

BOLLETÍ DEL DICCIONARI DE LA LLENGUA CATALANA

TOM X (1918-1919)

EIXIDA FILOLÒGICA (p. 65-76)

Ens embarcàrem cap a Barcelona dia 19 d'abril per veure si arribaríem a treure l'*Obra del Diccionari* de l'encarcallador a on l'han tirada alguns elets de Barcelona ab una inconciència sols comparable a llur aldèsia, i llavò per seguir l'escorcoll de la conjugació catalana actual per la banda de l'Empordà, que comensàrem l'any 1906.

Ens passam quatre dies a Barcelona fent passes i palancatjant a favor d'aqueixa bona d'*Obra del Diccionari*, que segueix en la com là Jaya Miquela.

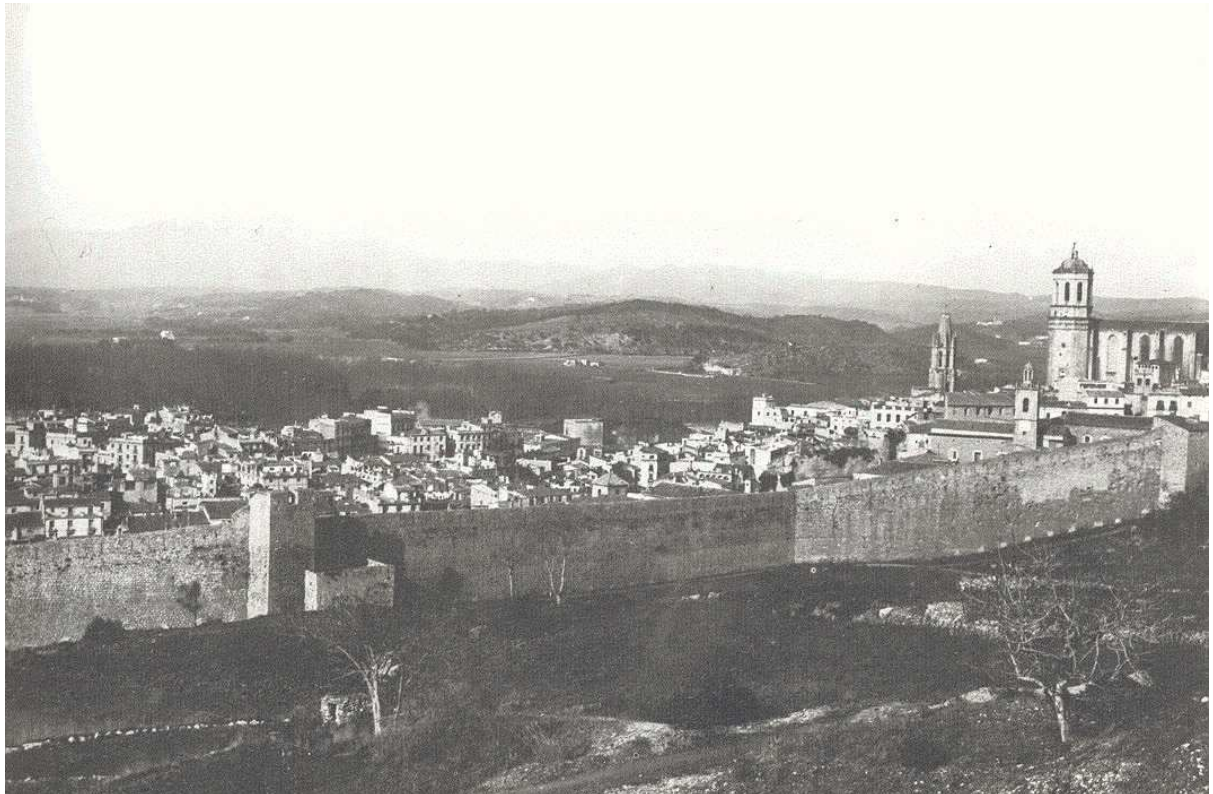
Abril

Dia 24

Ens espitxam a Girona. Veym el benemèrit Dr. Mn. Josep Pou, antic *col·laborador* i *corresponsal* de l'*Obra del Diccionari*, que ens acompanya a visitar lo Rdm. Sr. Dr. D. Francesc Mas i Oliver, Bisbe de Girona, que ens rep magnànim i bondadosíssim, interessant-se vivament per l'estat i bon èxit de la nostra *Obra*. Se veu a la clara que ès un gran cor català, ferventíssim de la Pàtria i de la Llengua.

Dinam i ab el Dr. Pou icap an els *Germans de les Escoles Cristianes*! Hi arribam ab una bona ruixada. Ens reben amabilíssims aquells bons *Germans*, posant a la nostra disposició cinc noys nadius de Girona, que fan un cap ben viu, i ab ells comensam l'estudi de la *conjugació gironina*

(75 verbs an els quals s'acomoden els milenars de verbs que té la nostra Llengua). Aquells noys resulten fonts abundoses i polents de conjugació de la més pura catalanidat, i en lloc de fastidiar-se ab tant i tant de conjuguar, hi prenen un interés i un gust fora [66] mida, deixant-se dir que els agradaria que tal malaveig duràs tot un any.

Girona

Dia 25

Devers les 8 del matí li estrenyem a *Ca'ls Germans de les Escoles Cristianes*, i hi trobam aquells cinc noys ab les dents que los pruen de *conjuguar*, i ells conjuga qui conjuga, i nosaltres escriu qui escriu, com mos ne temem, ens toquen les dotze, i ia dinar manca gent!

El cap-vespre ens presentam en el *Col·legi de la Sagrada Família*, agregat an el Seminari Diocesà; lo Rt. Director ens deixa escorcollar col·legials nadius de Blanes, Palamós, Sant Feliu de Guíxols, Castell d'Aro, Begur, Lloret de Mar, Calonge i l'Escala, referent an el *salar* (us de l'article *ipsum, ipsam: əs, sə*) i altres particularitats idiomàtiques, i en prenim un enfilall de notes, que ens venen com un bunyol dins la mel.

Dia 26

Som a les vuyt del matí a *Ca'ls Germans de les Escoles Cristianes* a on ja ens esperaven aquells cinc noys, ben delitosos de *conjugar*, i mos pegam fins a les dotze, sense cansar-se'n gota cap d'ells. Ab el Sr. Pou ens n'anam a veure la veneranda esglèsia de Sant Feliu i l'altre benemèrit *col·laborador* Mn. Josep Riera i Sirvent, i llavò cap al palau bisbal a dinar ab lo Rdm. Sr. Bisbe, que ens ha volgut honrar d'aqueixa manera, encoratjant-mos ferm en la nostra tasca.

Devers les tres compareixem de bell nou a *Ca'ls Germans de les Escoles Cristianes* per fer el *val-Deu* a la *conjugació* dels 75 verbs de la llista, que los acabam d'escabetxar devers les sis.

Quedam agraidíssims an aquells noys i sobre tot an el Germà Director de les *Escoles*, que'ns feya brufar cada tanda de conjugació ab bescuyt (galetes) i un cafetet, que queya de primera an aquells noys i els entonisava una cosa de no dir.

Dia 27

A les vuyt tornam comparèixer a les *Escoles Cristianes*, ab els mateys betzos escorcollam una partida de punts de fonètica gironina, que ens serviràn admirablement per la *Gramàtica Catalana* que preparam.

Dinam i prenim el tren d'Amer, arribant-hi demunt les [67] cinch. Ens feym acompanyar a la *Fonda d'En Soler*, i icap a veure lo Rt. Sr. Rector! que resulta esser Mn. Joaquim Bover, que coneguèrem a Vilabertran l'any 1900 i vérem a Figueres l'any 1906, bon amic de l'*Obra del Diccioniari*, que posa immediatament a les nostres ordres vuyt noys, lo més xaravel·los i aixarits ab els quals comensam la *conjugada* dels 75 verbs, i l'emprenen ab vertader entusiasme, unint-s'hi ben aviat D. Feliu Rigau i Tarrés, Secretari de l'Ajuntament i del Jutjat Municipal, el propietari D. Josep Llapart i Planiol, l'Organista de la Parròquia i altres, i hi pegam una bona estreta.

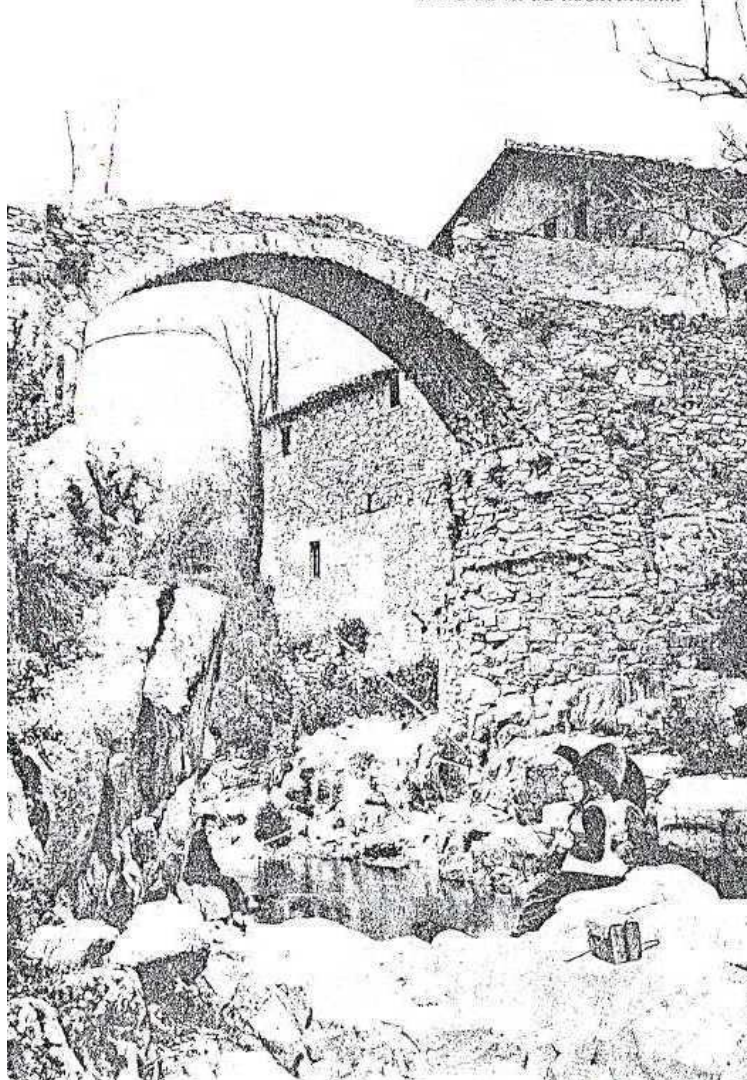
Lo Rt. Sr. Rector fa anar a cercar de la fonda el meu equipatge, i fort no't mogues m'hostatja a la Rectoria.

Dia 28

Matí i capvespre donam ventim a la conjugació d'Amer, i lo bo ès que tant els noys com els grans hi xalen una cosa grossa conjugant aquella tracalada de verbs, i entre i entre prenim tot un esplet de notes de fonètica d'allò més bufarell.

El cap vespre feym un parèntesis a la conjugació per anar a donar quatre passes, però un ruixadell ens obliga a pendre redòs devall les voltes o porxos de la gran plassa quadrada, gentil ornament de la vila.

Assistim an el Rosari i *Mes de Maria* de la Parròquia, que el fan tot en català, cantant unes *Ave-Maries* i unes cançons en català d'allò més recolat.

Les Guilleries

Dia 29

Ab aquells vuyt noys acabam la conjugació *amerenca*; un d'ells, just de vuyt anys, que a l'escola encara no ha vist res de conjugació, resulta el més trempat per a la conjugació catalana.

Desiara fa qualche batuda; el cap vespre el temps s'estira una mica, sortim a passetjar, però la pluja ens obliga a pendre redòs a la Rectoria, i replegam la *conjugació* de Mieres, vila més amunt de Banyoles, d'on és nadiu Mn. Bover, que's presta a conjuguar aquells 75 verbs tal com los usen a Mieres.

S'entrega lo Rt. Sr. Rector de Sant Martí Sacalm, que demà ha de fer matanses, i ens hi convida. Sant Martí és una mica de vila encastellada dalt les muntanyes de les Guillerries, de la diòcesi de Vic, a on se conserva el català admirablement. La [68] proposta és tentadora, i prometem an el Sr. Rector d'anar-hi, si fa bon temps, lo qual no és gens provable puix no s'atura de ploure.

Dia 30

Se fa de dia, presentant-se el cel tot núvol, fent mala cara ferm. Seria una temeritat investir cap a Sant Martí Sacalm. Per això prenim el tren a les set cap a Girona, i plou tot lo camí. A Girona pujam an el tren de Figueres i s'atura de ploure. Devers les deu arribam a Camallera, a on un senyor de Girona ens havia assegurat que hi hauria bona fonda per estar. Demanam an el Cap d'Estació quina era la fonda més bona de Camallera, i ell se gira a un dependent seu dient-li: —*¿I que n'hi ha cap de fonda aquí?*

Aquell dependent m'encamina a un que és allà, i resulta que no n'hi ha cap de fonda a Camallera, sino just una casa que fan menjar, si passa cap viatjant de comerç o altre passarell per l'estil. ¿Com n'hi ha d'haver de fondes si és una viletxa de devers trecentes ànimes, tot en gros!

Ens encaminem a la Rectoria, i hi trobam de Rector un germà del Notari Mates, que coneguérem a Besalú l'any 1902 i que ara és Notari de Reus. Lo Rt. Sr. Rector no ens deixa acabar la contarella de la nostra estranya situació, i ens fa romandre a la Rectoria i ens tracta esplèndidament.

Trepitjant fanc a les totes, ens entregam ab lo Rt. Sr. Rector a l'Escola Pública de noys i a la de noyes, i els respectius professors, D. Joan Major i D.ª Maria Àngela Ferrer, posen a la nostra disposició un escabotell d'alumnes, d'allò més desxondit i escayent, per poder endardellar la conjugació de Camallera.

Se presenten tot d'una tres noyes ab la Sra. Mestra i ivenga a conugar verbs! fins prop de la una.

Devers les tres compareixen els noys, un flotó de set, tots ben llevents i ab uns ulls ben esbadellats.

Els esplicam una mica això de la *conjugació*, i al punt ja estàn enostrats i son come canaris per conugar, i un gust major que hi passen.

Devers les sis posam forqueta, deixant ben envant la feyna, i mos n'anam a veure D. Josep de Ribot i Noguer de S'Agaró, antic *col·laborador del Diccionari*, persona de gran prestigi en tota la comarca, que ens rep ab paumes d'or, i ab ell trobam un altre vell amic nostre, lo Dr. Mn. Joan Rovira, nadiu del Pla del Bages, antic Vice-Secretari de Cambra del Bisbe Torras i Bages, al cel sia. [69]

Maig

Dia 1

S'entreguen aquells set noys devers les vuyt del matí, tot xaravel·los i disposts a conugar verbs fins que n'hi haja; i allà dassa qui vengà, *conjuga* qui *conjuga*, fins que demunt les dotze esclovellam el derrer verb, i llavò desnossam una mica la fonètica *camallerenca*, de la qual son tan bells exemplars aquells valents noys.

Dinam a Ca'n Ribot, i ab ell i el Dr. Rovira li envelam cap a Saus, pobletxo més menut encara que Camallera, devers vint minuts lluny, a on visitam lo Rt. Sr. Rector, i d'ells i d'altres persones que trobam recollim tot un grapat de clarícies del llenguatge i de la fonètica de Saus, arribant a Camallera a boca de sól·lera. En Ribot i el Dr. Rovira ens proposen una

aixida a l'Escala, riolera vila del Golf de Roses, oferint-se a dur-mos-hi i acompanyar-mos-hi. Ja és de raó que acceptam.

Dia 2

Ab lo Dr. Rovira i el fill majoret d'En Ribot, un noy lo més galanxó, pujam a la tartana i de d'allà cap a l'Escala, a on arribam demunt les deu. *Tris-tras tris-tras* a la Rectoria, deym an el Rt. Sr. Rector l'objecte de la nostra eixida; envia a una Escola relligiosa, i en venen cinc noys, creguts de que els hem d'examinar de conjugació castellana, tot retgirats de por de no sortir-ne ab bon nom. Com veuen que no's tracta de res d'això, sino de conjugar verbs catalans, allò elze vé molt de nou i elze cau ab tanta de gràcia, que hi xalen de debó, conjugant a la vela fins a les dotze i de les dues fins a les cinc, deixant enllestida la *conjugació*. Llavò li pegam de fonètica, una hora redona, i an això hi prenen part dos altres noys: un de Ventalló i l'altre de Vilademat, veins de l'Escala. Resulta que a l'Escala s'és perdut el *salar*, això és, l'ús dels articles *es*, *sa*, perque ho consideren brossenc i de mal to.

Sabem que la cèlebre i meritíssima Víctor Català (D.ª Catalina Albert), una de les millors plomes del Reneixament català actual, nadiu de l'Escala, és aquí, i l'anam a veure. Ens rep amabilíssimament i hi feym una conversada de prop de dues hores sobre la nostra llengua benvolguda i les seues [70] nombroses modalitats, i hi xalam una cosa de no dir. Ens promet D.ª Catalina aydar-mos en la gran tasca de l'*Obra del Diccionari*. Se fa hora de tocar soletes, pujam a la tartana, i icap a Camallera manca gent! a on arribam a les deu de la nit, prenint comiat de l'honorable família De Ribot i Noguer de S'Agaró, que tant ens ha distingits i favorits ab la seua magnanimidat.

Dia 3

Devers les set agafam el tren que devalla de Figueres i icap a Flaçà! Prenim el de la Bisbal d'Empordà, que mos hi deixa devers les deu. Un senyor ens afina, ens saluda i fort i no't mogues mos ne mena a ca-seua. Resulta que ès el nostre antic col·laborador D. Jaume Rossich, advocat de la Bisbal, que ens acompanya a l'Escola Pública de l'altre antic col·laborador D. Josep Barceló, el qual ens rep brassos uberts i posa a les nostres ordes sis noys de la seua escola, de dotze a quinze anys, lo més atxaravits i intel·ligents, que al punt ja estàn enostrats, i conjuguen els verbs catalans bil·lo bil·lo, anant-se'n com un cavall an el cós. Ens hi pegam fins a les dotze i de les tres fins a les sis, deixant conjugats els setanta cinc verbs de la llista, sensa que aquella jovenalla se'n sia cansada gota, passant-hi més tost un gust fora mida. Es que per tot arreu elze cau molt de toc an els noys això de conjuguar verbs catalans, puys casi tots els noys se senten catalanistes.

Llavò anam a visitar els Frares Franciscans que hi ha a la Bisbal, fervents i acorats amics de l'*Obra del Diccionari*.

Dia 4

A les vuyt ens entregam a l'Escola Pública i hi trobam els mateys noys del dia abans, ab els quals feym l'estudi de la fonètica bisbalenca, en lo qual els ajuden els amics Rossich i Barceló, que també prenen part en l'endardellament de la *conjugació*.

Endardellam per tot arreu la *conjugació*, no ab persones majors de carrera literària, perque estàn massa tocases d'influències llingüístiques estranyes i no conserven la genuïndat del *parlar indígena i vivent* de cada comarca, que ès precisament allò que cercam i recullim. Les persones majors *analfabetes* no ens serveixen gayre, perque, per més explicacions que un elzi doni d'això de la conjugació, no se'n arriben a fer càrrec [71] ni en capeixen la importància, això si no se mal-pensen figurant-se que un

elze vol embolicar en papers i escrits i comprometre'lze de mala manera. Per això apellam sempre a noys d'onze a quinze anys, que vagen a *estudi*: els quals, avesats com estàn a *conjuguar en castellà*, pronte dominen la *conjugació catalana* i no se mal-pensen de res en llur encantadora ingenuïtat, i elzi brollen a betzef les formes de conjugació indígenes, que ès un bé de Deu, espinzellant-mos ells mateys les coses que els *vells* no diuen com ells, i així aglapim les formes del jovent i de la vellura. En les nostres llibretes consignam el nom i llinatges de cada noy i la seua edat, i les formes pròpies dels joves i les pròpies dels vells.

Ab això se fan les dotze, i icap a dinar ab D. Josep Barceló! i a les dues icap a Palamós! a on arribam devers les quatre.

Ens reben a l'Estació els bons amics D. Martí i D. Miquel Roger i Crosa (el primer, Diputat Provincial; el segón, un dels bons novel·listes que té actualment la llengua catalana), D. Joan B. Camós i Serra, D. Lluís Barceló i Bou, D. Francesc Torrent i Ros, D. Jaume Costa i Roca. Ens esquitxam ab ells an el *Centre Catalanista*, a on ens esperen set o vuyt noys, ben aixarits, i ab tots ells, noys i grans, feym l'estudi del dialecte de Palamós, que ès sobre manera interessant, pegant-mos-hi fins passat les deu, i llavò sopam ab tots aquells senyors, que ens obsequien una cosa de no dir.

Dia 5

Ab en Camós, en Miquel Roger i Crosa i en Lluís Barceló i Bou, nadiu de Sant Cebrià de Lladó, prenim un bon raig de notes de fonètica i morfologia de Palamós i Sant Cebrià, especialment sobre l'ús dels articles *es*, *sa*, que difereix prou de l'ús que en feym a les Balears. Aqueys articles a Palamós just els empren els vells i els qui no van a escola; dins vint o trenta anys ja no hi haurà negú que *sali*. Aquí conserven els articles personals *En*, *N'*, *Na* ab tots els noms, tan masculins (*EN Pere*, *EN Bernat*) com femenins (*NA Maria*, *NA Carme*), tan si comensen per consonant com

per vocal (N'Andreu, N'Àngel, N'Angeleta, N'Agneta), que és així com ho feyen primer tots els catalans, fins que el dialecte barceloní feu mal-bé la llengua literària, aficant-hi els incongruents *l' la* (L'Andreu, L'Oliver; LA Maria, LA Carme).

Prenim comiat dels amics de Palamós, que, entre parèntesis, no ens han deixat fer un cèntim de llayt, i ens esquitxam [72] a Sant Feliu de Guíxols, a on arribam devers les tres del cap-vespre, i ens reben ab paumes d'or els bons amics Mn. Boada i Mn. Piera, l'honorable D. Joan Cases i Arxer ab sos fills D. Agustí Cases i D. Lluís Cases i llavò D. Marian Vinyes, D. Joan Sabater, D. Julià Bohigues, Director del Col·legi Vidal, i altres, puys los havien avisats per telèfon els amics de Palamós de que veníem.

Anam a visitar tot seguit l'*Ateneu Social*, obra estensíssima de Mn. Boada que ab la cooperació dels bons guixolencs fa un bé incalculable, i ab aquella partida d'amics i altres que en compareixen, comensam l'estudi del dialecte de Sant Feliu, a on s'usen, ben vitencs encara, els articles *es, sa*, si bé ab tendència a desaparèixer. Sortim devers les sis a pasetjar fins a la *punta de Tetuan* (el costat dret del port), replegant una bona ambosta de *noms de lloc*, forsa interessants.

Se fa tart i prenim redòs a la fonda, i ia sopar i ajeure!

Dia 6

Ens despertam a les dues i ja plou; ens llevam a les cinc (hora oficial) i segueix plovent, i plou tot lo sant dia i tota la vel·lada fins lo endemà. Això no obstant ens entregam de bon matí an el Col·legi Vidal, i son Director Sr. Bohigues posa a les nostres ordes sis noys del Col·legi, plens de delit i d'intel·ligència, i el Professor D. Joan Esteva i Vilallonga, i ja som partits a donar ventim a la conjugació *guixolenca*, i son come cadellots de molí aquells noys per conjugar, i llavò que no se'n cansen gota i se veu que hi passen un pler que no és de dir. Sobre tot, mos hi pegam fins a les

dotze i de les dues fins a les sis, deixant conjugats els setanta cinc verbs de la llista. D. Joan Cases i Arxer i son fill D. Agustí Cases ens fan costat dues o tres hores, donant-mos clarícies precioses del llenguatge guixolenc antic.

Del Col·legi Vidal mos espitxam ab una brusca ben espessa an el *Centre Catalanista*, a on D. Marian Vinyes ens té quatre o cinc pescadors, d'aquells més trempats per *salar* i que conserven el més pur llenguatge guixolenc; i descapdellen a la vela contant pescades i marors que han corregudes, i la nostra mà cuyda estellar-se d'escriure pel aglapir els bolics de paraules que boteixen bronzents d'aquelles boques marinenques.

Fosca negra, li estrenyem cap a la fonda i a sopar i a jeure. [73]

Dia 7

De bon matí ens entregam an el Col·legi Vidal i ab aquells noys del dia abans acabam de pellucar les notes que ens interessaven del dialecte guixolenc; a les tres prenim comiat de tots aquells bons amics de Sant Feliu, pujam an el tren i icap a Llagostera! per tocar allà el corn cap a Tossa; però se posa a ploure de bell nou, i entre Bell-lloc i Llagostera trobam a un terra-buyt de la via una grandiosa esllavissada, que no ens deixa passar, i ens obliga a recular fins a Bell-lloc, a on estam aturats més d'una hora.

Veym dins l'Estació un capellà, que resulta esser lo Rt. Sr. Rector de Bell-lloc, que se presta amablement a donar-mos totes quantes de clarícies li demanam sobre el llenguatge d'aquella mica de poble, d'aquell reconet de mon. Aquella enquesta ve molt de nou an els passatgers, que ens enrevolten i també elze sometem an el corresponent interrogatori sobre el llenguatge de llurs pobles respectius i ens hi contesten tot amatents, però fent-se'n creus del nostre sistema d'aglapir molts i formes llingüístiques.

El tren fa senya de que pugem. Hi pujam i icap a Llagostera! però, com som an aquell mateix terra-buyt, en lloc de trobar adesada l'esllavissada, n'hi trobam una altra de més grossa. Ab això arriba un tren de Llagostera, i hi transbordam, baix d'una pluja ben espessa i trepitjant un fanquer espantós ab tanta d'aygua com corre a cada banda de via.

Arribam a Llagostera ab tres hores de retràs, i ens diuen que la tartana de Tossa s'ès cansada d'esperar i se'n ès anada, fa més d'una hora. Ab un senyor i una senyora que se'n hi han d'anar, llogam una tartana, i de d'allà cap a Tossa, i plou qui plou i una fosca que la poden tallar a espasades.

Arribam a Tossa a les onze. Les fondes son tancades i tothom colgat. Tocam a una, i los fa peresa ferm aixecar-se i obrir. A forsa de súpliques s'aixequen i obrin. Sopam d'una llesca de pa ruyat d'oli, i ia jeure manca gent!

Dia 8

De bon matí ens presentam an el Rt. Sr. Rector, que no ens vol a la fonda, sino a la Rectoria, a on ens hostatja esplèndidament. Anam ab ell a l'Escola Pública a cercar noys per fer la conjugació *tossenca*, i mos n'entrega set de ben atxaravits i llevents el Sr. Mestre D. Albert Tries i Salvà. [74] El Sr. Secretari de l'Ajuntament D. Emili Albertí i Mont ens dona cobri dins la Casa de la Vila, i comensam a l'acte l'*ofensiva* contra els 75 verbs de la llista, que aquells noys conjuguen bil·lo bil·lo, senza baubetjar ni trampoletjar gota. Se presenta el Sr. Batlle, D. Joan Bancells i Xiberta, que ens ajuda, lo mateix que el Secretari i l'Algotzir, donant-mos clarícies precioses sobre el dialecte *tossenc*. Endardellam la conjugació fins a les dotze i busques, hi tornam de les tres fins a les sis, i deixam conjugats els setanta cinc verbs de la llista; i llavò a Ca'l Sr. Batlle seguim l'escorcoll sobre particularidats llingüístiques de Tossa, que també conserva els articles *es* i *sa*. Ens hi ayda ferm D. Manuel Vilà i Dalmau,

poeta, nadiu de Manlleu, que fa anys caplleva devers Tossa, *catalanista* fervent. L'Ajuntament se veu que també n'està ben tocat; així és que els noms dels carrers estàn en català p'els caps-de-cantons. Beníssim!

Casi tot lo dia plou; per això no podem sortir a contemplar els magnífics panorames que els entorns de Tossa ofereixen a la vista dels viatgers.

Dia 9

En bon dia de l'Ascensió, que és un dia tan sagrat que a Mallorca deym que ni *els aucells duen busques an el riu*, anam a l'Ofici i llavò amb el Sr. Batlle i el Sr. Secretari acabam l'enquesta llingüística de Tossa; prenim comiat d'ells i del Rt. Sr. Rector i d'En Vilà, agraint-los de cor tantes d'atencions com ens han tengudes; i, dinats, pujam a la tartana cap a Lloret de Mar, a on arribam devers les tres.

Avisat el Bal·le de Tossa per telèfon lo bon amic i meritíssim *col·laborador del Diccionari*, D. Emili Martínez Passapera, del qual tenim passat de 10.000 cèdules dins la *Calaixera*, ens espera ab tres o quatre capellans, els quals ens mostren la magnífica esglèsia de Lloret ab la seua estupenda sacristia i preciosíssims ornaments. Ens aplegam ab quatre o cinc noys de Lloret i ab els capellans a Ca'n Martínez Passapera, i envestim el setanta cinc verbs de la llista, que acabam de conjuguar devers les deu del vespre a forsa de forses, prenent ensems altres notes del dialecte lloretenc, que és de lo més interessant i també conserva els articles *es* i *sa*, gràcies a Deu, si bé ab tendència molt pronunciada a desaparèixer.

Sopam a Ca'n Martínez Passapera, i devers les onze ia posar els ossos de pla! que ja n'és ben hora. [75]

Dia 10

A les cinc i mitja pujam a la tartana i icap a Blanes son les feynes! a on arribam de bona hora. Veym lo Rt. Sr. Rector, que ens acompanya an el Col·legi del *Pares de la Sagrada Família*, que's fan càrrec tot d'una de lo que demanam, presentant-mos quatre noys de l'ull del vent i d'aquells que no baden boca. Comensam ab ells la conjugació, donant-li matracas fins a les dotze, i de les dues fins a les cinc, que deixam escabetxats els setanta cinc verbs de la llista, la conjugació dels quals a Blanes resulta interessantíssima, i llavò pegam una bona ramatxada a la fonètica i morfologia d'allà, que ès un dels recons llingüístics de Catalunya que demanen més atenció. Aquí també *salen* a les totes, si bé el jovent i la gent instruida en fugen massa.

De les set fins prop de les nou del vespre ens il·lustren sobre el dialecte *blanenc* els ferms catalanistes D. Joan Valentí i Feliu, D. Joan Costes i Alemany i D. Eusebi Andreu i Costes.

Dia 11

Ens espitxam a Pineda, arribant-hi devers les set. Els nostres corals amics D. Salvador Genís i son fill D. Emili ens hostatgen a casa llur, i ens troben sis noys, tallats de lluna per fer la conjugació *pinetenca*. Aviat se fan càrrec de la cosa, i ja son partits a *conjuguar* tots quants de verbs elze demanam, sense trampoletjar mica. A les dotze se'n van a dinar, tornen a les dues i abans de les cinc ja hem fet el *val-Deu*, això ès, ja tenim conjugats els 75 verbs de la llista i de més a més contesten un enfilall de preguntes que elzi feym de fonètica i morfologia de Pineda a on s'ès perdut el *salar*, fins que se'n van tot[s] satisfets d'haver prestat tan bon servey a la causa de la Llengua Pàtria. Passam tota la vel·lada ab D. Salvador i D. Emili estudiant el dialecte *pinetenc* i altres dialectes catalans que aqueys senyors coneixen de ben aprop. Ja sabeu que D. Salvador ès un dels primers pedagogs de Catalunya i que té un bell esbart d'obres

pedagògiques publicades que flametgen d'amor a la nostra Llengua i constitueixen tot un monument de la Pedagogia autèntica.

Dia 12

Prenim comiat dels amics Genís, i li envelam ab lo tren de les nou cap a Canet de Mar, a on trobam ben trampat i xalest [76] el nostre vell amic Dr. Marian Serra, metge i publicista, director de *La Costa de Llevant*. Ens hostatja a ca-seua i ens acompanya an el Col·legi dels *Germans Maristes*, que posen a la nostra disposició sis noys ben desxondits i estiragassats en empirreumes gramaticals. Envestim ab ells la conjugació canentenca i en devers hora i mitja conjugam vint i dos verbs. Mos n'anam a dinar per lo que puga esser, i a les tres altra volta a *conjuguar* i abans de les cinc ja tenim conjugats els setanta cinc verbs de la llista. Ab D. Marian Serra i sos fills i lo simpàtic Mn. Tarrés, liliturgista de cap de brot i entusiasta de la nostra llengua, estudiam una partida de punts de fonètica i morfologia del dialecte de Canet, a on ja no s'usen els articles *es*, *sa*.

Dia 13

Prenim comiat de l'amic coral D. Marian Serra i la seua honorable família i ab lo primer tren que passa tocam soletes cap a Barcelona, acabant-se aqueixa eixida filològica, que ja no ens poria dir millor de lo que ens ha dit, havent trobada per tot arreu l'entusiasta i fervent acullida que trobarem en les eixides de 1902 i 1906, lo qual ens infundeix un coratge fora-mida contra l'escabotell d'estornells *barcelonistes* que ens han declarada la guerra.

Dia 14

Ens embarcam cap a Mallorca ab la *Calaixera del Diccionari*, que dins novembre de 1915 confiàrem a *la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans*.

Dins el BOLLETÍ vinent esplicarem, si Deu ho vol, el bugat i andarivell d'aqueixa tornada de la *Calaixera* de Barcelona a Mallorca.

DIETARI DE L'EIXIDA
pel Regne de València i Catalunya occidental
1918

EN NOM DE DEU NOSTRE SENYOR I DE LA BENAVENTURADA SEMPRE *Verge Maria, del Benaventurat Sant Miquel Arcàngel, Sant del meu Nom i Sants Patrons de les terres que he de trespasar, comensa lo present Dietari*

(p. 165-252)

Juny
Dia 20

M'embarc cap a Alacant per acabar l'enquesta de la conjugació vivent dins totes [les] comarques de la nostra llengua.

Mos aturam a Eivissa i me reben an al Moll los MM. N. Srs. Mn. Vicenç Serra i Orvay, Mn. Rafel Escandell i Mn. Isidor Macabitz, Canonges i Catedràtics del Seminari, Mn. Ignasi Serra i D. Bartomeu Grimalt, Mestre Nacional d'allà. Me'n menen cap dret an el Seminari i m'hi fan dinar, moventme del conflicte que m'han armat els de la *Secció Filològica*, declarantse del tot a favor meu i fiblant aquells contraris meus, que Deu fassa uns Sants. Amèn.

Devers les nou m'acompanyen an el vapor, prenc comiat de tan bons amics, agraintlos de cor llur obsequi, i de d'allà cap a Alacant.

Dia 21

Arribam dematinet a Alacant. A la Col·legiata de Sant Nicolau veig mon antic amic lo M. I. Mn. Manuel Galbis, canonge [166] d'allà, que me dona cartes de recomanació p'els Srs. Rectors de Monòver i d'Elx. Din i

icap a Monòver! Hi arribam devers les quatre. Me present an el Sr. Rector, i me diu que a Monòver hi ha devers 15.000 ànimes, i son just set capellans, tots nadius de terres castellanes fora un, Mn. Joan Satorres, de Monòver mateix. Explic an el Sr. Rector l'enquesta de la conjugació que faig per totes les terres catalanes i que he de fer a Monòver i se'n esglaya, demanantme de que me servirà tot això? Com li demàn si'm vol recomanar a qualche Mestre d'Escola d'allà, me diu que just n'hi ha un ara, un tal *D. Fernando*, nadiu d'Elda i per lo mateix de llengua castellana i poc devot ferm del valencià. Me dona una targeta de recomanació per ell, i l'Escolà m'hi acompanya. Lo trobam fent escola: me rep molt bé; però, com li explic l'objecte de la meua enquesta, no se'n acaba de fer càrrec, puys me surt ab que ell no deixa dir cap paraula que no siga en castellà ni ha ensenyat may altra conjugació que la castellana, i fins considera illegal que allà dins negú n'hi ensenyi cap altra porque, essent una *escola nacional*, allà no's pot ensenyar altra llengua que la nacional. I fins arriba a fer una confessió d'allò més preciós: diu que, com ell allà no diu ni deixa dir cap paraula que no sia en castellà, hi ha xics que deixen d'anar a la seua escola porque no l'entenen ni hi poden parlar. ¿S'ès vista una condemnació més flagrant del sistema de tal mestre? També se veu que ha d'esser un desastre que la predicació evangèlica i l'ensenyansa del Catecisme se fassa tota en castellà i per Ministres castellans a Monòver porque, si n'hi ha que no van an aqueixa escola porque no entenen el castellà, també n'hi haurà que no aniràn a l'esglèsia porque sempre els hi prediquen i els hi ensenyen la Doctrina en castellà. Jo defuig d'entrar en discussions ab lo Sr. Mestre, per no tancarme les portes de la seua escola, i ab les millors paraules que puc li faig avinent que jo no tract d'anar a ensenyar an els seus deixebles cap conjugació sino d'apendre d'ells la que s'usa a Monòver. Ell me replica que els seus deixebles no en sabràn brot porque may l'han estudiada; i, per un desengàn meu, en crida dos o tres i me convida a fer les proves. Jo elze demàn lo verb *acudir*, i a l'acte me conjuguen, un derrera l'altre, come a canaris, lo *present d'indicatiu*. Lo Sr. Mestre romàn sensa paraula, tot atxul·lat. L'home acaba per posar a la

meua disposició tres infants: dos de nou anys i un de deu, molt aixerits, sobre tot un. Comensam i al punt ja los tenc anostrats. [167]

S'acaba l'escola, i com veig que el Mestre frissa de tancar, els al·lotets s'ofereixen a venir a la fonda. Hi venen, treballam una bona estona, fins que el Mestre, que rondava per allà, m'envia a dir que ja *basta*. ¡Vaja quin home!

Me'n vaig a l'esglèsia. Ab lo Sr. Rector sortim a passetjar; trobam tres capellans (el de Monòver i dos castellans). Me moven de filologia, i s'esglayen de que jo vaja p'el mon estudiant això. Quedam molt amics. Anam a veure un escrivà molt entès en gramàtica, D. Josep Villalta, molt bon cristià, i s'ofereix a auxiliarme en lo de la conjugació. Quedam ab hora per demà.

Dia 22

A les vuyt m'entrec a ca'l Sr. Villalta; fins a les deu conjugam 33 verbs. Ahir aquells betzos en conjugaren 14. Fins a les dotze ab els mateys en conjugam altres 14, i icap a dinar! De les tres a les quatre conjugam els 14 que faltaven; i llavò de boca de Mn. Satorres i de l'Escolà replec una partida de notes de fonètica i morfologia *monoverenca* de lo més interessant. —Monòver és lo derrer poble que parla valencià anant cap a ponent. Els *monoverencs* se creuen parlar una mescla de valencià i castellà, però no és tant com se figuren. En punt a conjugació no estàn gayre més *acastellanats* que les altres comarques valencianes més pures de llengua. *a*) Fan els incoatius en -iʃk [ixc] (v. gr. akudíʃk, akudíʃes, akudíʃ, etc. —*b*) No tenen lo perfet simple i en fan un de compost ab l'auxiliar *vaig* (v. gr. *vaig acudí, vas acudí, va acudí*, etc.) —*c*) Fan l'optatiu en -ara (*volien que io anara*), -era (*volien que io ascriguera*), -ira (*volien que io acudira*); —*d*) La primera i segona persona plural del present d'indicatiu no és -am, -au (v. gr. *anam, anau*) sinó -em, -ew

(*anem, anew*). —e) Dels verbs de la segona, tercera i quarta conjugació uns conserven la primera i la segona persona plural del subjuntiu en -*guem, -gueu* (*volen que entenguem, que entengueu*) i altres les prenen de l'indicatiu (*volen que ascrivim, que ascriviu*). —f) Se mengén la -r de l'infinitiu (*aná, acudí*), fins i tot quan du un sufixe pronominal (*no poden FEHO, estic per DONÁ-NE*). —g) Hi ha dues invasions del castellà: diuen *eres* per *ets* (segona persona singular del present d'indicatiu d'esser) i *n'hi* HAY per *n'hi ha de bacores* (figues flors). Han perduts els verbs *jaure* i *seure*, substituintlos per *estar gitat* i *estar sentat*. En quant a fonètica la llengua se defensa admirablement del castellà: així és que: h) com dins totes les comarques valencianes, fa els plurals en *es* (*pórtes, kázes, táwles*). —i) La -a dels mots que tenen per tònica una -o-, sona -o- (*dóno* [dona], [168] *askólo* [escola], *róþo* [roba]). —j) Lo diptong -ów en certs monosílabs (*bou, cou, plou, ou*) sona áw (*bau, cau, plau, au*). —k) Distingeixen perfectament la v de la b. —l) Diuen *mozatros* i *vosatros, mos* i *vos*, en lloc de *nozaltres* i *vozaltres* i *nos*. —ll) En lloc de *els* i *dels* diuen *es* i *ez* i *des* (*ES cavallx, ES pels, EZ angels, EZ homens, DES portals, DEZ ullx*, en lloc de *ELS cavalls, ELS pels, ELS angels, ELS homens, DELS portals, DELZ ulls*). Moltes d'altres coses he anotades que espinzellaré, si Deu ho vol, dins la *Gramàtica* que fa temps engarbull.

Acabada la feyna, hora baixa de tot lo Rt. Sr. Rector i Mn. Satorres fan la finesa d'acompanyar-me a la fonda, com m'hi acompanya també D. Josep Villalta i Nebleza, a tots els quals agraesc lo costat que m'han fet i lo molt que m'han aydat per endardellar el dialecte monoverenc, i me despedesc de tots.

Dia 23

Dic missa a les sis, prenc el tren-correu cap a Novelda i aquí l'automóvil cap a Elx ab una polseguera horrorosa casi tot lo camí, ple de

sutracs. A forsa de sacsades arribam a Elx devers les nou, i hi trop lo Bisbe d'Oriola per la festa *Catequística*.

Me present a Santa Maria, i trop Mn. Pere Javaloyes, que me coneix de l'altra vegada que vinguí (1902) i ne endressa a Mn. Llorenç Torres i Serrano, que té un col·legi. També me recorda de l'altre vegada, i se posa del tot a la meua disposició. Es molt entès en idiomes i coneix de prim conte el dialecte d'Elx: és el qui en pot donar més enquestes. Quedam per rompre el foc a les quatre. Me'n vaig a ca-seua, i me proposa d'anar a saludar el Bisbe i que jo li demani que el dispens de l'assistència a la processó catequística per poder fer conjugació tot lo sant de-cap-vespre.

Ens espitxam a la Rectoria; ens rep lo Rdm. Sr. Bisbe ple d'amabilitat. Li esplic la meua empresa, la m'alaba ferm i ab molt de gust dispensa Mn. Torres de lo de la processó, per que poguem fer l'enquesta conjugativa; i la comensam ab tal investida que d'un aixec conjugam 40 verbs, pegantmoshi fins a les 8 i mitja. Es valent Mn. Torres. Jo ja estava més de mitx *enverbat*, i això que som mal d'*enverbar*. Un oncle i un cunyat de Mn. Torres ens ajuden per aclarir certes formes verbals, i consignam les formes de la gent culta i les dels analfabets. —a) Aquí conserven el perfet simple en totes les *persones* (*aní, anares, anà*, etc.) —b) Conserven la primera i segona persona plural del subjuntiu en *-gam, -gau* (*volen que* BEGAM, *que* BEGAU; *que* [169] ASCRIGAM, *que* ASCRIGAU). —c) Fan sonar la *-r* dels infinitius (*cantaR, dormiR*). —d) Tenen uns infinitius de lo més curios i interessant: *coneixtre, mereixtre, naixtre, pareixtre* per *conèixer, merèixer, nàixer, parèixer*. —e) Fan també l'optatiu no en *-ás, -és* (*anás, digués*), sino en *-ara, -era, -ira* com a Monòver i les altres regions valencianes fins a Alcalà de Xivert.

Feym una mica d'enquesta de fonètica i morfologia d'Elx, que ofereix gros interés. Aquí no empren mai l'article *els* ni la contracció *dels*, sino es i *des* (ES *caixons*, EZ *homens*, DES *cavallx*, DEZ *àngels*). Fins i tot contrauen l'article *els*, les derrera les formes verbals acabades en vocal (PORTA'S *taules*, TANCA'S *portes*, DU'S *caixons*, OBRI'S *finestres* per *porta* LES *taules*, *tanca* LES *portes*, *du* ELS *caixons*, *obri* LES *finestres*). —Els d'Elx son uns

inimics formidables de la *-d-* intervocàlica, que la se mengen sempre que no sia postònica d'esdrújol, i així diuen: *vegaES, casaES, vengUA, perdua, VIA*, en lloc de *vegaDES, casaDES, vengUDA, perdUDA, VIDA*.

A la fonda a on estic, *La Confiansa*, me trop dos entusiastes de la nostra llengua: D. Ildefons Bonells, Arquitecte en cap del *Cadastre Urbà de la Província d'Alacant*, català, i D. Joan Senabre i Sister, enginyer, del mateix servei públic, valencià. Sopam plegats en conversa saborosíssima. El Sr. Bonells me mou de les *Normes Ortogràfiques de l'Institut* i no deixa part sana an els estornells de la *Secció Filològica* i dona una pentinada feresta an el President de la Mancomunitat com home i com arquitecte i se fa subscriptor del *BOLLETÍ* com li dic de la campanya que hi faig en defensa de la nostra llengua contra els gal·li-parlants i empastissadors del llenguatge.

Ab això se fan les deu, i me'n vaig a posar els ossos de pla per lo que puga esser.

Dia 24

Pateixen els d'Elx del mateix mal que els de Monòver i els d'Alacant: estimen massa poc llur llengua; la tenen per no-res. —El Sr. Senabre me digué anit passada que a València se nota una reacció a favor del parlar valencià entre els joves de l'Universitat. ¡Amèn que sia així i que no mancabi, sino que reprenga sempre més! Amèn.

M'entrec a les onze i busques a Ca-Mn. Llorenç Torres, i investim els verbs que ens manquen, 35; i entre el dematí i el cap-vespre els esclovel·lam i feym també enquesta d'altres punts del dialecte elxenc, que s'assembla ferm an el de Monòver. [170]

Elx és també un punt extrem del territori de l'idioma; anant cap a Oriola, és la derrera població de llengua valenciana, la qual s'hi defensa també prou sobre tot en la part fonètica, tant en la *declinació* com en la *conjugació*, fent e dins les desinències nominals i verbals allà on lo

castellà fa *a* (*térres, cértés, cánten, cánten, cantaven, cantarien*). Tenen el castellanisme: *n'hi HAY d'homens ruins*.

Prenc comiat dels amics d'Elx, que tant m'han aydat en l'enquesta, i ab lo tren que vé de Múrcia m'esquix a Alacant, arribant-hi a les nou. Sop i ia jeure manca gent!

Dia 25

Me llev abans d'anar en-lloc, me passeig p'el Moll i a les sis i quart (oficials) m'entrec a Sant Nicolau per dir missa, i encara trop tancada la sacristia. Ve l'escolà, obri, dic missa, berén, enllestesc feynes, agaf a les deu el tren de *la Marina* i a les onze i mitja *aplec* a la Vila Joiosa.

Un de la fonda m'acompanya a la *Abadia* (Rectoria), esplic an el Sr. *Retor* (aquí ho diuen així) l'objecte de la meua venguda; me recomana a un Mestre Nacional, un tal D. Cristòfol Galiana, el qual posa a la meua disposició tota l'al·lotgea de l'escola; en triam tres, que fan un cap ben viu; me constituec a l'escola a les tres del cap-vespre, i rompem el foc contra els *75 verbs de la llista*. Allò crida l'atenció an els xiquets i se'n arramben tres més de ben atxaravits; al punt tots sis ja estàn anostrats, i se'n desfàn tan polit, que, quant cauen les set, tenim *38 verbs conjugats*.

Es molt notable l'entonació o cansoneta ab que parlen els de la Vila. Allò més que parlar és cantar.

Aquells xiquets no se'n poden avenir de que puga escriure, ab la meua estilogràfica sensa mullar dins el tinter, fins que arriben a coletgir que du la tinta dedins. Ho troben gros de tot!

Alsam la sessió, cadascú pren per son vent, i jo me'n vaig a la fonda, sop i ia jeure manca gent!

Dia 26

Me llev dematinet, me'n vaig a dir missa, berén, i cap a veure D. Miquel Guardiola, apotecari d'assí, persona molt docte i amiga del valencià, col·laborador que fou del *Diccionari*. Me conta que a la Vila està molt en-terra el valencià, que no conceben un orador en tal llengua, i que vengué aquí el [171] Pare Hiniesta, Jesuita: comensà un sermó en valencià, i fou tal la lulea que l'auditori li feu, que rompé en castellà per sortir de tals emblavins. Això demostra lo pervertit que tenen el gust el de la Vila i lo desorientats que van, per no dir una altra cosa. iPobre gent! iDesgraciat de poble que desprecia la seua llengua! iPoca carrera farà per dematí que se llev!

Se fan les nou i m'espitx a l'escola del Sr. Galiana. L'al·lotea arriba a comparèixer, i comensam el foc de bell nou, i dassa qui venga conjuga qui conjuga, fins que demunt les onze i mitja acabam els *75 verbs de la llista*.

Per acabarlos hi ha hagudes d'haver raons ferm. Aquells xiquets ja no'n volien pus; ja n'estaven, de verbs, fins a les rels dels cabells i re-de-enverbats. Si no fos estat p'el Mestre que los tenia associats ab l'escusa de l'escola, me serien fuyts tots. El Mestre és un senyor ple de bon sentit, que regoneix que trauria més fruyt d'ensenyar el castellà per via del valencià que rebutjant el valencià, el qual troba que hauria d'ésser objecte d'un estudi ben sòlid dins l'escola. Aquella al·lotea se veu que és una mica repelencia i mala d'anar entorn; així és que el Sr. Mestre per ferlos posar atents, ensivella desiara un grandíós cop dalt un banc ab una espècie d'espadella o paleta que du a la ma. Un parell de vegades aquells cops tan en sec me retgiraren.

Els xiquets no s'aturen de fer comentaris de que la meua ploma may acabi la tinta sensa mullarla, i com los he fet notar que les formes verbals que ells me deyen les escrivia ab unes lletres especials per que els filòlegs d'Alemanya i França, Itàlia i les altres nacions poguessen lletgirho tal com a la Vila Joiosa les pronuncien, s'acosta el Sr. Mestre, i un d'aquells bordegassos li diu:

—Sr. Mestre ¿ha vist eixa manera d'escriure? Es que fa una classe de lletres que els alemanys i tot les sabràn lletgir!

Alsam la sessió, mos n'anam a dinar; i dinats icap a despedirme del Sr. Rector! i a dona[r]li les gràcies. El senyor Rector i també me demana a ne quin fi me prenc jo tantes de molèsties per la conjugació. Com li contest que ès per publicarne un llibre, fa ulls ferm i no se'n pot avenir.

M'esquitx llavò a ca-D. Miquel Guardiola, ab el qual faig el repel a la *conjugació vilera*, consignant aquelles formes que usa la gent granada i els bordegassos no, fenomen que ocorre per tot arreu per l'evolució constant de tota llengua. I no sols me diu el Sr. Guardiola aquelles formes, sino que me'n diu d'altres de fonètiques i de morfològiques, ben interessants. [172]

En punt a conjugació la Vila Joiosa no difereix gaire d'Elx i Monòver; li manca com an aquesta segona vila lo perfet simple i el fa compost ab l'auxiliar *vaig*.

La gent granada demostra una gran preferència per la primera i la segona persona plural del subjuntiu en *-gam* i en *-gau* (*volen que CONEGAM, que CONEGAU*); mentres que lo jovent les fa en *-guem, -gueu* (*coneguem, conegueu*). —No confonen la *v* ab la *b*, i diuen dóno, róβo, askólo, tarónjo, kózo en lloc de *dona, ascola, roba, taronja, cosa*. —En canvi, fan *-ə* moltes de *-a* com fúla, líŋə [*lliga*], manía, míkə, táwlə, kázə, gaŋínə [*gallina*], ánimə. Fan sonar la *-r* dels infinitius (*acudir, anaR, fer, fugir*).

Aquí ja no diuen allò *n'hi hay* per *n'hi ha*.

A les sis i mitja agaf el tren de la Marina cap a Benidorm per davant el *Puig-Campana*, molt agullonat, blavenc, ab una formidable cresta, fesa o oscada a un costat. Conten que hi feu aquella osca Rol·lan ab una *coltellada*, i el pedreny que en feu botir, anà a caure dins el mar davant Benidorm, formant l'illot que encara hi guayta, tan prest amoixat com batut de les ones.

A Benidorm deix el tren i puig a la *Diligència de Callosa*, i per amunt per amunt ab molta de costa i pols a voler. Arribam a Callosa per pendre la tartana de Tàrbena; però la tartana no hi és, i quet a l'hostal: sop i a jeure son es feynes.

Dia 27

Me criden a les 4 (les 3 antigues), puig a la tartana i per dins unes muntanyes molt aspres, però ab molta gruixa de terra rotja ensà i enllà, reblida d'amel·lers, vinya, garrovers i blateres, per amunt per amunt cap a Bolulla, i llavò cap a Tàrbena.

No m'atur a Bolulla perque l'any 1902 m'hi aturí i hi fiu enquesta llingüística.

Arribam a Tàrbena prop de les set. Tàrbena és una vila d'unes 1.500 ànimes, encastellada casi a la cuculla d'aqueixes muntanyes. Llingüísticament és importantíssima perque la primeria del segle XVII, quant tregueren d'Espanya els *enmoriscants*, Tàrbena romangué deserta i vengueren a poblarla un bell esbart de famílies mallorquines, que convidà a venirhi un Virrey que tenia Mallorca a les hores que era senyor de tot això.

Dic missa, el Sr. *Retor* me convida a berenar; i, com sap que tinc les maletes a l'hostal, envia a cercarles i m'hostatja a l'*Abadia* (Rectoria), tractant-me tan bé com sap. Me mostra els *llibres de batismes* d'aquí i resulta que els llinatges de Tàrbena [173] son: *Cifre, Calafat, Estalrich, Ferrer, Ginart, Gisbert, Jordà, Lledó, Molines, Moragues, Marcó, Mascaró, Monjo, Mas, Mestre, Nadal, Planells, Ripoll, Rosselló, Salvà, Serra, Seguí, Sastre, Taverner, Tomàs, Vila, Vaquer*. Just se troben sis o set llinatges fora-d'aqueys. ¿Voleu una prova més forta de que la gent de Tàrbena és nissaga mallorquina?

Expòs an el Sr. Rector el meu pla de campanya i que lo que me cal és una escola a on puga i aglapir quatre o cinc bordegassos de dotze a tretze

o catorze anys que me conjuguin *els 75 verbs de la llista*. Me diu el Rector que l'escola de xics és tancada perquè vengué l'altra diassa l'Inspector i declarà ruïnós l'edifici; però que és uberta la de nines i que, si m'hi conform, avisarà la Sra. Mestra, que creu que's prestarà de bon cor. Li dic que sí, i mos entregam a tal *costura*. La Sra. Mestra D.ª Maria del Remey Esteve i Garcia, nadiua d'Alacant, ens rep amabilíssima, i me presenta, per fer enquesta, tres al·lotelles, modestíssimes, que fan cara de molt intel·ligents.

Elze suplic que me parlin just així com parlen elles ab elles, no dissimulant res de llur llenguatge típic, que fan tot quant saben per dissimularlo en parlar ab gent no *tarbenenca*. La Sra. Mestra i lo Sr. *Retor* les comanen lo mateix, i elles ho compleixen fidelíssimament, fins a l'estrem de que me corretgeixen a mi mateix en l'ús dels articles es *i* sa, que jo, en sortir de Mallorca, no solec usar per *oportunisme*.

Ab això investim la conjugació, i hi resulten tan destres aquelles al·lotelles que en tres hores el matí i quatre el capvespre esclovel·lam els *75 verbs de la llista* sensa que aquelles bones *tarbeneres* perdin gens la paciència ni se desbaratin gota. Si fossen estats al·lots, estic segur que se serien desbaratats, fent-se impertinències i jutipiris, com me succeeix an tots els pobles. Se veu que les al·lotes per tot arreu son més compartívoles i més bones d'anar entorn que no els al·lots.

La Sra. Mestra és molt il·lustrada i de molt bon sentit patriòtic. No és com aquelles Mestres ni com aquells Mestres que treuen espines contra la nostra llengua i li fan una guerra a mort. Així és que m'ha confessat que considera indispensable l'estudi de la nostra llengua dins les escoles primàries, precisament per aprendre bè el castellà, i m'ha dit que, per preparar les xiquetes per la primera comunió, no té altre remey que parlarlos en *tarbener* que ella ha après molt bé, puys diu que, si los explica en castellà, les pobres no entenen res. Les xiques mateixes m'ha confessat que no entenen el castellà casi gens. S'és llamentada la Sra. Mestra de que lo senyor [174] Inspector, que és murcià, no se fa càrrec de res d'això i exigeix l'exclusiva del castellà dins les escoles.

iQue en fan i que en fan de mal a la cultura espanyola els Inspectors d'aquesta casta! I per pitjor casi tots els d'Espanya son així! iDeu se'n apiat!

El *Sr. Retor* o Rector, Mn. Rufí Garcia i Marco, nat a Andilla i criat a Gestalgar, territori *xurro* (de llengua aragonesa), que aprengué el valencià an el Seminari de València, està tan convençut de la necessitat que hi ha de parlar an el poble en la llengua d'aquest, que s'ès posat a fer en valencià les explicacions de catecisme a grans i petits i en la meditació que fa públicament a l'esglèsia, comenta en valencià els *punts* proposats: i me diu que li dona tan bon resultat i que la gent demostra estarne tan contenta, que hi acudeix a luf com may havia succeït.

iQuina llàstima que tots els Rectors i predicadors de les comarques valencianes no siguen com lo Rt. Regent de la parroquia de Tàrbena en matèria de predicació evangèlica i de Catecisme!

Se fa tart, i llest de feynes, per lo que puga esser, me'n vaig a jeure, i ifins demà dematí, si Deu ho vol!

Dia 28

M'aixec de bona hora, enllestesc, feynes, berén, i devers les vuyt i mitja icap a la costura! La Sra. Mestra posa a les meues ordes, ademés de les tres xiques d'ahir, altres tres, i totes sis ja son partides a dirme frases i coses que solen dir a Tàrbena, i llavò un bell enfilall de cançons populars d'allà que constitueixen un monument importantíssim del dialecte tarbener, que conserva encara una bona partida de coses del mallorquí, si bé n'ha perdudes moltes més que no en conserva.

De la conjugació peculiar de Mallorca ja no conserva casi res, havent adoptada casi per complet la valenciana. En les altres coses hi ha que notar: a) diuen *coranta* i *coresma* per *quaranta* i *quaresma*. —b) Conserven l'article personal *En*, que pronuncien *An*, p'els noms masculins que comensen en consonant (*AN Pere*, *AN Batiste*, *AN Juan*). Ara si

comensen en vocal o si son noms femenins, los claven *l, la* (L'Enric, LA Maria, LA Carme). —c) Conserven l'article *es*, que pronuncien *as* (AS cap, AS llibre, AS carrer, AZ atres), i *sa*, fent sonar la *a* ben clara (SA cama, SA dóna), i el plural *ses* (ses pilótes, ses lletres). —d) Fan la *g* velar, especialment en les formes verbals, casi *aspirada* [175] o *fricativa*, que s'acosta molt a la castellana. Així és que no diuen *coneguem ni beguem*, sino que casi diuen *koneχém, beχém*, casi ab lo so de la *χ* grega. —e) Fan concordar lo *participi de preterit* ab lo *terme d'acció* si aqueix va davant (v. gr. *ta mare l'has vista?*). —f) Es ben mallorquina la *de* que claven entre lo negatiu *cap* i lo substantiu (*no soc CAP DE GALLINA per pondre; no hi ha CAP DE PERSONA que fatja assò*). —g) També son expressions ben mallorquines els mots *recapte* (cosa de menjar), *maleyt, maleyte* (curt de geni), *beneyt, benéyta* (poc seny, bàmbol). —h) Diuen: *sa mo* (meua) *germana, sa mo* (meua) *tia, sa mo* (meua) *miga*; —*as mo germà, as mo cozí, as mo 'mic, as mo vestit*. —i) Diuen *mel·la* (amygdala), *mel·ler, mel·ló, vel·lar* (vigilare). —j) Diuen *am* en lloc de *amb* (v. gr. *ha parlat AM [ab] al Sr. Retor; anava AM ella i AM ell a missa*). —k) Conserven el pronom mallorquí *elze*, que pronuncien *alza*, com se veu per aqueixa cansó que canten: *sa mare que tinga filles, | que s'ALZA sapia guardar | i que's compra una gerreta, | i ALZA comensa a salar*. Aquí *compra i comensa* son subjuntius, puys la *-e* de la primera persona singular del present i la primera i tercera singular del subjuntiu la fan sonar *-a* (*io canta; volen que io canta, que ell canta*).

Son venguts per un funeral els Rectors de Callosa i Bolulla i m'han dit que son molts que desitgen un Arquebisbe valencià per veure si se restauraria la predicació en valencià, que ells consideren d'alta conveniència. Jo els he dit que això era l'esperit de l'Església i de tota la legislació canònica, que condemna terminatment la predicació i catequesis en tota llengua que no sia la del poble a ne qui's predica.

Se veu que el Clero valencià comensa a donarse'n conte de la feresta i monstruosa aberració que és predicar en una llengua que no és la que

parla el poble i que per lo mateix no l'entén prou bè per aprofitarse de lo que li diuen de la trona, encara que, per no pasar per brossencs i ignorants, la major part diguen, faltant a la veritat, que entenen perfectament el *castellà*.

Lo Rt. Sr. *Retor* d'assí me compromet per fer demà una plàtica en *tarbener* a l'Ofici p'els qui hi han de combregar.

Dia 29

He dit l'Ofici i hi he feta la plàtica de *comunió* en llenguatge *tarbenenc*. Una partida de persones se son acostades a donarme la enhorabona i les gràcies perque m'havien entès perfectament, que era lo que els agradava més: entendre lo que elze diuen de dalt la trona. Els ha agradat ferm que jo elze digués en la plàtica [176] que elze saludava come germans meus per la fe i per la sanc, come desxendents dels mallorquins que la primeria del sigle XVII vengueren a poblar aquesta vila.

Després de l'Ofici son vengudes aquelles xiques de la *costura* a la Rectoria, i fins a *mitx-jorn* (mitx-dia), que diuen aquí, li hem pegat de mots i frases, cançons i rondayes de Tàrbena; i el de-cap-vespre lo Sr. *Retor* m'ha presentats quatre homenets xeixantins, molt atents i atxaravits, per que los sentís descapdellar. Hem feta la pretxa devers dues hores i n'he pogut recullir un bell esplet de notes morfològiques que per mos estudis gramaticals me vendràn com un bunyol dins la mel.

He donades an aquelles xiques i homonets moltes de gràcies d'haverme contestades tan satisfactoriament les maixanta preguntes que aqueys dies elze fetes; i he manifestat an el Sr. *Retor* mon agraiment més coral per lo molt i molt que ha fet per mi i n'he pres comiat, anantme'n, a dormir a l'*Hostal*, perque demà a les tres m'he d'espitar a Benidorm, si Déu ho vol i Maria.

Dia 30

Me criden a les tres, la tartana està apunt, i ja li hem estret de d'allà cap avall cap avall. Passam per Callosa prop de les sis i a les vuyt i mitja *aplegam* a Benidorm (set hores lluny de Tàrbena). Me'n vaig a l'esglèsia a dir missa, din a la fonda ab quatre grapades, prenc el tren de les 12 cap a Benissa, a on arrip prop de les dues.

No comprenc perque an aqueixa regió d'Alacant feren les estacions de la via-fèrria tan enfora dels pobles. Monòver n'és més de mitja hora lluny; Novelda per lo mateix; Benidorm altra tant, i Benissa prop d'una hora. Així resulta molt molestós anar an aqueys pobles.

Una volta a Benissa, de la fonda me'n vaig cap dret an el Convent que hi ha de Franciscans, a on trop el P. Pere Antoni Fortesa, de sa Pobla, i el Germà Antoni Màs, de Maria, mallorquins, que me reben germanívolament: vaig ab ells a la fonda, a dur les maletes, i m'instalen dins una cel·la, tractantme amabilíssimament ells i els altres Pares, especialment el P. Guardià i llavò el P. Berard Lòpez i Atanasi Jordà, nadiu de Beniarrés, devers Cocentaina, entusiastes de l'*Obra del Diccioniari* i de la restauració del *valencià*.

Els esplic l'objecte de la meua venguda i posen a la meua [177] disposició tres xiquets ben aixerits, que aviat los tenc anostrats en lo de la conjugació. Basta dir que en menys de dues hores esclovel·lam 25 *verbs*.

Se fa tart, tallam caps allà on som *llicenciant* els xiquets, i els Pares me fan contar lo de *la Secció Filològica*, reprovant indignats l'actitut de mos companys de *Secció*.

Sopam i ens n'anam a donar part a la nit.

Juliol

Dia 1

Devers les vuyt i mitja compareixen aquells xiquets d'ahir, envestim de bell nou els verbs que ens manquen, i ens donam tan bon mall de conjuguar que a les dotze en tenim ja 59 d'enllestits. Just mos ne manquen 16, que tot d'una d'haver dinat els esclovel·lam ab dos d'aquells xabalets, fent *val-Deu a* la una i mitja; i llavò envestim la fonètica i morfologia i prenc de tot això un bell esplet de notes, i alsam la sessió a les cinc. De cançons si que n'han sabudes poques aquella gent menuda, just tres o quatre. En canvi han sabudes nou o deu rondalles.

La conjugació de Benissa no se diferencia gayre de la de Tàrbena i la Vila Joiosa: a) No tenen lo perfet simple i lo fan ab l'aussiliar *vaig*. —b) Claven *-r* an els infinitius que de sí no'n duen, i així diuen: *béwreR*, *cábreR*, *cáldreR*, *cáwreR*, etc. —c) Solen en *-iſka* els subjuntius incoatius (*acudifca*, *ascupifca*) com a Monòver, Elx, la Vila Joiosa i Tàrbena. —d) Sovint fan concordar el participi de pretèrit ab lo *terme d'acció* si aqueix va devant (*eixa civá ¿com l'han BATUDA?*). —e) Hi ha qualche cas d'incoatius en *-isc*, *-ises*, *-ís*, *-isen* (*ascupisc*, *ascupisses*, *ascupís* en lloc de *ascupixc*, *ascupixes*, *ascupix*). —En quant a morfologia i fonètica tenen els benissencs llurs particularitats. —f) L'article *els* tant lo fan *als* com *as* (*ALS bancs i As bancs*, *ALS llibres i AS llibres*). —g) Fan lo mateix ab lo pronom datiu *els* (*a tals txiquets AS [elze] direu que vinguen; i AS [elze] donareu dos llibres*). —h) Se pert molt la partícula *hi*, i així diuen: *Vens tjuar [jugar]? —No vaig! —¿Tornes a Gandia? —No torne. —¿Aplegues a Benidorm? —No aplegue. Però encara diuen: —Eres a la plassa? —Sí que HI era! —¿No HI éreu? —No HI érem.* i) Aquí els capellans *no* DIUEN *missa*, sinó que *en FAN: iFer missa!* Expressió molt llatina: *facere sacrum*. —j) Aquí ès [178] viu lo nom sustantiu *si* < (*sinu*), *seno* en castellà (v. gr. *portava el si ple de sinques* (pedretes, macs redonencs).

Més tart hem feta una mica d'enquesta del llenguatge de Beniarrés, d'on és nadiu lo Rt. P. Atanasi Jordà. Lo dialecte de Beniarrés, entre altres particularitats ofereix la de mudar lo pronom invertit *et* (*te*) en *el*; i així diuen: *AL pas que vas, EL (et) faràs molt ric. — Si'l (et) pegue un calbissó, EL (et) destemple. —Lo que tu EL (et) menges és massa.*

Els Frares Franciscans de Benissa se llamenten de lo poc que la gent de per aquí estimen llur llengua, i consideren que és perdre el temps predicar en castellà i que és una aberració ensenyarhi el catecisme i dirhi les oracions com el *Parenostre*, *Ave-Maria* i demés. Jo els he dit que ab això lo millor és que aquell que n'estiga convençut, que envesteca, predicant sempre en valencià i ensenyanthi les oracions, i dirleshi sempre. Això és lo pràctic i així se comensen les restauracions.

Dia 2 juliol

Lo P. Berard me diu que ell i els altres Pares d'aqueix convent aprofiten totes les avinenteses per introduir lo valencià en la predicació.

Els frares franciscans sempre son estats eminentment populars i defensors del bé del poble.

Din devers les nou, prenc comiat del Pare Guardià i dels altres frares d'aquest convent, especialment dels dos mallorquins, agaf el tren que passa per Benissa a la una i mitja, i icap a Oliva! A Oliva puig a la diligència de Pego, que m'hi du per 60 cèntims (hem passada una hora p'el camí, fent via).

Pego pertany a la Marina i és Cap de Partit de la Vall de Gallinera. Anc que no usin ja l'article *es sa*, el llenguatge que aquí's parla és interessantíssim.

De la fonda me'n vaig cap dret an el Convent de Frares Franciscans que hi ha nou de trinca; n'és Guardià lo Rt. P. Francès Llorens, que anys enrera ens omplí prop de dos mil cèdules lexicogràfiques, que tenim dins la *Calaixera*.

Li esplic l'objecte de la meua venguda, i a l'acte posa a la meua disposició sis o set xics lo mes atxaravits i trempats, que ab una exhalació se fan càrrec de la cosa i en devers una hora conjugam 15 verbs, a on surten meravellosament les peculiaritats de la pronuncia pegorina.

Avuy s'ès mort un xic de l'escola dels Frares i el saig fa [179] una *crida* ab una campaneta anunciant el funeral per demà a les vuyt i demanant un *Pare-nostre* p'el mort. M'ès venguda molt de nou tal casta de *crida*, que li diuen: *fer l'andana*.

Dia 3 juliol

Devers les 6 (oficials) m'entrec a l'esglèsia parroquial; dic missa, i ab gran sorpresa meua trop Mn. Bernadí Sastre, meritíssim *col·laborador del Diccioniari*, que m'havien dit a Benissa que era passat a València. Resulta que ès un nebot seu que hi ès passat: ell ès vicari d'assí, i m'ha volgut a ca-seua per hoste, obsequiantme fora mida.

A les 9 me plant an el Convent dels Franciscans; compareixen aquells xiquets, i investim els verbs ab tant de briu, que de quinze que n'enllestírem ahir, quant cauen les dotze ja som an el 59. Mos hi tornam posar a les tres i ab quatre grapades acabam els 16 que mos faltaven. Aquells xiquets ja estaven cansats de tot.

Hem mudat de feyna, pegant una ramatxada a la fonètica i morfologia de Pego, molt característiques a dir ver. —a) Lo que primer hi crida l'atenció ès que tota -a la fan sonar -o (*cázo, iglésio, pacénsio, lluéarno, térro, vérdo, vengudo* en lloc de *caza, iglèsia, paciència, lluerna, terra, verda, venguda*. —b) L'article i pronom *els* lo redueixen a *es*, i així diuen: *ES (els) teus amics ES (elze) veus? ES teus llibres m'ES vens?* —c) Usen sovint l'article *lo*: *LO cap, LO braç, LO banc, LO Govern*. —d) Distingeixen, com tots els altres pobles d'aqueixa regió la *v* de la *b*. —e) En les formes verbals la -a sona sempre -o (*io acudio, acudirio, que*

acudixco, que acudiro). —f) Fan concordar lo *participi de pretèrit* ab lo *terme d'acció*, si aqueix va devant (*eixas cansons ¿qui les ha cantaes?*). —g) No tenen lo *preterit simple* i lo fan compost ab l'auxiliar *vaig*. —h) Conserven molt els subjuntius antics en *-ga* i les formes *-gam, -gau* (*que io faigo, que nos fuixgam, que vos fuixgau, que io ómpligo, que nos ompligam, que vos ompligau*).

Dia 4 juliol

Replec un sens fi de notes de la fonètica i morfologia de Pego, de boca de Mn. Bernadí Sastre, que resulta una persona molt il·lustrada, sens dubte la que ho és més de Pego: notable arqueòleg i amador de la nostra llengua, allà on son tan clars devers aqueixes regions, dignes de millor sort. Mn. Bernadí té un nebot, Mn. Carmel, subdiaca, que li manca un any per [180] acabar els estudis del Seminari i dir missa; s'ofereix a acompanyarme a Patró, punt caporal de la Vall de Gallinera. Prou que accept l'ofèriment. Es Mn. Bernadí que m'aconsella d'anar a Patró, i mos dona una recomanació p'el Mestre d'Escola d'allà. Partim a les dues i mitja, ab un sol acaponador i la *diligència* de gom a gom, casi tot dones.

La carretera no és dolenta, sino polsosa i sempre capamunt capamunt; anam a pas de bou i dura estones que mos movem dins un núvol de pols acubadora i sofocant. Passam el poblet de l'Atzúvia i entram dins la Vall, casi tota vestida d'arbres i no son gayre els costers pelats. Camina caminaràs, arribam a Beni-Arrama, i llavò a Beni-Alí. Devallen tres dones i un infant, i seguim de d'allà un poc més amplers i lleugers, però no més aviat, fins a Beni-Sivà, a on posam forqueta una bona estona perque En *Diego*, el diligencier, un jovenot d'Albacete, hi té diferents feynes, entre altres, fer una mica la pretxa ab unes quantes *xiquetes*, que's veu que li criden ferm l'atenció. Seguim de d'allà per baix de Beni-Taya i aplegam a *Carrotja*, una mica de poble, a on les dues passetgeres que queden tenen

filles i mos demanen si voldrem deixarlos ho anar a veure. Tornen al cap d'una estona les velles, però En Diego trempa conversa ab altres xiques d'una botiga, fins que a la fi seguim per amunt, sempre a pas de bou. Aquelles dues passetgeres duen una conversa rabiosa. Me volien fer tallar caps an el rés del Breviari perque les contàs coses del *Miracle de Gandia*. Acabat el *rés*, los dic que no sé res de tal *miracle*, puys no som de per aquí. Llavò me demanen d'on som. Elze dic que *d'allà dessà la mar*. Me diuen que may havien sentit anomenar tal terreny. Com los dic clar que som de Mallorca, me'n demanen les fites netes, i després volen sebre a on vaig i si a Patró hem de posar a l'*Abadia* (Rectoria) o a on. Elze dic que no ho sé. Son dues velles molt falagueres de llengua, que no volten gota per dir les coses més crues, això sí sens cap mal fel. Son de Beni-Sili, que ès el poble del cap d'allà de la Vall, a on han d'anar a peu desde Patró.

Devora Patró trobam per la carretera tres capellans i dos seglars. Mn. Carmel me diu que un dels capellans ès el *Retor* de Patró i un dels seglars ès el *Mestre d'Escola* a ne qui anam recomanats.

Devallam de la diligència, Mn. Carmel me presenta an aqueys senyors que me reben amabilíssims, unintse el senyor Mestre ab nosaltres, cap a l'Hostal.

Demàn an En *Diego* que val haver mos duyts a Patró, i me [181] diu: *Diez quinsets* (10 reals). iCinc hores de diligència per cinc reals per cap! Fent pagar això, bé pot anar la diligència a pas de bou i fer En *Diego* la torniola ab *xiques* ensà i enllà.

Jo trobava que haviem de romandre a l'*Hostal*, però el Sr. Mestre, D. Vicent Mengual i Moltó, d'aquí mateix, mos ne mena a ca-seua. Es una casa molt fresca, neta i que tot està en derc. Fort i no't mogues, mos vol per hostes. Es un senyor d'una xeixantena d'anys, de mitges talles, grasset, sà, xaravel·lo, d'una amabilitat lo més distingida. Té una neboda ab ell, que aqueys dies no hi ès. Ell s'aguia de menjar i fa totes les feynes de la casa, que lluu de neta. No té un moment de repòs triconetjant d'una banda a altra. Mos dona un sopar exquisit, abundant. Me vé molt de nou trobar un senyor així dins aqueix recó de muntanyes tan esbarrat.

Com li esplic l'objecte del meu viatge, crida dos xiquets deixebles seus, molt aixerits, i ab ells i ell comensam la conjugació, enllestint catorze verbs, per continuar la tasca demà, si Deu ho vol i Maria.

Dia 5 juliol

M'aixec... abans d'anar en-lloc, enllestesc feynes i devers les vuyt i mitja ab aquells dos xiquets i el Sr. Mestre envestim la conjugació, pegantmoshi fins a les dotze, deixant escabetxats 49 verbs.

Mentres nosaltres donam ventim a la conjugació, Mn. Carmel té esment an els xiquets de l'escola, explicantlos el catecisme; demostrant altes dots de pedagog.

A la una el Sr. Mestre mos té el dinar llest, però un dinar de primera, fent tots tres molt bon cap de taula.

Devers les tres compareixen altre pic aquells dos xiquets i ab ells i el Sr. Mestre enllestim els 26 verbs que mos faltava conjugar, i donam un repàs a la fonètica i morfologia de Patró, que resulta prou diferent de la de Pego: a) Aquí la *-a* no la fan *-o*, sino *-a* francament castellana o lleugerament enfosquida, casi *-ə* o *-a*. —b) Entre la gent jove han desaparegut els articles *es sa*, que conserven encara els vells: la gent de cinquanta anys en amunt encara los usen, els de quaranta anys en avall les empren poc ferm; an aquells dos xics de la conjugació no els ho he sentit usar cap vegada. —c) Lo que usen tots ès l'article plural *as* en lloc de *els i als i as i az* en lloc dels pronoms *els, elze* (AS [els] *llibres* AS [elze] *dus?* AZA [elze] *dus?* ALZA [elze] *dus?*; AZ *amics*; AZ *àngels*; AZ *inglesos*. —Li pega an *so peu*; an *so cap*; ve an *so cavall*. SA *cama*, SA *casa*, SA *cara*. —d) No tenen lo *perfet simple*. —En lo demás la conjugació varia poc de Pego; això sí claven *-r* an els infinitius que no los ne cal, dient, *bátrer*, *béwrer*, *cáwrer*, *cáldrer* per *batre*, *beure*, *caure*, *caldre*. —e) Son ben afectats de les formes *-gam*, *-gau* (*caygam*, *caygau*). —f) El vells deyen *estudi* an el *dormitori*, i *oncle* per *tio*, i *sa cambra* per designar els alts de

la casa. Altres coses conservaven dels seus antepassats, mallorquins de la primeria del segle XVII que vengueren a poblar aqueixa vall, quant en foragitaren els *moriscs*. —g) Aquí no hi ha l'abundor de llinatges mallorquins que a Tàrbena. Els llinatges que hi sovintetgen, son *Seguí, Mengual, Camps, Cortell* (Cortey), *Alemaný, Canet, Pons*. —h) Es molt notable el cas de construcció antiga que aquí sa conserva dient *La Mare-Deu, La Mare-Deu Canelera, La Mare-Deu d'Agost*. Es la traducció directa de *Mater-Dei*. Set son els poblets de la Vall de Gallinera, que fan entre tots un sol Ajuntament, i n'ès Bal·le un Retgidor de cada poblet per torn durant un any, i les sessions se celebren an el poblet del Retgidor que fa de Bal·le.

Dia 6 juliol

Mos desxondim dematinet, mos n'anam a dir missa, el Sr. Mestre mos té el desdijuni a punt, el prenim, i cap a la diligència, que ix a les sis i mitja (oficials). El Sr. Mestre mos hi acompanya, i prenim comiat d'ell, donant-li milions de gràcies de lo bé que mos ha tractats, quedant amics corals.

Parteix la diligència; i, com sempre anam cap-avall, ab un poc més de dues hores mos tiram dins Pego. Abans-d'arribar a l'Atzúvia mos compareix un frare franciscà, Fr. Aleixandre Calvo, tot un valencià de cor, ferventíssim de la nostra llengua, que tira trons i llamps contra els menyspreuadors del valencià, que voldria veure restaurar en tot lo seu esplendor. Son molts ja els Frares de la Província de València que senten com el P. Calvo respecte de la nostra llengua.

Arribam a ca-Mn. Bernadí Sastre, i li pegam de fonètica i morfologia fins a hora de dinar, endardellant algunes formes verbals que m'eren passades per alt, i trobant formes sintàctiques tan interessants com *La Mare-Deu* en lloc de *La Mare de Deu*: és una construcció per l'estil de la

mallorquina *Pan-caritat* (*panis-caritatis*) i la francesa *Hôtel-Dieu* (*Hostale-Dei*).

A les dues i mitja puig a la diligència cap a Oliva, i d'Oliva [183] ab lo tren cap a Gandia, a on me present an el Rt. Pare Garrigós, Rector dels Escolapis a ne qui vaig recomanat d'un amic meu estimadíssim, l'Exm. Sr. Conte de Ròtova. Lo P. Rector com sap l'objecte del meu viatge, posa a la meua disposició cinc o sis xiquets, ben trampats, i comensam la conjugació. Me surt la forma de primera persona singular de perfet simple, acabada no en *-í* (*diguí, tinguí, vinguí*) sinó en *-e* (*jo digué, jo tingué, jo begué*), que a Mallorca l'usam encara an el verb *deure* (v. gr. *No'm recorda d'haver dit tal cosa; però jo hu DEGUÉ dir si tu dius que m'ho sentires*). Ab això compareixen dos Pares Escolapis, nadius de Gandia; i, com senten aquella forma, neguen que allà existesca. Els xics s'atolondren i se desdiuen; però un jovenot de Palma d'Ador (l'Horta de Gandia) se sostén fort que allà s'usa. A les hores corretgesc tals anotacions. I a les nou posam forqueta a la conjugació, i mos n'anam a sopar. Lo Rt. P. Rector m'instala dins la cambra del M. Rt. P. Provincial cubrintme d'atencions i obsequis.

Dia 7 juliol

Dic missa dematinet, i devers les vuyt compareixen aquells xics, i envestim de bell nou la conjugació, pegantmoshi fins a les dotze; refermam les amors a les dues i mitja i devers les sis i mitja donam el *val-Deu* an els 75 verbs de la llista. Llestos de la conjugació, feym un poc de fonètica i altres punts de morfologia *gandiana* que més m'interessan. Es molt notable la *-a* de Gandia. Derrera *o, i, u* tòniques (*dona, companyia, venguda*) sona *-o*; derrera les altres vocals tòniques sona *-a* o *-a*.

Cosa particular: ahir només conjugàrem 12 verbs; avuy, 63. Doncs a la major part d'aqueys els mateixos xics que ahir, devant aquells Pares se

desdigueren de la forma en -é de la primera persona singular del *perfet simple*, m'han tornada dir la forma, afirmant que ells l'usen i molta altra gent de Gandia també. Ja ho crec que l'he consignada en la meua llibreta, puix la consider ben real i ben existent, i que'm perdonin, aquells bons Pares Escolapis *gandiencs* que no la volen admetre.

Son terribles els prejudicis de la gent culta en qüestió de dialectologia.

A Gandia parlen *apitxat*, això és, fan -tx- la -tj- (*futxir* per *futgir*) i ss la z (*cossir* per *cozir*); però no confonen casi may la v ab la b.

Gandia en materia de conjugació no's diferencia gran cosa de les comarques veïnes que he estudiades. Demostra [184] preferència per les formes del subjuntiu en -gam, -gau (v. gr. *digam*, *digau*; *mogam*, *mogau*). —Fan sonar la -r dels infinitius: *cantaR*, *acudiR*, *lluIR*.

Volia anar a visitar la Santa Casa de Sant Francesc de Borja i la Rda. Comunitat de Pares i Novicis de la Companyia; però no m'ha quedat temps material de ferho ab aqueixa bona de conjugació, que m'ha duyta una feynada massa grossa, sobre tot ab la calorassa que feya, que era així mateix massa sobrada.

Dia 8 juliol

M'aixec dematinet, dic missa, prenc comiat del Rt. Pare Rector i demés Pares Escolapis, agraintlos de cor lo molt i molt que han fet per mi, i m'espitx ab el tren cap a Carcaixent on enllestesc feynes atrassades; din i a la una i mitja m'esquitx a Xàtiva i llavò a Benigànim, a on arrip devers les 4 ab una calorassa que no son tot de berbes. El convent dels Frares Franciscans està fora de la població, dalt un turonet. Me'n hi vaig així com puc, i com som allà, trop una fresqueta dins el claustre, vertaderament paradisíaca. Esplic an el Rt. P. Guardià l'objecte de la meua visita i posa a la meua disposició els *choristes* o estudiants que té. Just un n'hi ha d'aquí. Me diu que an el poble hi ha tres seminaristes. Aleshores me'n vaig a

veure lo Sr. *Retor* que, com me sent, ès tan amable, que crida aquells seminaristes, però no compareixen tot d'una perquè just llavò se'n eren anats an el Convent dels Franciscans a ensayar una missa que hi han de cantar el dia de Sant Bonaventura.

Aprofit aquella tardansa per posar-me al corrent de les feynes que duya atrassades. Com acabava de sopar, se presenten dos d'aquells seminaristes i quedam entesos per demà.

Dia 9 juliol

M'aixec dematinet, dic missa, berén, i devers les nou (oficials) comensam la tasca ab aquells seminaristes i un escolanel·lo de vuyt anys molt galanxò i entremeliat que ès la nata per conjuguar. Mos hi pegam fins a les dotze i tres quarts, conjugant 31 verbs a forsa de forses. Just aquell allotó demostra interessars'hi, els seminaristes ja no hi veyen de cap bolla de maretjats i sobraguetjats. Ens tornam aplegar a les dues i mitja i mos hi pegam fins a les set; i els seminaristes hi han pres més interés, gràcies a Deu. Hem acabada la conjugació i hem [185] feta una mica de fonètica i de morfologia, que he pogudes ampliar ab el concurs del Rt. Sr. *Retor*, l'Escolà i un fuster, que per mi, deu esser *cantador*, ja que feya la torniola per dins la sacristia.

Costa molt fer ficsar a la gent granada l'atenció a les qüestions i contestarhi degudament. De cada dia me convenç més i més de que ès ab la gent tenral que hi ha que fer aqueixa casta d'enquestes. Els xics son els grans col·laboradors de la filologia.

La conjugació de Benigànim presenta qualques particularitats: a) sovint pren del *subjuntiu*, la primera i segona persona plural per formar les de l'*indicatiu* (v. gr. *coneguem conegueu, diguem digueu* en lloc de *coneixem, coneixeu, deym [diem], deys [dieu]*). —b) Conserva lo *perfet simple* fora la primera persona singular (*digueres, digué, diguérem, diguéreu, digueren*). —c) Sovint se mengien la -v- o la -β- de l'imperfet

dels verbs de la primera conjugació (*cantaes, cantàem, cantàeu, cantaen* per *cantaves, cantàvem, cantàveu, cantaven*). —d) Son afectats encara, sobre tot els vells, dels subjuntius en *-gam, -gau* (*caygam, caygau, conegam, conegau*). —e) Fan concordar el *participi de pretèrit* ab lo *terme d'acció* si aquest va devant (v. gr. *eixa dóno l'has conegúða?*). —f) Tenen una afició boja a substituir lo indicatiu p'el *present d'estar* i el *gerundi* del verb corresponent (v. gr. *estic baten, bullin, coen*, en lloc de *io bat, bullc, coc*). M'hi som vist ab feynes per fer conjuguar l'indicatiu d'aqueys i altres verbs, sobre tot els que denoten una acció permanent. —g) Per donar un una cosa a un altre, en lloc del mallorquí *Jas! jau!* —diuen: *Ias! iagueu!* —h) Fan es l'article *els* devant noms que comensen per consonant (*ES llibres, ES caixons*). —i) La *-a* el jovent i els qui no son sortits gayre de Benigànim la fan *-o* (*paróquio, nino, dóno, askólo, mísso, séndro, térro, sérro* [parròquia, nina, dona, ascola, missa, cendra, terra, serra]). Moltes d'altres coses podria retreure, però allargaria massa.

Dia 10 juliol

Com lo Rt. P. Guardià me digué que tenia *dos choristes* de Cocentaina i dos de Biar, que estaven a mon manar per estudiar la conjugació de tals regions, m'espitx de bon matí an el Convent. Se presenten aquells quatre *choristes*, de desset a denou, anys, simpàtics, intel·ligents, i ès un pler d'àngels treballar ab ells perque ab un gust formidable me van dient les formes verbals de llur regió, que jo consign [186] bil·lo bil·lo demunt la llibreta. Mos hi pegam fins a les 12 i mitja i de les 4 fins a les 8 i mitja, endardellant els 75 verbs de la llista, tal com les conjuguen a Cocentaina i a Biar, resultanthi una partida de diferències ben curioses. Es molt notable que a Biar, punt estrem del territori llingüístic, no hi haja cap invasió castellana que no sia dins els altres pobles ja estudiats, casi tots ben allunyats del territori castellà. Hi ha que

fer constar que les invasions del castellà dins la conjugació valenciana no son gayre: càsi se redueixen a: a) la forma *eres* (segona persona singular de l'indicatiu d'esser) en lloc de *éts*; b) usar el verb *estar* en lloc d'ESSER *a tal banda o a tal casa*; c) i haver perduts els verbs *seure* (< *sedere*) i *jaure* (< *jacere*).

Aquells bons *choristes* resulten un fervents amadors de la nostra llengua, llamentantse de que la gent de per aquí l'estimin tan poc, puys si elze prediquen en valencià, se donen per ofesos perque se creuen que ès que elze consideren ignorants i bàrbars per lo quant de l'educació que han rebuda han tret en net que la civilització i la cultura consisteixen en sebre el castellà o entendre'l. ¿S'ès vist res més equivocacat i sensa cap ni peus? Bo ès sebre el castellà, però no basta sebre'l per atènyer la cultura que constitueix la civilització. ¿Tal volta no hi ha a l'uf regions de llengua castellana que en materia de cultura qualquen massa enrera?

Dins les regions valencianes, tan enamorades del castellà, ¿hi ha mes cultura i més benestar que dins les regions catalanes més poc devotes del castellà? No hi ha més que fer una passada per dins unes i altres i comparar per convencerse de que ès una aberració feresta el creure que la causa de la civilització està salvada i assegurada ensenyant a la gent no castellana de mastegar el castellà.

Dia 11 juliol

Quina calamitat per les ànimes la costum general dins el Reyne de València de dir les *oracions* (*Pare-nostre, Ave-Maria, Credo*, etc.) en castellà. ¿No parlen els valencians ordinariament en valencià? Això prova que tenen més per ma el valencià que el castellà i que entenen més aquella llengua que mamaren ab la llet que no la que els ensenyaren malament l'escola.

Per parlar ab Deu i enllestir les coses mes íntimes com son les de la consciència, ¿a on treu cap servirse d'una llengua manllevada, que no ès la

que brolla del cor? ¿Hi pot guanyar res en tot això la causa sacratíssima de la santificació i salvació [187] de les ànimes? Ja convendria que s'hi ficassen una mica els qui de part de Deu retgeixen les consciències.

Dic això perquè me succeeix casi cada dia que, quant acap la missa, dic les *Avemaries* així com mana el Papa que les diguen: *en llengua vulgar*. ¿Quina és la *llengua vulgar* dins totes aqueixes comarques que he recorregudes? El valencià.

Doncs jo dic les *Avemaries* en valencià, i els escolanets no'm responen, acostumats com estàn a respondre en castellà.

Son molts els capellans i frares que regoneixen que tals oracions s'haurien de dir en valencià, però no gosen investir. Jo elze dic que no tenguen por, que envestesquin tot dret. iQuina llàstima que no tenguen més coratge i que vagen tan orugats!

Llest de la missa i de les feynes per l'estil i berenat, m'espitx an el Convent dels Franciscans per endardellar una mica la fonètica de Cocentaina i de Biar i d'altres bandes ab els frarets que hi ha d'aqueixes regions; però resulta que dels quatre de Biar i Cocentaina n'hi ha tres de ferits de la *malaltia que diuen de moda*. Com m'ho han dit, tot d'una he tenguda por que no fos de resultes de la panxada feresta de conjugació que ahir los fiu pegar; però llavò m'han dit que els atacats son no sols ells, sino sis o set més que no tenen res que veure ab la conjugada de ahir.

Per no fer calada buyda se'n son presentats quatre: un de Castalla (prop de Biar), un de Font d'en Carròs (l'Horta de Gandia), un altre de l'Alqueria de la Comtessa (de la mateixa Horta) i un altre de Benitatxell, de devora Xàbia.

Ab ells hem feta una mica d'enquesta de fonètica i morfologia d'aquells pobles, fins que és arribada l'hora de dinar, i el P. Guardià ha volgut que, com ahir, dinàs ab ells; i dinats i feta una mica la pretxa, n'he pres comiat agraintlos de tot cor les facilitats que m'han donades per mon endardell. Prenc el tren a les cinc i mitja cap a València, devall a Silla per anarme'n a Sueca, i me trop que no hi ha tren fins demà a les set. Demàn

an el Cap d'Estació quina ès la fonda millor de Silla, i me diu que no n'hi ha cap, sino just dues *Posades* qualsevols. M'acompanya un xiquet a una, i me som escarrufat de veurela tan bruta. Les gallines i polls pellucaven per dins la brutor de p'en-terra. Demunt una taula redona no sé quantes de coses hi havia, les més incoherentes, i cap d'elles neta ni presentadora; les poques cadires que's veyen, eren velles i esfondrades. M'ha dit l'Amo que segués una estona mentres m'arretglarien l'*habitació*. M'assec a una d'aquelles cadirangues ab vera repugnància i allà [188] està qui està, esperant que'm diguessen de pujar a l'*habitació*, que era dalt el sòtil, a on sentien molta rossegayeta i trull de mobles. Mentres tant l'Amo parlava ab un qui no sé quin pífol tocava. A estones parlaven en valencià i llavò rompien en castellà. L'Estat an aqueix homo li mostrà de parlar en castellà, però no de tindre la casa decent i presentable i habitadora per persones. Silla ès una població de devers 6.000 ànimes: doncs no hi ha dret dins una població així a tenir una casa tan bruta habilitada, no ja per *Posada*, sino ni per habitarhi sers humans.

iO la cultura que du en sí el sebre parlar en castellà! He recorreguda Catalunya en tots sentits, i especialment la regió pirenenca de Llançà fins a la Vall d'Aran a molts d'endrets pobríssima, deixada i desvalguda. En lloc trobí may una *Posada* tan poc prenidora, tan repugnant com aqueixa de Silla. Després he sabut que casi tots els pobles aprop de València estàn de fondes i posades poc sà poc llà com Silla, no en tenen, i les persones estranyes que hi han de romandre, les passen molt tristes si no hi tenen un amic que els acobitiy.

En vista de que no arribaven a dirme els de la *Posada* que poria pujar a la cambra, i sospitant que aqueixa no fos tan poc prenidora com els baixos de la casa, m'aixec i me'n vaig a ca'l Sr. *Retor* a veure si'm donava un camí per sortir d'aquell andarivell. Trop la Rectoria tancada; toc, no'n responen. Me mostren les dues casetes dels Vicaris. Toc a una, i res; toc a l'altra; m'obri una senyora velleta, que'm diu que ès la mare d'un dels Vicaris. Li esplic una mica la situació i me diu que vaja a cercar les maletes i que'm donaràn posada per aquella santa nit. Vaig a cercar les

maletes, que duen dos xiquets. Ve el Sr. Vicari, Mn. Àngel Garcia i Sedó, d'uns vint i vuyt anys, primet, de mitges talles, simpàtic. Com sap lo que'm passa, me diu que som a ca-meua i que mani i disposi; i, com sent que correc el mon per estudiar la conjugació valenciana, no se'n pot avenir.

Se fa hora de sopar i d'anar a jeure, i ifins demà dematí!

Dia 12 juliol

Me llev devers les quatre (oficials), dic missa a les sis, puig a les set an el tren, i icap a Sueca! Hi arrip devers les vuyt, i hi trop una fonda (*Hôtel Cols*) molt bona, me present dins la sacristia de la Parroquia, i resulta que n'ès Regent Mn. Vicent Calatayut i Perales, que era Vicari de Gandia l'any 1902 quant jo hi aní per estudiar el llenguatge gandienc. M'hostatja a la [189] Rectoria, que pareix un palau, i m'hi tracta com un papa. Per fer l'estudi de la conjugació se posen a les meues ordes dos seminaristes molt amables i desxondits i un xiquet de devers onze anys, que ès la nata per conjuguar. A ells s'uneix Mn. Gordià Ribera i Pujol, beneficiat que acabava de dir *missa nova* quant jo vinguí aquí l'any 1902 per estudiar el llenguatge suequenc i assistí a l'entrevista que celebrí ab els capellans de Sueca per estudiar llur dialecte. Ab aqueys quatre elements tan bufarells faig l'estudi de la conjugació de Sueca, pegantmoshi de les vuyt i mitja fins a la una, i de les tres fins a les set i busques, demostrant aquells dos seminaristes, aquell xiquet i Mn. Gordià un interés ben viu en la cosa. Ab gent així ès un gust treballar.

Molt hi ha que dir del dialecte de Sueca. Just apuntaré algunes coses:
a) Tota -a sona -ε en boca de la gent tenral i dels qui no son sortits de Sueca i -ə en boca dels qui en son sortits qualche poc (v. gr. *Suéεε*, *pése* [*pessa*], *dóεε* [*dona*], *zermánεε*). —b) Diuen: *la MARE-DEU de Sales*, *la MARE-DEU del Rozer*, *la MARE-DEU de la Salut* com a Mallorca *pan-caritat* (<

panis-charitatis) i en francès *Hôtel-Dieu* (< *Hostale Dei*). —c) Fan *tʃ* (*tx*) la s derrera *ll*, i per això, en lloc de dir *fills*, *fulls*, *cavalls*, diuen: *filltx*, *fulltx*, *cavalltx*. —d) Fan es l'article i pronom *els* i fan *as* la contracció *als*, i així diuen: *ES llibres ES dones AS teus amics*. —e) Diuen *SE vorem*, *SE trobareu* per *MOS veurem*, *VOS trobareu*. En punt a conjugació: f) Fan els incoatius, com dins totes les regions valencianes, en *-ixc* i els subjuntius en *-iʃkɛ* (*-ixke*). —g) Conserven sencer el perfet simple (*aní*, *anares*, *anà*, *anàrem*, *anàreu*, *anàren*). —h) Conserven la concordança del participi ab lo terme d'acció, si aqueix va devant (*eixa civa(da) ¿qui l'ha batíðe?*). —i) Usen molt les formes de subjuntiu antigues i especialment les acabades en *-gam*, *-gau* (*begam*, *begau*, *bullgam* [bulliguem], *bullgau* [bulligueu], *capiam*, *capiau*). —j) Demostren preferència p'els *optatius* sense *-gue-* (volien ke acudirɛ, ke cozirɛ, ke consentíɛ, ke koréɛ). —k) El *participi de passat* de *riure* no és *rigut*, sino *rist* (< *risus*+t, com *respost* (< *resposus* + t < *responsus*).

Lo senyor *Retor* de Sueca és nadiu de Vallada, devora Xàtiva i té ab ell un nebot i una neboda, que se veu que conserven encara lo dialecte valladenc. An el nebodet li demaní què *nomia* i me contesta: —*Vicentet*. Li doní l'enhorabona perque és el primer xic que m'ha dit lo seu nom en valencià; tots els altres el me diuen en castellà. Aquest xic els plurals en *-ts* (*parets*, *tots*, *plats*, etc) los fa en *-tʃ* [*-tx*]: *paretx*, *totx*, [190] *platx*. Lo seu oncle m'ha dit que era que encara lo minyó no sap parlar clar. Jo crec que a Vallada la gent que no és sortida d'allà, fan lo mateix. I he notat ademés que la neboda, que deu tenir devers desset anys, fa una lleugera aspiració derrera els mots acabats en *-t* o *-ns*, deixanhi sentir una mica de *-ə*. Le hi he notat an aqueixes frases: El dinar ja està fetə [fet]; ja eren gránzə [grans]. Lo seu oncle també m'ha dit que era un defecte de la xica. Jo no ho crec gens; sospita que els de Vallada que no han rebudes influències estranyes, fan la mateixa aspiració, si el temps no me curtetjàs tant, jo aniria a Vallada per aclarir aquest fenòmen fonètic.

Dia 13 juliol

Seguim ab Mn. Gordià i aquells seminaristes l'estudi de la fonètica i morfologia *suequenca*, fins a l'hora de dinar. Dinam i devers les cinc prenc comiat del Rt. Sr. *Retor* i de Mn. Gordià i d'aquells seminaristes, donantlos mil gràcies de tant i tant com han fet per mi, sobre tot lo Sr. *Retor*. Puig an el tren, i icap a València! a on arrip horabaixenc, i me reben ab palmes d'or mos bons amics el Sr. Baró i la Sra. Baronesa d'Antella, fills dels Comtes de Ròtova, que m'hostatgen a casa llur esplèndidament.

M'esquitx an el Convent de Sant Llorenç, de Pares Franciscans, a on no trop el P. Fullana, que ès a Barcelona a fer estudis de llengua valenciana, de la qual té una càtedra a l'Universitat d'aquí. Lo Rt. P. Vicari me rep amabilíssimament i quedam entesos per comensar demà de bon matí l'estudi de la conjugació d'aquesta ciutat ab els acòlits i altres xiquets que concorren a la sacristia del Convent.

Dia 14 juliol

Dic missa i berenats, comensam ab aquells xiquets l'estudi de la conjugació, tot d'una ab quelques interrupcions, però ab regularitat més tart i unints'hi alguns Pares del Convent. Mos hi pegam fins a a mitxdia i el capvespre de les 4 fins prop de les vuyt, arribant a conjuguar 41 verbs. Un dels xics, seminarista, de primer any de llatí, molt intel·ligent, nat a València, fill d'una senyora de Sanet i els Negrals, devora Pego, criada ja a València i que sempre hi ha viscut, ès un cas curiós d'*atavisme*: pronuncia la -a, diferent de tots els altres xics nadius de València que pronuncien -a, castellana, i ell la pronuncia -ə. [191]

Dia 15 juliol

Volia estudiar ab els xics que els salesians tenen aquí, i no m'ès anat bé perquè ja tenen vacances.

Som anat a rendir an el Rdm. Sr. Arquebisbe l'homenatge de mon respecte, acatament i sumissió, i en som sortit molt satisfet.

El capvespre, de les 4 fins devers les 8 dins la sacristia de Sant Llorenç ab aquell seminarista, acòlits i alguns frares acabam la conjugació de València, que resulta prou interessant, i que no ès bona d'aglapir ara que les escoles son tancades, per la poca afició que hi ha a la nostra llengua an aquesta gran ciutat.

Dia 16 juliol

Anantme'n an el Correu, demàn a un home per on he de pendre, i adont la meua pronúncia a la dels valencians. Aquell home així mateix m'entén, però me demana si som espanyol; i com li dic que som de Mallorca, me diu que'l meu parlar i fins i tot el valencià, no son espanyols; i m'ho diu en un castellà desastrós, que, si En Cervantes el sentia, ab una bascollada l'hauria fet pegar de bec.

M'esquitx a ca'l meu amic coral el fervent valencianista Dr. Faustí Barberà, i feym una conversada ben llargaruda i saborosa sobre la nostra llengua, i me fa una caricatura, molt salada dels *xurros*, els de la província de València que parlen aragonès perquè provenen dels aragonesos que vengueren a poblar el territori quant el Rey En Jaume el conquistà. Hi vengueren també catalans de la banda de Lleida: els catalans s'establiren a les terres més grosses; els aragonesos a les més primes. Per això la banda de la província de València que parla *xurro* o castellà *ximporrat*, ès la més pobre, i la que parla català ès la més rica. Doncs el Dr. Barberà me contava que els *xurros* son tan afectats de capllevar per la ciutat de València i que hi venen a viure tots quants poden, i pretenen imposar llur

castellà baldufenc, essent uns inemics del *valencià*, ab la pretensió d'humiliarlo, negarli l'aigua i el foc fent tot quant saben per foragitarlo i esveir-lo.

Parlant de les envitricollades qüestions d'ortografia valenciana i de la mania de casi tots els *valencianistes* d'escriure ab *ch*, com els castellans, el sò *prepatatal africac sort (pitxer)*, li he dit que els escriptors valencians del segle xv ja se ressentien d'eixa mania. Ell repugnava a creuehu, i m'ha invitat a anar a l'Arxiu de Protocols a veure els notaris d'aquell temps com escrivien tal sò. Mos n'anam a l'Arxiu, que el té un notari, *valencianista* per més senyes, i que el té a ca-seua mateix. El notari no hi era ni hi havia d'esser fins cinc o sis dies més tart. He dit en el seu representant que no's tractava de treure trallat oficial de cap document, sino d'estudiarne alguns desde el punt de vista llingüístic; i m'ha dit ab bones paraules que, no essenthi el senyor, no poria jo veure res de lo que desitjava. Es una llàstima que un que vol estudiar, trobi encara dins una ciutat com València tals entrebancs.

D. Faustí m'ha enterat de certes interioritats del *valencianisme*, fins i tot del *militant* i del federat ab la *Lliga Regionalista* de Barcelona, i desgraciadament resulta una cosa massa fluixa, superficial i fantasmagòrica.

El capvespre m'entrec dins la sacristia de Sant Llorenç, i ab alguns dels xiquets d'ahir i despuysahir i uns quants frares, feym enquesta sobre la lley de les vocals *ubertes* i *tancades*, *intensius* i *derivats*, respecte de lo qual la llengua s'ès empobrida una cosa de no dir per la maleida influència castellana.

Aqueixa influència ha desterrats uns verbs de tant d'ús com *jaure* (*jeure*), *seure* (*sedere*) i ha fet perdre la segona persona singular de l'indicatiu d'esser (*ets*) substituintla p'el castellà *erés*, i ha reduït una cosa espantosa l'ús d'esser, substituintlo casi sempre per *estar*, just així com ho fan els castellans.

Aqueixes invasions son molt més doloroses i fatals que les de *vocabulari*, que més fàcilment se poden foragitar i esveir.

En punt a conjugació la ciutat de València, ofereix les següents particularitats: a) La -a de les formes verbals i no verbals és -a ben clara, casi com en castellà. —b) Fan els incoatius en -íʃk [ixc] i els subjuntius en -íʃka [-ixca]. —c) An els *imperfets* de la primera tant se mengen la -β- com la conserven (v. gr. anáβa, anáβes i anáes, anáβa, anáβem i anáem, anáβew i anáew, anáβen i anáen). —d) Conserven complet lo *perfet simple* (*cantí, cantares, cantá, cantárem, cantáreu, cantaren*). —e) Fan concordar lo *participi de pretèrit* amb lo *terme d'acció* si aquest va davant (v. gr. *eixa áwia qui se l'ha beguda?*). —f) Son molt afectats de les formes subjuntives en -gam, -gau (*begam, begau; bullgam, bullgau*). —g) Diuen: *io fas* i no *io faig*; -*io fiu* [vaig fer]. —h) Diuen *péðre* en lloc de *perdre* i *pérk, dórk* en lloc de *io pert, io dorm*. —i) Conserven els infinitius *bóldre* [voler] i *póðre* [poder], aqueix sols els xics. —j) Diuen *compadèixer* per *compadir* i *rist* en lloc de *rigut*. —k) Valencià és l'agre del parlar [193] *apitxat*, i per això diuen *cossir, róssa, cóssa, txermà, montxa, Bon Txessús*, en lloc de *cozir, róza, cóza, germà, monja, Bon Jesús*, i llavò confonen la v ab la b. —l) Aquí com a totes les poblacions visitades diuen *concència, pacència, cència, Audència* en lloc de *conciència, paciència, ciència, Audiència*. —ll) També diuen aquí: *Dia Céndra, Dia Gloria, Dia Corpus, La Mare Deu d'agost, La Mare Deu de setembre, el Dia Tots Sants, el Dia Nadal*, suprimint la *de*, segons la construcció primitiva de la nostra llengua. —m) Se mengen la *d* de la desinència -ada: *una dona cassa(d)a, dos dones cassaes*; però a mitjan segle XIX els vells encara pronunciaven la *d* (*cassada, cassades*). Fan el mateix encara a Cullera, Sanet i els Negrals (devers Pego), que diuen *cazada, cansada, cansalada, vegada*.

Per més que he demanat i re-demanat, negú m'ha sabut donar noves de que aquí fassen lo que deya que feyen lo gramàtic En Josep Nebot i Pérez, que convertien en -s- la ʃ [x] dels incoatius. Tothom diu: *io servixc, tu ser servixes, ell servix*, i no *io servisc, tu servisses, ell servís, s'entén*,

an el present. En Nebot era nadiu de Vila-real, a on sembla que fan tal *conversió*, i l'home se creya que perque la feyen a la seua terra nadiua, la feyen dins la ciutat de València i tot son Reyalme.

Aquí he trobat un xic, que fa -ʃ- [x] la -s dels plurals en -ts, com aquell nebodet del *Retor* de Sueca, nadiu de Vallada, devers Xàtiva, i per lo mateix, en lloc de *tots*, *parets*, *menuts*, etc. diu *totx*, *paretx*, *menutx*. No he pogut aclarir quina extensió té aqueix fenòmen dins València. De que hi és no hi ha dupte.

Dia 17 juliol

Prenc el tren de les 6 cap a Lliria, a on arrip prop de les vuyt. Lliria és una població històrica; basta dir que hi ha nou o deu esglésies, entre la parròquia, convents, santuaris i ermites. L'església parroquial és magnífica, gran; hi ha Seus que no ho son tant.

Me present dins la sacristia de la parroquial, dic missa, veig lo Rt. Sr. Arxipreste de Lliria, li explic l'objecte de la meua venguda, i posa a la meua disposició cinc o sis seminaristes i tres o quatre acòlits per endardellar la conjugació d'assí; i surten tots tan trempats, tan destres i tan llevents que, en unes tres hores la banda del matí i altres tres o quatre la banda del cap-vespre esclovellam els 75 verbs de la llista. Llavò pujam a Sant Miquel, una església romànica interessantíssima, [194] casi tota policromada, però horrorosament emblanquinada. La policromia surt fent botir la camia de cals. Devallam del turó i icap a veure un mosaic grec dels *treballs d'Hèrcules*, trobat dins una vinya, a uns dotze o tretze pams, fent un pou. Mos asseym devora una grandiosa síquia d'aygua molt clara, i estudiam els punts de fonètica i de morfologia que més m'interessen.

Aquells seminaristes estàn entusiasmats en aqueys estudis i me fan mil preguntes sobre la nostra llengua, que contest lo millor que puc.

No hi ha qui vaja p'els carrers de Lliria de la calor que hi fa. Així com podem, arribam a la fonda. Sop, i com ja comensava a desmudarme per posar els ossos de pla, se presenta Mn. Lluís Albert, Rector l'any 1913 del *Col·legi Espanyol de Sant Josep* de Roma, amic de cor, a qui dec atencions sens nombre. Feym una conversada curta, però coral.

Lliria ofereix una modalitat llingüística prou interessant. No difereix gayre de València, però així mateix té les seues particularitats: a) Fan w la v dels imperfets en *-ia* (*bewia, cawia, plowia, biwia*). —b) Sovint fan la primera i segona persona plural de l'indicatiu prenintles del subjuntiu (v. gr. *Què feu?* —BEGUEM. —*Per què BEGUEU tant?* —*Perque tenim set*). —c) Conserven complet lo *perfet simple* (*diguí, digueres, digué*, etc.). —d) Son molt afectats dels subjuntius en *-gam, -gau* (*volen que dorgam, que dorgau; sigam, sigau*). —e) Aquí parlen *apitxat*. —f) Diuen *els Reixos* en lloc dels *Reys* (la festa), *La Mare-Deu del Remey*, *el Dia-Nadal*, *el Dia-Pàskwa*, *el Dia-Corpus*, *el Dia Sant Pere*, *el Dia-Sant Roc*. —g) Conserven la preposició *ad* llatina (v. gr. *no li agradava ad ell*). —h) Tenen *imperfets* tan particulars com *coneguia* per *coneixia*. —i) Fan concordar el *participi de pretèrit* amb lo *terme d'acció* si aquest va davant (v. gr. *eixa taula équi l'ha* MOGUDA?).

Dia 18 juliol

A les 5 i mitja me'n vaig a dir missa; a les 6 i 40 agaf el tren cap a València, visit mon dols amic En Teodor Llorente i Falcó, fill del Patriarca de l'actual Renaixement valencià, escriptor distingit, Director de *Las Provincias*, a qui don mil gràcies per haverme recomanat aqueix diari a la gent dels pobles valencians que he visitats, recomanació que m'és estada molt profitosa. Conversam de les nostres coses de llengua i del conflicte que m'han armat els revel·lers de la *Secció Filològica* [195] de Barcelona, fentme avinent En Llorente que els elements del *Rat Penat* reproveixen lo que aquells revel·lers m'han fet, i me prega que vulla esser *Mantenedor*

an els *Jocs Florals de València* d'enguany. Més tart me visita lo President del *Rat Penat*, Sr. Pérez Lucía, i me fa lo mateix prec, protestant també de l'actitut d'aquells caps-verjos de Barcelona. —Se veu que *l'excomunió* que En Puig i Cadafalch i els seus escolans de la *Secció Filològica* han llansada contra mi, creguts de que m'havien de capxifollar per a sempre, no ès arribada per assí. Ja veurem a on comensaré a experimentar els seus efectes.

D. Faustí Barberà me comunica que a les sis del cap vespre estiga a punt per anar a la Llotja, an el *Centre de Cultura Valenciana*, creació novella de l'Ajuntament i Diputació d'assí, que conta entre sos membres la gent més il·lustrada de València, perque me volen rebre solemnement i obsequiar-me. Me present ab D. Faustí an aqueix *Centre*. El Sr. Martínez Aloy, President, i els demás me donen la benvenguda més afectuosa, obrint la sessió reglamentaria en honor meu. El Sr. President me endressa un discurs de salutació coral; jo hi contest agraint l'homenatge i elze don conte de la meua excursió llingüística dins el Reyne de València i de les altres que he fetes ab lo mateix objecte, per endardellar la conjugació viva de la nostra llengua dins totes les seues comarques: D. Faustí Barberà en nom de sos companys s'adhereix a les manifestacions del President i m'anima a seguir endevant en mos estudis llingüístics, i per unanimitat m'anomenen *Director Honoris causa del Centre de Cultura Valenciana*, lo qual agraesc ab tota la meua ànima.

Dia 19 juliol

Pres comiat dels bons amics de València, especialment dels senyors Barons d'Antella, que m'han tractat com un papa, ab el tren de les vuyt m'espitx a *Morvedre* (*Sagunt*, que diuen oficialment).

Lo primer de tot me present an el Rt. Sr. *Retor*, demanantli socors de seminaristes i acòlits per fer l'estudi de la conjugació; i, no sols me concedeix això, sino que me vol a l'Abadia, i m'hi tracta esplèndidament,

això sense haverme vist may ni coneixerme més que d'haver lletgit que me dedic a l'estudi de la llengua valenciana.

Es que *Diario de Valencia*, avuy publica el meu retrat, i una nota biogràfica, que no sé d'on l'haurà treta, puys res d'això [196] m'han demanat, i per lo mateix ès més d'agrair El *Diario* dona conta de la recepció d'ahir an el *C,entre de Cultura Valenciana*.

Lo Sr. *Retor* crida quatre o cinc seminaristes i acòlits, ens plantam ab una tauleta i cadires an el cancell de l'esglèsia, que hi fa un estar de reys, i hi corre un embatol que els àngels hi canten; i ja som partits a conjuguar verbs. Conjuga qui conjuga, s'entrega l'escolà major, que ès un home molt potxós, i allò li vè molt de nou, i mos fa riure a tots per les butxaques i s'uneix ab nosaltres per conjuguar. Mos hi pegam fins prop de la una; llavò mos n'anam a dinar, i a les quatre, mos hi tornam posar, an el replanell de l'escalonada del portal de llevant, a on també fa una fresca major; i arriba a formars'hi un boldró de més de trenta persones que escolten la conjugació que aquells seminaristes i acòlits me donen i jo escric a luf.

I escric fins que hi veig, i me ve tan just tan just acabar l'endardell de la conjugació i punts de fonètica i morfologia que més m'interessen i que acap d'aclarir ab llum a la Rectoria ab el Sr. Vicari Mn. Enric Ruiz i Pitart i alguns seminaristes. Deu elze pagui tanta de paciència com de mi han tenguda.

Té Morvedre les seues particularitats llingüístiques: a) Son molts que fan *-s-* la *-ŷ-* [*-x-*] dels incoatius, i així tan diuen *acudixc*, *acudixes*, *acudix*, com *acudisc*, *acudisses*, *acudís* (indicatiu). —b) Tenen complet lo *perfet simple* (*coneguí*, *conegueres*, *conegué*, etc.). —c) Son molt afectats dels subjuntius en *-am*, *-au* (*conegam*, *conegau*; *cuscam* [coziguem], *cuscau* [cozigueu]; *bebam* [beguem], *bebau* [begueu]. —d) Fan concordar lo *participi de pretèrit* ab lo *terme d'acció* si aqueix va devant (*la cabra io l'ha mony[i]da*). —e) Fan els dos infinitius: *poder* (modern), *póðre* (antic), d'on surt lo futur *podre-he* > *podré*. —f) Devers la Marina, no gayre lluny

de Morvedre, n'hi ha que conserven l'infinitiu antic, *sabre* en lloc de *saber*, que a les Balears i molts de pobles de l'Empordà feym *sáβrə*, *séβrə*, respectivament. —g) Aquí diuen *purna* (*espira*, castellà *chispa*) en lloc d'*espurna*, metàtesi del llatí *pruna*. —h) Diuen: *la Ma[r]e-Deu-txitaeta* [*la Mare-de-Deu-gitadeta*, això és, *ageguda*, morta], *el Dia-Reixos* [dia dels Reis], *el Dumentge-Rams*, *el Dia-Páskwa*, *el Dia-Nadal*. —i) La *-a* uns la fan a la castellana, i altres la fan *-ə* (v. gr. *dóna*, *dónə*, *nyenya* [llenya] i *nyenyə dewríə* i *dewríə*, *kújta* i *kújta*).

Dia 20 juliol

Prenc comiat de tota aquella bona gent de Morvedre, especialment del Rt. Sr. *Retor* fent li mil gràcies de tant com [197] m'ha favorit, i ab lo tren de les nou i mitja m'espitx a Castelló de la Plana, a on arribam devers les deu i mitja. Me'n vaig tot d'una a veure mon bon amic D. Gaietà Huguet, valencianista de cor, encara que molt prevengut contra allò de que el valencià siga català. No trop D. Gaietà a ca-seua en tres vegades que hi vaig, fins que me diuen que és a un mas que té a Vilafamés i que no ha de tornar fins dia 29.

Me'n vaig an el Rt. Sr. *Retor* Arxipreste a demanarli quelques seminaristes i acòlits per poder escorcollar la conjugació d'assí. Lo Sr. Arxipreste me rep molt bé i se demostra molt amic de la restauració de la nostra llengua censurant fortment que els castellonencs, fins i tot els llauradors, siguen tan afectats de parlar en castellà, allà on el destrossen horrorosament, i diu que los reprèn perque parlen castellà, sempre que se presenta l'avinentesa, parlantlos ell en valencià. Posa a la meua disposició dos seminaristes, molt *valencianistes* i llavò tots els xics i xiques de la *Casa d'Orfens de Sant Vicent* que hi ha assí. Aquells seminaristes venen a la fonda a cercarme a les quatre i icap a la *Casa d'Orfens!* a on ens rep Mn. Josep Tàrraga i Ramos, *Clavari de la Casa*, l'entusiasta més resolt de

la nostra llengua que he trobat en tota la regió valenciana, puys parla sempre i predica en valencià an els xics i xiques de la *Casa* i els ensenya en valencià el Catecisme i elze fa resar sempre en valencià. L'he felicitat efusivament p'el seu heroisme.

Ens presenta tres xiquets de deu a dotze anys, que no gosen dir res de retgirats que estàn. Los substitueixen tres xiques, una d'onze, l'altra de 12 i l'altra de 14 anys, que surten la nata per conjuguar, demostrant una d'elles una seguredat meravellosa en donar les formes verbals que li demàn. Ademés ès un gust fer conjugació ab elles perque no's bateguen ni se balluguen ni se punyen ni's barallen, com fan ordinariament els xics, que no saben estar aturats i a voltes posan a prova la meua paciència, però jo ho aguant perque encara seria pitjor si les havia d'haver ab gent gran.

Donam ventim a la conjugació fins devers les vuyt, que aquells seminaristes m'acompanyen a veure el Sr. Ribés i Sangüesa, fervent catalanista i distingit escriptor d'aquí ab el qual trop tres o quatre intel·lectuals castellonencs, que fan grans elogis de la meua obra filològica a favor de la nostra llengua, i s'ofereixen a ferme costat.

Mentres acabava de sopar, s'entrega l'altre bon amic castellonenc, D. Salvador Guinot, que m'havien dit que era an el seu mas, i jo contava demà anar a ca-seua, [198] a veure si hi seria.

En Guinot ès un escriptor valencianista de molta de saba, però una mica indolent, *malfenerando* que deym a Mallorca. I ès una llàstima perque se seria coronat de molts de llorers. Feym una bona conversada; i, com ja ès tardet, tallam caps fins demà per anarmosne a jeure.

Dia 21 juliol

Devers les 8 i mitja m'espitx a la *Casa d'Orfens*, i ab aquelles xiques i els dos seminaristes investim los verbs que mos falta conjuguar, i devers les dotze ja los tenim esclovellats.

He donades mil gràcies a Mn. Tàrrega i Ramos per la seua cooperació fervent i a les quatre mos aplegam ab aquells seminaristes a ca-D. Salvador Guinot, a on compareix també D. Lluís Revest i Corso, Bibliotecari de la Provincial d'aquí, valencianista fervorós, persona molt il·lustrada, que se suscriu an el BOLLETÍ DEL DICCIONARI, com l'enter de lo que ès el BOLLETÍ. Ab aqueys senyors endardell una partida de punts de fonètica i morfologia castellanenca.

Es prou curiós lo dialecte castellanenc en punt a conjugació i les altres coses: a) Aquí reyna p'els incoatius lo canvi de -ʃ- [-x-] en s en la desinència -ixc, i així diuen: *io acudisc, tu acudisses, ell acudís* (indicatiu), i el subjuntiu en -íske (v. gr. *volen ke io m'atjopiske, ke tu t'atjopiskes, que ell s'atjopiske*). —b) Fan concordar lo *participi de pretèrit* amb lo *terme d'acció* si aqueix va devant (v. gr. *les rozes ja les ha collides o collgudes*). —c) An els *imperfets* de la primera tan pronuncien la -v- com la se mengen, i així diuen: *io cantáve o cantáe, tu cantáves o cantáes, ell cantáve o cantáe, etc.* —d) Han perdut lo *pretèrit perfet simple* i el fan ab l'aussiliar *vaig* (v. gr. *vaig acudir*). —e) An el subjuntiu dominen les formes en -*guem*, -*gueu* en lloc de les antigues -*gam*, -*gau*; i així diuen: *volen que bevem o beguem, que beveu o begueu; que caiguem, que caigueu.* —f) En les formes verbals la -a sona -e (*acudirie, bégue, volien que m'atjupíre* (m'ajupís)). —g) Els optatius tant los fan tant en -*guere* com en -*ire* (*volien que io fuxguére o futjíre, que io'm morguére o'm moríre*). —h) Distingeixen la -v- de la -b-.

Parlant ab un senyor molt respectable d'aquí, m'ha contat que era an el Congrés de Diputats quant, fa uns quants d'anys, En Puig i Cadafalch volgué haverles ab En Melquíades Àlvarez i feu fetxida, vull dir, se deixa dur del seu caràcter ravascós, violent i destrempat i no tocà pilota, s'embuyà de mala manera i romangué an el siti, sufrint el gran fracàs [199] del sigle, convenint tothom en que era romàs *descalificat* com orador i que ja no tornaria parlar pus dins el Congrés. Sembla que els

periòdics de Madrid en parlaren. Jo no en tenia notícia per lo quant a les hores jo no lletgia cap periòdic de Madrid i just m'enterava dels fets polítics d'Espanya per *La Veu de Catalunya*, i aqueixa naturalment se'n guardà com de caure de confessar l'esclat ferest que com orador havia pegat el gran Puig i Cadafalch dins lo Parlament espanyol.

En Guinot i En Revest me mouen lo de la *Secció Filològica* protestant ab termes ben forts contra lo que aqueixa m'ha fet.

Vaja quina calor més soberga que feya avuy a Castelló!

Es una cosa que no comprenc com els de València i de Castelló consenten a suar tanta gota, tenint tancades les habitacions a on estàn. Si obrien les portes, l'ayre correria i faria fresqueta; però menen por a les corrents d'ayre. iFigurauvos! icorrents d'ayre a mitjàn juliol! iQuin mal poden fer tals corrents an aquestes saons! iUn bé de Deu fan elles an els pobres mortals que no elze menen por!

Després de sopar a Ca'n Guinot, prenc comiat d'ell i de la seua senyora i dels altres amics castellonencs, donantlos les gràcies de tot lo que han fet per mi. Anant cap a l'estació per pendre el tren que m'havia se dur a Alcalà de Xivert, he notat que D. Salvador Guinot, que m'acompanyava, feya -ʃ [x] -s dels plurals en -ts. Le hi ho notat primer an el mot *tots* i després en *sacerdots*, que ha pronunciats *totx*, *sacerdotx*. Llavor li he demanat que'm fes lo plural de *dret* i *paret*, i m'ha dit: *dretx*, *paretx* en lloc de *drets*, *parets*. Li demàn si allò ès una cosa que fassa tothom, i m'ha dit que tant fan -ʃ [x] com -s, així com los surt. Per lo mateix les dues formes coexisteixen a Castelló. De manera que si aquell nebodet del *Retor* de Sueca fa tals plurals en -tx en lloc de -ts no ès que encara no sàpia parlar, com se figura son oncle, sino perque a Vallada parlaràn així els qui no son sortits gayre i conservent lo llenguatge de llur agre. Ja fa molt de temps que no hi crec ab això de despreciar el llenguatge del menuts ab l'escusa de que encara no saben parlar: ordinariament lo llenguatge de tal infanteria ès lo més genuí, molt mes genuí que lo de la gent gran. Els xics son la gran gent p'els estudis

llingüístics. Pobre de mi i de mon estudi de la conjugació si no fos p'els xics! Abans d'esser passats set o vuyt dies d'haverlo comensat l'any 1906, ja l'hauria hagut de deixar per inabordable.

A les onze de la nit puig an el tren cap a Alcalà de Xivert, a on arribam devers les dotze i mitja. [200]

M'acompanyen a la fonda Miralles, me donen cambra, i a ijeure manca gent!

Dia 22 juliol

M'aixec de bona hora, me'n vaig a dir missa i demàn an el Rt. Sr. Rector d'Alcalà qualques seminaristes i acòlits per fer la conjugació; en posa set o vuyt a les meues ordes i devers les nou rompem el foc dins la sacristia mateix, que hi fa molta de fresca.

Aquell jovent va molt ajogassat, i jugant ab el tinter l'aboquen, sense ferho aposta, demunt la llibreta de la conjugació. Gràcies que la taca no ès gayre grossa! Dura una estona que aquella gent guarda més compostura; però no estàn gayre a tornar-se desbaratar. Me veig precisat a cridarlos a l'orde i n'abreviy uns quants; i a les hores, restablerta la pau, donam una bona estreta a la conjugació, pegantmoshi fins a les 12 i de les 3 fins passat les 7, i deixam conjugats els 75 verbs que duc en llista i uns quants més.

Dia 23 juliol

Llest de les altres feynes, ens constituim devers les nou a la sacristia de la Parròquia, grandiosa i magnífica esglèsia de creuer, cúpula i tres naus, ab una cúpula a cada trast les laterals (hi ha moltes de Seus d'Espanya que no tenen tanta d'importància). —Envestim ab aquells seminaristes, i acòlits *pacífics* els punts de fonètica i de morfologia que

més m'interessen, i mos hi pegam fins prop de les 12. Don les gràcies an aquella bona gent del gros favor que m'han fet prestantse a contestar a tantes i tantes de preguntes meues de coses que, a dir ver, sempre han dites, però que may negú les ho havia demanades.

La conjugació d'Alcalà és interessantíssima perquè hi comensa una característica de la conjugació catalana occidental, que la distingeix enèrgicament de la de les regions valencianes de Santa Pola i Elx fins a Torreblanca, aprop d'Alcalà. Aqueixes regions fan acabar en -e la primera persona singular del present de la primera conjugació (*io péñse, io baixe, io camine*). A Alcalà de Xivert comensa la regió que arriba fins an els Pirineus i que fa acabar tal persona en -o (*io penso, io baixo, io camino*). Els pobles que marquen ab Alcalà i la frontera de la -o son Vilanova d'Alcolea, Benlloc, Usseres, Serra d'en Galceran, [201] la Serratella, Albocàsser, Torre d'en Bessora, Benafigos, Xodos, Vistabella [del Maestrat]. I me diuen que Tales, devora Onda, també pronuncien -o i no -e. —a) Però això és just en los verbs de la primera conjugació, puys fan els incoatius en -isc (*acudisc, m'ajupisc*) i conserven la forma antiga dels altres (*io bat, io bullc, io no cap allà dins, io no dórc, io pareixc, etc.*). —b) Aquí ja's troba lo subjuntiu en -os, -o, -on (v. gr. *volen que io canto, que tu cantos, que ell canto, que ells canton*); però se'n donen vergona davant els esters i se'n amaguen, si bé llavò los escapa. El seminarista més gran que'm deya les formes verbals, ha notat que jo posava a la llibreta tal subjuntiu, i en lloc de dirme: —*Que no hu poze!* m'ha dit tot rabent: —*Que no ho pozo!* —iBo estava jo per no posarho! —c) Una altra cosa tenen de lo més célebre: prenen la primera i segona persona plural de l'optatiu per formar la primera i la segona persona plural del subjuntiu (v. gr. *volen que io dugo o duga, que tu dugos o dugues, que ell dugo o duga, que nos duguéssem, que vos duguésseu, que ells dugon o duguen*). —d) Aquí ja no hi ha els optatius en -ara, -guera, o -ira (v. gr. *volien que io hi anara, i diguera que ella consentira*), sino en -as p'els verbs de la primera i en -és, -ís p'els altres verbs, i per lo mateix diuen: *volien que io hi anás i que digués que ella hi consentís*. Les formes en -ara, -guera, -ira

son característiques de totes les regions valencianes des de Santa Pola i Elx fins devers Torreblanca, poc abans d'arribar a Alcalà venint de València. Les formes en *-ás, -és, -ís* son les característiques de la Catalunya occidental i de casi totes les altres regions catalanes. —e) Fan concordar el *participi de pretèrit* ab lo *terme d'acció* si aquest va devant (v. gr. *eixa txica no l'ha VOLLGUDA perque ès massa lletja*). —f) Han perdut lo *perfet simple* i el fan *compost* de *vaig* i l'*infinitiu* (*vaig moldre*). —g) Usen l'article *lo*: *me fa mal LO cap, vindrà LO Rey*. —h) Tenen l'*infinitiu haure* (haver). Les partícules pronominals *ne+hi* ordinariament se fusionen devant tal infinitiu formant lo sò *ɲ* [ny, ñ], i així de *ne+hi+haure* resulta *ɲawre* [nyaure] (v. gr. *nyan homens bons i nyan de ruins; va NYAURE un txic molt ruin; va YAURE un home que agarrave moltes puntes; per NYAURE figues, té que HAURE saó; NYAVEN(t) molts diners, se compren cozes*). —i) Confirma lo fenomen anterior aquest altre: en lloc de *replaníol* diuen *replanyol*.

Din i a les 3 i mitja puig a l'automòvil de Benassal, ple de gom en gom, i ja som partits cap a ponent ab un sol acaponador i una polsaguera horrorosa: de d'allà, totd'una per dins terres conrades i vertides d'arbres i vegetació, però aviat per dins [202] muntanyes pelades, llises, monòtones, que donen l'impressió de la pobresa, fretura i malanansa. En tres hores llargues d'automòvil no trobam més que dos pobles: Coves de Vinromà i Albocàsser i llavò Benassal. Entorn d'aqueys pobles hi ha terra conrada i arbres productius; tot lo altre no son més que muntanyes i muntanyes, planeres, pelades, desoladores.

Arribam devers les set a Benassal, vila riallera, dalt unes muntanyes, llistades de marges i vestides de patateres, blat de les Índies i sembrat, segat i sensa segar, i una garlanda d'eres voltant voltant la vila.

Me present a l'Abadia per saludar lo Rt. Sr. *Retor*. Me diuen que ès fora, i m'acompanyen an el Rt. Sr. Vicari encarregat, un jovenet molt simpàtic, que me rep amabilíssim, i, com li esplic l'objecte de la meua venguda, me posa en relació ab un seminarista, Mn. Eladi Ajado i

Sanjuan, nadiu de Benassal, ja Diaca, i ab lo Sr. Mestre Nacional, D. Carles Salvador, valencianista fervent, que me troba quatre xiquets, lo més destres per conjugar. Comensam a l'acte, i mos hi pegam fins devers les nou, que mos n'anam tots a sopar i a jeure.

Dia 24 juliol

Devers les nou, aplegats a ca'l Rt. Sr. Vicari aquell Sr. Diaca, el Sr. Mestre i els quatre xiquets, emprenem de bell nou la conjugació de Benassal. Mos hi pegam fins a les dotze i busques; mos hi tornam posar a les quatre i devers les cinc la deixam llesta, ès a dir, conjugats els 75 verbs que tinc en la llista, i llavò investim els punts de fonètica i morfologia que m'ofereixen més interés i devés les set i mitja les hem endardellats tots. Donam mil gràcies an aquells xics que han demostrada tanta de paciència contestant a tantes de preguntes, sensa demostrar gens de cansament ni de fastidi, degut tot a la recomanació del Sr. Vicari i a la, presència del Sr. Mestre i d'aquell Sr. Diaca, ab els quals som sortits a passetjar una mica.

M'han mogut del conflicte ab la *Secció Filològica*, protestantne vivament no sabenthi trobar una explicació que honri gens els qui m'han feta una endemesa tan indigna.

Mos acompanyants reproven també la tendència francament *materialista*, que revelen molts de *Quaderns d'Estudi* que publica la «Direcció d'Instrucció pública» de la Mancomunitat de Catalunya ab lo Consell de Pedagogia de la Diputació de Barcelona. iTot los sia enhorabona an En Puig i Cadafalch, President de la Mancomunitat, a N'Eugeni d'Ors, Director [203] d'Instrucció Pública de la Mancomunitat i an els Diputats Provincials de Barcelona! Tendrán ells completament abandonada l'*Obra del Diccionari*; però lo que ès de verí i de pesta cernuda sí que n'escampen a betzef ab aqueys *Quaderns d'Estudi* que,

tudant els diners dels contribuyents, reparteixen de franc a tots els Mestres de Catalunya. ¡Vaja quina manera de fer Pàtria!

La conjugació de Benassal té també les seues particularitats: —a) Benassal fa la primera persona singular de l'indicatiu de la primera conjugació en -o (v. gr. *io canto, io'm passeio*); ara els *optatius* los fa en -ara, -era, -ira com les regions valencianes. —b) Fan lo subjuntiu així: *volen que io canto, que'm passeio, que tu cántes, que ell cante, que nos cantem, que vos canteu, que ells cánten*. A Tírig, entre Sant Mateu i Albocàsser, fan lo mateix. —c) Fan els incoatius, no en -isc, sino en -ixc. —d) Se mengen la -v- de l'imperfet de la primera conjugació fora en la primera persona singular (*io estaþa, estaes, estae, estáem, estáeu, estáen*). —e) No prenen de l'*optatiu* la primera i segona persona plural per aplicarles an el *subjuntiu*, sino que conserven ordinàriament les formes propies de *subjuntiu*, això sí, acabades en -guem, -gueu (*volen que ESTIGUEM, que ESTIGUEU*); clares vegades les prenen de l'*indicatiu* (*volen que FEM tal cosa; que FEU tal altra*). —f) Tenen subjuntius molt curiosos, com *cuzga de cosir, cullga de cullir, fuixga de fugir, faixga de fer, munyga de monyir*, etc. —g) La -a, desinència de les terceres persones, sona sempre -e mentres que la -a de les primeres persones se mantén -a ben clara (*io anava, ell anae, io aniria, ell anirie, io acudia, ell acudie, io fea, ell fée, io duja, ell duje*). —h) Aquí també hi ha l'infinitiu *aure* i ab ell com ab *haver* se fa la fusió de *ne + hi > jhi* [nyí]; i així diuen: *va NYAURE un home qui se minjà dos rastres de llangonisses; NYABIA una gran cuyta de mostatxons* (panets de farina, sucre i ou); *HANYAGUT un txic que ha dit una mentira; va NYAVÉ un txic que va caure; NYÁ cazes que NYÁN molts bacons; si io poguera AURE tal cosa, estaria satisfet*. —i) Conserven la preposició llatina *ad* (v. gr. *li diràs AD ella tot assò; dilihu AD ell pa que hu sabie!; totes les mosques van AD ell*).

Daixonant avuy dematí la conjugació a casa del Sr. Vicari, que és nadiu de Borriana, una senyora que era allà ha fet un coverbo molt expressiu. Hi havia un xiquet que espiava com jo feya dir verbs an els

altres, i aquella senyora cop en sec me diu: —*¿Com no li pregunta a eixe? Ja li pot preguntar ja, que sap mes que'l Govern!* May m'havia ocorregut que lo Govern hagués de servir de terme de comparació en matèria [204] de sabiduria. Per això he demanat an aquella senyora: —*I lo Govern, ¿que sap mol?* —*Pa fer mal prou que sap!* m'ha respost ella, sortintme com un pinyol de cirera.

Vetassí la psicologia del poble espanyol: l'idea que té del Govern, és que lo que més sap, és fer mal. ¡Anau a governar un poble així!

Acabada la feyna a Benassal he donades mil gràcies an el Sr. Vicari encarregat, a D. Carles Salvador, a Mn. Eladi Ajado, a Mn. Leandre Alcàsser, per lo molt que tots m'han ajudat, fentme possible l'estudi de la conjugació a Benassal. Me som oferit a tots en coses que siga bo.

Dia 25 juliol

Me'n havia de tornar a Alcalà de Xivert, i som romàs assí per compondre lo discurs que he de fer an els *Jocs Florals* de València. M'hi som posat de bon mati i devers la una l'he tengut llest, gràcies a Deu.

Hora baixa som arribat a casa de Mn. Leandre Alcàsser, a on s'eren aplegats alguns capellans per fer una mica la pretxa. Me demanen de mon estudi a Benassal, i elze dic que aquí també els plurals en *-ts* los fan en *-tx*, això és, en lloc de *praTS*, *plaTS*, *calboTS*, *cazaTS* diuen *praTX*, *plaTX*, *calboTX*, *cazaTX*. Tots m'ho han negat en rudes, i per fermho veure, criden els primers betzos que passen p'el carrer; i los fan pronunciar el plural de noms acabats en *-ts*, i tots pronuncien *-tx* en lloc de *-ts*. Aquells preveres queden de pedra: may se'n eren adonats. —N'hi ha moltes de pronuncies especials per tot arreu que la gent que no s'hi ficsa, no se'n tem.

També he aclarit que aquí els pagesos, en contar, de *nou cents* no passen a *mil*, sino que diuen *deu cents*, *onze cents*, *dotze cents* i segueixen per amunt fins a *dénexw cents* i llavò diuen *dos-mil*, segons

m'han contat; però jo crec que també diuen *vint cents i trenta cents* i tal volta més encara, com fan els pagesos de moltes d'altres bandes.

Avuy m'ès arribada una carta de D. Gaietà Huguet de Castelló de la Plana, una de les persones de més suposició de totes aqueixes comarques per la seua categoria social i fervent patriotisme. La carta ès per esplicarme com fonc que no mos poguérem veure a Castelló com jo en passí. Ell ès un *enamoradíssim* de la nostra llengua, però no vol en via ninguna anomenarla *catalana* ni pot sofrir que negú l'anomen tal. Jo respect aqueixa manera de veure que té ell perque ho sent de cor, i els [205] sentiments del cor son sempre respectables, i mentres no siguen contra la lley natural. Per això i perque convé conèixer la manera de veure i de sentir la qüestió de llengua i de pàtria que domina dins les regions valencianes, i que certa gent de Barcelona té tan poc en conte, allà on afecta tan fonament a lo problema transcendentalíssim de la reconstitució de la nostra nacionalitat llingüística, consider oportú transcriure un tros de la carta de N'Huguet, que ès d'aqueix tenor: « .. Al present ma actuació valencianista... es cuasi nula per mor del fort colpejar dels infortunis demunt de ma pobre llar, amargant mon viure y endolant mon ànima. Si Deu es servit fer que l'horizó se desemboire, tornaré a agafar lo mall, per ço que voluntat no hi manca. Ahir nostres enemichs eren forasters; ahui ne tenim dins de casa; perque los qui mos tenim par bons valencians, si be havem a gran honra dirnos germans dels catalans, sentimmos molt humillats y trists quand ens diuent catalanisats o que nostra llengua siga catalana. Per aqueix darrer camí se va a la guerra i a l'odi de dos pobles que, si be de psicologia molt distinta, son vehins y han segut confederats en la època més brillant de llur historia. Ab pena vaig saber, perque estava absent, que usant actituts de descortesia i d'intolerancia, les delegacions catalanes tant a València com a Castelló no pogueren obrir la boca». Aludeix a la siulada que an aquelles dues ciutats se'n dugueren els enviats de la *Lliga Regionalista* en la derrera campanya electoral per la renovació de les Corts; i segueix dient: «Y deu ser açò una advertencia pera'ls homens de juhí catalans, de que

no es prudent ferir les susceptibilitats d'un poble vehí si ab ell no's vol estar en guerra. La fonètica catalana sòne a l'orella valenciana d'una manera tan malastruga qu'el poble valencià mire com una desgracia en persona culta parlar català. Lo convenciment de que la literatura nostra la crearen los valencians y que los catalans no hi aportaren un brot en son època clàssica, lo fet de que ab lo nom de llemosina y valenciana aplegà fins a nostres dies, fa que els valencians no acceptem may pera treballar conjuntament mes que un camp neutral: llemosina, occitana, llevantina, etc.».

Això m'enfoca una persona tan respectable i prestigiosa com D. Gaietà Huguet, venerable patriarca de Castelló, i en tot quant diu, no fa més que expressar lo sentit de la gent més entenimentada de les regions valencianes. Això és un fet, que estarà més o menys justificat, però que és la realitat, que sols gent que tenen el cap a compondre poden desatendre i oblidar. [206]

I ara digaume com han de rebre i calificar devers València i Castelló l'absurda, desgavellada i detestable teoria d'En Fabra i demás gal·li-parlants de que no hi ha més català que el de Barcelona i que totes les modalitats catalanes s'han de sacrificar a la de Barcelona, i lo que no's diu a Barcelona ni és català ni en fa olor, i que el català de Barcelona és lo català normal, lo català literari, i que el qui no hi està conforme és un *rústic*, un *grosser*, que mereix que el pengin i que en fassen quatre quarters, això si En Puig i Cadafalch no se digna capbussarlo fentne un ferest escarment, com lo feu de mi dins la Diputació de Barcelona en sessió pública la primeria d'aqueix mes. Això no obstant, encara me queda delit per correr p'el mon ab aqueixa calorassa que fa, i encalsa qui encalsa *formes verbals*.

Dia 26 juliol

Dic missa devers les 4 i mitja, pec una bossinada, i ab l'automòvil icap a Alcalà de Xivert! Hi arribam demunt les onze, me'n vaig a cercar el seminarista Albert per demanarli qualques clarícies llingüístiques; lo trop, les me dona, din, i ab el tren ia Vinaròs manca gent!

També Vinaròs està devers mitja hora lluny de l'estació. M'hi du un carruatge, me present a D. Hilarió Claramunt, col·laborador del *Diccionari*, que s'ofereix en tot i per tot. Li demàn de D. Joan O'Callaghan, pare del Notari de Porreres, del mateix nom, i me diu que és a Mallorca. El Sr. Claramunt me treu de l'error en que estava jo de que el notari d'assí, D. Joan Costes, s'era retirat. Me diu que conserva la Notaria, i que està ben aprop. Conec el Sr. Costes de l'any 1901, que me tractà tan bé, i son oncle igualment, Rector Arxipreste de Castelló.

Me'n vaig a Ca'l Sr. Costes: me rep brassos uberts, i me posa en relació ab Mn. Josep Antolí i Miralles, molt simpàtic, intel·ligent i entès en coses de llenguatge, que té una escola molt concorreguda, i posa a la meua disposició quatre xiquets, lo més desxondits.

Ab ells i Mn. Antolí mateix investim la conjugació vinarosenca, i deixam escabetxats vint i cinc verbs. Suspenem l'atac i mos n'anam a passetjar ab Mn. Antolí i el notari Costes, que me moven lo de la *Secció Filològica*, reprovant indignats la conducta d'aquells elets assolejats de la *Secció*. [207]

Dia 27 juliol

Com els automòvils (n'hi ha dos) per anar a Morella ixen a les set o les vuyt del matí i no el cap-vespre, resolc d'anarme'n a Morella aqueix dematí, i dilluns acabar la conjugació *vinarosenca*. De Vinaròs a Morella hi ha setze hores. L'any 1901 hi aní en *Diligència*, posanthi dotze hores. Ara en automòvil n'hi posen quatre llarguetes. En una distància tan grossa

just trobam dues viletes: Sant Jordi del Maestrat i la Jana i lo Santuari de la *Mare de Deu de Vallivana*, Patrona de Morella, que hi ha un redol de cases. En una extensió tan llarga tot son muntanyes i muntanyes, planeres, pelades, depriments. Abans d'haverhi la carretera que hi ha ara, militar, ¿qui s'hi podia aficar, sense camins, tot mala petja? Passat les deu aplegam a Morella. Deix les maletes a una *Posada* que hi ha de molt bona gent, i icap a veure Mn. Brunyó! que és un capellà de devers 64 anys, que se passa la vida pellucant de tot arreu notícies històriques de Morella i sos contorns (devers 28 pobles), i en té devers 18 volums plens. Es *colaborador del Diccionari*, però molt disgustat de la manera com ho du l'*Institut*. Li expós el meu pla d'enquesta de la conjugació, i a l'acte mos n'anam a cercar els xics que m'han de servir de font. Mos entregam a la *Abadia*, parlam ab lo Rt. Sr. *Retor* Arxipreste (a Morella hi ha tres parròquies); com lo Sr. Rector mos sent, crida quatre o cinc xics ben atxaravits, que venen totd'una i comensam el foc. Quant mos toquen les 12, ja tenim set o vuyt verbs conjugats.

Enviam a dinar aquell jovent, i mos n'anam a l'Escolapia. Mos presentam an el Rt. P. Rector, P. Enric Centelles i Mora, un dels homes més simpàtics que he trobats en tota aqueixa eixida. I ¿què en direm del P. Ramon Pascual i Boix, molt entès en llengues, i del P. Manuel Marín i Colom? Tots son morellans i m'ayden en la meua enquesta, sobre tot posant a les meues ordes uns quants xics, trempats ferm. Me volen an el Col·legi, i m'hi acobitien. Dinam, i al punt compareixen aquells xabalets i envestim la conjugació morellana tan granat, que devers les set i mitja ja tenim esclovellats 59 verbs. Llicenciam aquella bona gent fins demà dematí, i aquells bons Pares ab Mn. Brunyó me moven de l'actitut de la *Secció Filològica* i d'En Puig i Cadafalch i *La Veu* envers de mi, reprovantla absolutament, llamentant de tot cor que l'inconciència de certs homens haja de desvirtuar una institució com l'*Institut d'Estudis Catalans*, cridat a fer tant de bé dins Catalunya. [208]

Dia 28 juny

M'aixec dematinet, enllestesc feynes, i a les nou ab aquells xics d'ahir, Mn. Brunyó i lo P. Pascual tornam envestir els verbs; elze deixam tots conjugats i llavò feym enquesta dels punts de fonètica i morfologia de Morella que més m'interessen, i mos hi pegam fins devers les dotze, fent el *Val-Deu*. Deym an aquells valents jovensans que se'n poden anar, donantlos mil gràcies de la paciència que han tenguda de contestar a tantes i tantes de preguntes i re-de-preguntes com les hem fetes.

També ofereixen llur interès la conjugació, declinació i fonètica de Morella. a) Aquí també diuen *io penso, io pujo, io baixo*, etc., però com a Alcalà de Xivert i Benassal, limiten aqueixa -o an els verbs de la primera conjugació; p'els altres conserven la desinència primitiva: *io ACUDIXC, io BAT, io BULLC, io no hi CAP; io CUSC*, etc. —b) Fan lo subjuntiu en -o (*volen que io CANTO, que tu CANTOS, que ell CANTO o cante, que ells CANTON o canten*). —c) Fan els optatius en -ara, -era, -ira, com en les regions valencianes. —d) Han perdut lo *perfet simple*, fentne un *compost* de *vaig* i l'*infinitiu*. —e) Tenen l'*infinitiu haure* en el sentit d'*agafar, atrapar*. —f) La -a de totes les terceres persones singular les fan -e i la de la primera persona singular la fan -a ben clara (*io entenía, ell entenie; volien que io'm móya, que ell se móye*. —g) Conserven la primera i segona persona del plural del subjuntiu; no la prenen casi may de l'indicatiu, però les fan en -guem, -gueu (*volem que mos MORGUEM o MORIGUEM, que vos MORGUEU o MORIGUEU*). —h) La gent menuda conserven l'*infinitiu primitiu* de *sabre*, que els balears feym *sábrə* i certs pobles de l'Empordà *sébrə* i els altres catalans *saber* o *sapiguer*. —i) Usen les formes *va NYAVÉ un txic que va di mentires; ha naygut un home ruín; NYAVEN(t) diners se fan moltes coses*.

Dinam i don també les gràcies an aquells Rts. Pares Escolapis i a Mn. Brunyó, tan entusiastes de la restauració de la nostra llengua, en prenc comiat i puig a l'automòvil, i de d'allà cap a Vinaròs, a on arribam, plens

de pols, hora baixa de tot i sense delit més que de sopar i anarme'n a jeure.

Dia 29 juliol

M'aixec de bona hora, enllestesc feynes, i a les nou m'entrec a l'escola de Mn. Antolí, a on trop aquells xics de dia 27, ab els quals i ab D. Vicent Valls i Anglès refermam l'estudi de la [209] conjugació vinarosenca, que a forsa de forses deixam llesta pegantmoshi fins a les dotze i de les 3 fins devers les 5, prenint una partida de notes també de fonètica, morfologia i sintaxis vinarosenca, d'allò més interessant, puys resulta que a Vinaròs els pagesos no sols contenen fins a *nou cents*, sino que passen a *deu cents*, *onze cents*, *dotze cents*, *vint i tres cents*, *trenta set cents*, *coranta cinc cents*, etc. etc. etc. Entre els infants és corrent *el contar per vints*: m'ho han denunciat els xics conjugadors i que allà n'hi havia que contaven així.

Eren tres o quatre betzos de nou i deu anys: els han fet contar, i després de dir: *vint-i-nou*, en lloc de dir *trenta*, han dit: *vint i deu*, *vint i onze*, *vint i dotze*, i son arribats fins a *vint i dénow*. I m'han dit els xics més grans que n'hi ha que passen mes envant, i diuen: *dos vints*, *dos vints i u*, *dos vints i dos*, *dos vints i tres*, i que segueixen fins a dir: *dos vints i dénow*. I m'han dit que creuen que n'hi haurà que diràn: *tres vints*, *tres vints i u*, *tres vints i dos*, i de d'allà fins arribar an els *quatre vints* dels francesos.

En lloc havia trobat tal sistema de contar, que resulta complet, més que els del francesos. Estic segur que's troba a moltes altres bandes. Hi ha moltes de coses dins les comarques de la nostra llengua, que les ignoram per no haverles endardellades degudament, i que son interessantíssimes, no sols per lo enaltiment de la llengua, sino per l'història de la nostra nissaga.

M'ha ajudat molt en l'enquesta de tot això el jove D. Vicent Valls i Anglès, Mestre Normal, que ha alcançat el nombre 6 en les oposicions fetes a Madrid per poder ingressar an els cursos que's fan allà i donen opció a les Càtedres de les *Normals de Mestres* i dret a esser *Inspector de Primera Ensenyansa*. Es un jove molt desxondit, intel·ligent, aplicadíssim, entusiasta de la nostra llengua.

Gran importància té la conjugació de Vinaròs porque és un punt intermedi entre Catalunya occidental i lo reyalme de València: a) Aquí fan en -o la primera persona singular del present de la primera conjugació (*io pujo, jo baixo*), i no sols això sino que donen la mateixa desinència, a qualque verb de les altres conjugacions, com *batre*, dient *io BATO* en lloc de *io BAT*. —b) L'imperfet ofereix viu interés en la primera i tercera persona singular, puys el jovent vilà les fa acabar en -áve, -íe (*io anáve, tu anáves, ell anáve*, (*io preníe, tu preníes, ell preníe*; la gent gran que han corregut fora de Vinaròs les fan acabar en -ávə, -ía (*io anávə, tu anáves, ell anávə, io sentía, tu sentíes, ell sentía*; i els pescadors i la gent baixa les [210] fan acaba en -ávo, -áve, -ío, -íe (v. gr. *io anávo, tu anáves, ell anáve; io m'ajupío, tu t'ajupies, ell s'ajupíe*). Crec que això no és més que un cas d'*analogia* ab la primera persona singular del present dels verbs de la primera, que a Vinaròs és en -o. A Blanes i an el Rosselló se dona aqueixa *analogia* i per això diuen: *io pensábu, io pensábi*, respectivament. Lo mateix fan els imperfets acabats en -ea, -uya. El jovent vilà diu: *io fée, tu fées, ell fée*; *io dúje, tu dújes, ell dúje*. La gent granada: *io féə, tu fées, ell fée*; *io dújə, tu dújes, ell dújə*. I els pescadors i els pagesos: *io féo, tu fées, ell fée*; *io dújo, tu dújes, ell dúje*. —c) An el *condicional*, la primera i tercera persona singular és en -ε (v. gr. *io acudiríe, tu acudiríes, ell acudiríe*). —d) An el *subjuntiu* les desinències singulars son: -e, -es, -e (volen que *io ascrigue, que tu ascrigues, que ell ascrigue*). —e) Els incoatius elze fan en -ixc (*acudíxc, acudíxes*) i an el subjuntiu la desinència -ixque (*acudixque*).

—f) La primera i la segona persona del plural del subjuntiu no les prenen casi may de l'indicatiu, sino que conserven les formes propies antigues, però acabades en *-guem*, *-gueu* (*MOGUEM*, *MOGUEU*; *FUIXGUEM*, *FUIXGUEU* de *fugir*). —g) Els *optatius* elze fan en *-és* o *-ís* (*volien que cantÉS, que correguÉS, que cusguÉS* o *cozís*). —h) Fan concordar lo *participi de pretèrit* ab lo *terme d'acció*, si aquest va devant (v. gr. *eixa carn équi l'ha cuytε*?). —i) Com aquí tota *-a* de final de *frase fonètica* sona ϵ , en lloc de dir una *vega(da)* com a les regions valencianes de Castelló fins a Elx, diuen a Vinaròs: una *vegáε*, elidint la *-d-* i devegades no la se mengen, dient: una *vegáε*. —j) Usen l'article *lo* en lloc de *el*: *LO cel*, *LO gel*, *LO tel*, etc. A Benicarló fan lo mateix. —k) Usen les formes: *VA NYAVÉ* o *VA NYAURE* o *HANYAGUT un txic qui va pegar a un atre*. —l) Han perdut lo *perfet simple*, fent lo compost de *vaig* i l'*infinitiu*. —ll) Tant diuen: *m'hay enrist* de *enriure-se'n* com *me n'hay rigut*. —m) Conserven en certes frases l'*infinitiu haure* en lloc d'*haver*, que és una forma moderna.

A Mn. Antolí, an el Notari D. Joan Costes, a D. Vicent Valls i Anglès, a D. Hilarió Claramunt he donades mil gràcies del bon costat que m'han fet en la meua enquesta de Vinaròs: prenc comiat de tots, i ab lo tren de les set m'esquitx a Tortosa, arribanthi a les nou. Top una mica de bastaix, un betzo d'uns dotze anys, que m'acompanya a la *Fonda Barcelonesa*, a on diu que'm tractaràn bé i me faràn pagar poc. ¡Vaja, quin betzo més estiragassat! [211]

Dia 30 juliol

M'aixec dematinet, enllestesc feynes i cap a cercar mon coral amic D. Francesc Mestres i Noé, benemèrit de les Lletres catalanes i de la Pàtria. Resultà que és a Barcelona, d'on tornarà demà dematí.

M'acompanyen a veure Mn. Manyà, que el trop a ca-seua, tot trempat i xaravel·lo. Mn. Manyà és un amic benvolgut, que no mos érem

vists may de cos, però d'ànima ivaja si mos érem vists! a través de les cartes de Mn. Tomàs Bellpuig i Jou, meritíssim catedràtic del Seminari de Tortosa, com Mn. Manyà que també ho és, ab alguns altres, que han congriat un planter de seminaristes, entusiastes de la nostra llengua, que estàn cridats a fer un bé de Deu grossíssim dins tota la diòcesi de Tortosa. Jo ho he tocat ab les mans a Castelló de la Plana, a Alcalà de Xivert, a Benassal. Mn. Manyà estudià tres anys a Roma, fou catedràtic del Seminari i Rector de la parròquia de Sant Blai d'aquí mateix. Anys enrera feu oposicions de canonge, i ara devers el mars en tornà fer, i resultà elegit per unanimitat Magistral de la Seu de Tortosa. Ara té 33 anys. Es molt intès en Sagrada Escriptura i Teologia, humil, simpàtic fora mida, entusiasta de la nostra llengua. Canviam impressions: com sent el meu pla d'enquesta de conjugació, crida dos seminaristes tortosins i quedam ab ells per comensar a ca-Mn. Manyà mateix, perque ell m'ha dit que'm vol a ca-seua i no a la fonda; i jo que m'hi conform de molt bon gust.

Mn. Manyà és de Gandesa, a on jo contava anar per lo de la conjugació; però com té son pare i sa mare ab ell, i son uns pagesos d'allò més autèntic, amables, fins —i dels agradables que jo haja trobats may en mes excursions dins el territori de la llengua—, s'ofereixen a conjugarme tots els verbs que jo elze deman, i així m'escusen d'haver d'anar a Gandesa, que hi fa molt mal anar. Dit i fet, envestim la conjugació de Gandesa i enllestim un bon grapat de verbs.

Me'n vaig an el Palau a rendir mon homenatge an el Rdm. Sr. Dr. Pere Rocamora, Bisbe de Tortosa desde l'any 1894, que me rep ple d'amabilitat, i me mou tot d'una de la passada que m'han feta els de la *Secció Filològica*, no deixantlos gens a bon lloc, i animantme a seguir endevant mos estudis filològics.

Ab aquells dos seminaristes emprenem la conjugació de Tortosa, pegantmoshi devers quatre hores, oferint particularidats ben curioses com veurem més avall.

Tortosa

Venen una partida de canonges ab Mn. Manyà a saludarme [212] i a oferirse, i el Sr. President de l'*Ateneu Mercantil* m'envia a dir que ell i tota la junta s'ofereixen a assistir-me en tot i per tot per dur endavant mos estudis llingüístics. Mn. Manyà me mou del conflicte meu ab els de la *Secció Filològica*, condemnant la conducta de tals subjectes i del Sr. Puig i Cadafalch, dient-me que estiga segur de que, si's celebrava un *plebiscit* a Catalunya sobre això, jo tendria l'immensa majoria a favor meu. En quant a Tortosa diu que casi tothom condemna aquells subjectes, contribuint an això l'antipatia que hi reyna contra Barcelona a causa de la manera especial d'esser i d'obrar de certs barcelonins que sembla que's dediquen, no a fer Pàtria, sino a desferla; i m'ha contat sobre els Directors de l'entitat *Nostra Parla* que caplleven devers Barcelona, que han tractat tan inconsideradament la Delegació o Sucursal de Tortosa, de la qual forma part Mn. Manyà, que aquesta ha renunciat en ple, enviant a passetjar aquells caps-buyts barcelonins, escolans dels revel·lers de la *Secció Filològica*.

Dia 31 juliol

Devers les nou me compareix a ca Mn. Manyà D. Francesc Mestre[s] i Noé, arribat de Barcelona avuy mateix per estar ab mi. Feym una conversada ben coral, protestant En Mestres i Noé contra tot lo que m'han fet els senyors de la *Secció Filològica*, repetintme que els de Tortosa que s'interessen per la llengua, està an el meu costat, i que la prevenció contra Barcelona i sobre tot contra el procedir de certs elements barcelonins ès ben forta, i que aqueys elements fan més mal an el catalanisme que tots els centralistes de Madrid plegats. En Mestres i Noé m'encoratja a seguir endavant mos estudis prescindint absolutament d'aquells treque-treus barcelonins.

Ab aquells dos seminaristes i En Mestres tornam ensatar la conjugació tortosina, que deixam llesta en tres hores al matí i tres al capvespre, i també donam un repas a la declinació i a la fonètica d'assí, prenintne bones notes per la *Gramàtica* que preparar.

Lo P. Rector dels Jesuïtes del Jesús m'envia a dir que hi vaja a dinar avuy que ès Sant Ignasi i hi ha d'haver el Bisbe. Me'n hi vaig, i aquells bons Pares me moven tot d'una de la *Secció Filològica*, condemnant la conducta que tals subjectes i En Puig i Cadafalch han seguida envers de mi. Al temps del dinar i després descapdellam sobre qüestions de llengua catalana per les quals s'interessen ferm aquells Pares. Els [213] Pares de l'*Observatori de l'Ebre* m'envien un carruatge per que hi vaja a estar un parell d'hores ab ells puys desitgen ferm saludarme i obsequiar-me; i tenc el disgust de dirlos que m'ès impossible arribarhi per absoluta falta de temps, per lo quant me mancaven unes tres hores d'escorcoll del dialecte de Tortosa. Prenc comiat dels Pares del Jesús i icap a acabar aquell escorcoll ab aquells seminaristes i En Mestres i Noé! Sop a ca-aqueix, i me'n vaig a jeure, que bon jornal m'espera demà.

Vetassí els punts principals que distingeixen la conjugació i declinació de Tortosa: —a) La primera persona singular del present dels verbs de la primera, de tots els incoatius i de molts d'altres és en -o (v. gr. io *bato*, io *canto*, io *cullo*, io *cuzo*). Els incoatius son en -ixo (v. gr. io *acudixo*, io no *mentixo*). —b) Molts de verbs rebutgen encara la -o de la primera persona singular del present, i així diuen: io'm móric, io ómplic, io córrer, io mólc i válc. Hi ha verbs que admeten les dues formes: io *plányc* i *plányo*, io *múnyc* i *múnyo*. —c) Han perdut lo *perfet simple*, fentne un de compost ab *vaig* i l'*infinitiu*. —d) Fan concordar lo *participi de pretèrit* ab lo *terme d'acció* si aqueix va devant (v. gr. *tal paraula no l'ha dita*). —e) Lo subjuntiu té una importància extraordinària a Tortosa. No hi és arribat encara la forma moderna -i, -is, -i, -in (*volen que TORNÍ, que TORNIS, que TORNÍ, que TORNIN*); s'hi conserven les formes antigues, predominanthi l'acabada en -ga i sovint son dues les que s'usen: una *allargada*, l'altra *acursada*. Ademés la primera i la segona persona plural no les prenen may de l'indicatiu, sino de l'*optatiu*, com a Alcalà de Xivert. Vetassí exemples de tot això: *Volen ke io duga, que tu dugues, que ell duga, que nos. duyésem, que vos duyésem, que ells duguen; volen que io cülliga o cüllga, que io cayga o cayguiga, conséntiga o consentixca, cuzga o cúziga, ayga vist o ágiga vist, périga o pérdiga, dórmiga o dórmga, etc.* —f) Conserven en el present i a l'imperatiu la -a- de les desinències llatines -amus, -atis (AMAMUS, AMATIS): ANAM, ANAU, CANTAM, CANTAU en lloc de ANEM, ANEU, CANTEM, CANTEU, formes *analògiques* modernes. —g) També és notable l'*optatiu* a Tortosa, que no és en -ara, -era, -ira, sino en -és per a les quatre conjugacions ab aqueixes dues particularitats: 1a) que la primera i tercera persones singular presenten dues formes -és i -éssa; i 2a) que an els verbs de la primera conjugació la desinència és just -ès, -éssa; ara en les altres conjugacions és -gués o -guéssa; i així diuen volien que io *cantés* o *cantéssa*; volien que tu *cantésses*, que ell *cantés* o *cantessa*; volien que io *dormiguessa* o *dormigués*; *fuygigués* o *fuygiguessa*, [214]

que io *pudigués* o *pudiguessa*, que io *mentigués* o *mentiguessa*, *munyigués* o *munyiguessa*. —També cal fer notar que: h) a Tortosa usen l'article *lo* i no *el*: *LO cap*, *LO cel*, *LO bras*, *LO gel*. —i) Son molt afectats de contar per cents, prescindint de *mil*, *dos mil*, etc. i així diuen *onze cents*, *dotze cents*, *tretze cents*, *vint cents*, *trenta cents*, *coranta cents*, etc. això els pagesos

Agost

Dia 1

A les dues de la dematinada prenc el tren i icap a València! arribanthi demunt les vuyt.

Me'n vaig a dir missa a Sant Llorenç dels Franciscans, que'm conviden a berenar i tenc una llarga entrevista ab lo Rt. P. Lluís Fullana, que ès estat devers dos mesos a Barcelona, i me conta les impressions que hi recullí del meu conflicte ab els de la *Secció Filològica* i En Puig i Cadafalch, assegurantme que la majoria de la gent que se preocupen de les coses de la llengua catalana, estàn a favor meu i condemnen lo proceir d'aquells senyors i que el descrèdit de la *Secció* ès absolut entre la gent de lletres.

Me conta també lo P. Fullana que caygué tan avall an els de *La Veu* i de la *Secció*, que m'hagen fet *Mantenedor* dels Jocs Florals d'assí, prentho com una galtada de València a ells, fins an el punt de que alguns de *La Jovintut Valencianista*, que segueixen les inspiracions de *La Veu*, se'n anaren a queixarse an el President de lo *Rat Penat* del meu Mantenedoratge, i el President los digué que València no s'havia d'aficar en res ni per res en les qüestions que certa gent de Barcelona pogués tindre ab Mn. Alcover.

Lo corresponsal fotogràfic de *Blanco y Negro* s'ès presentat per fotografiarme per dit periòdic. Rep visites de significats valencianistes, protestant tots de la conducta dels de la *Secció* i *La Veu*, sensa haverlos mogut ni haverhi aludit.

El Vespre son els *Jocs Florals* an el teatre Principal. Hi llitx lo discurs sostenint que la llengua catalana se compón de sis *modalitats* (valencià, balear, alguerès, català de França, català oriental i català occidental) i que totes han d'ésser autònomes i independents dins lo camp literari, sensa que cap d'elles haja de dominar ni esclavisar les altres, com pretenen certs revel·lers de Barcelona (En Fabra n'ès lo cap de guayta). Això agrada [215] ferm an els valencians que en general la duen tant dels catalans, que en via neguna volen que llur llengua sia catalana, això fins i tot els del *Rat Penat*. Es que's figuren que, si los diuen que llur llengua ès catalana, ès per supeditarla i endogalarla a la llengua de Barcelona, que ells consideren molt gruixada, brossenca, baldrumera i d'allò més ordinari i refuador. Per això dientlos jo que la *modalitat valenciana* ha d'ésser autònoma literariament i ha de gaudir de la més absoluta independència de la llengua de Barcelona i de tota altra banda, han estat molt conformes i tothom m'ha aplaudit a luf. Lo teatre era re-de-ple i hi ha hagudes mans-balletes per llarc una bona estona; i com sortíem, tot eren enhoresbones que m'envestien a dreta i esquerra.

No sé si l'escabotell de jovensans *catalanistes* que hi ha per aquí, *acòlits* de *La Veu de Catalunya*, hi eren. Lo que es cert que... no m'han siulat com siularen, no aqueys jovensans sino altres, lo mateix Exm. Sr. D. Francesc Cambó quant vengué aquí devers lo febrer a fer propaganda electoral. I per cert que un que hi era me digué que fou una siulada horrorosa: ell no siulava, sino que aplaudia, puys no eren siulos que mereixia En Cambó, sino aplaudiments o almenys respecte i consideració.

Això vol dir que els catalans en general i els barcelonins en especial han d'ésser molt remirats en llurs obres i han de fer bonda per llarc, si volen desvanèixer qualque mica l'atmòsfera que hi ha contra ells a València. Barbaridats com la que *La Veu de Catalunya* i els de l'*Institut d'Estudis Catalans* han feta contra mi, serveixen admirablement per enfondir i aixamplar l'abisme espiritual que hi ha entre València i Barcelona.

Dia 2 d'agost

Enllestesc feynes que duya enrera, i an els *Vivers de l'Ajuntament* els del *Rat Penat* me donen un dinar de germanor. Som una vintena de comensals, lo floret del valencianisme, i tots me diuen que estàn conformes en la meua tesi sobre la llengua valenciana, això es, que come *modalitat llingüística* ha d'esser en absolut autònoma i independent de tota altra *modalitat* germana, Tots aqueys bons senyors protesten ardorosament de l'atrocitat que m'han feta els pocs-cervells de *la Secció Filològica*. Un d'aquells senyors du la representació dels valencianistes de Vila-real i me diu que allà han lletgit lo meu *Manifest* i estàn a favor meu, i contra aquella gent de Barcelona. [216]

Lo director de *Las Provincias* me demana lo discurs dels *Jocs Florals* per publicarlo demunt tal diari, i le hi don a l'acte.

El vespre prenc lo tren cap a Tortosa, arribanthi a les dues de la matinada.

Dia 3 d'agost

Instalat magníficament a ca-Mn. Manyà, llest de les altres feynes precises, envestim ab ell i son pare i sa mare la conjugació de Gandesa, que ès de les interessants que he trobades. Mos hi pegam tot lo sant dematí i tot lo sant de-cap-vespre fins hora baixa de tot.

Estic esglayat de la paciència que han demostrada aquells tres cossos; no sé qui n'ha demostrada mes. Mn. Manyà, son pare o sa mare, puys no sols hem remassada la conjugació, sino que també hem espipellada la declinació i la fonètica gandesana.

Dia 4 d'agost

Encara empariolam tot lo dematí ab aquella bona gent, jo demana qui demana i ells respòn qui respòn a coses del dialecte de Gandesa. Dins la *Gramàtica* i l'*Estudi Especial de la Conjugació* que prepar fa temps, sortirà tot si Deu ho vol. Ara just en faré quelques indicacions: —a) Lo *present* ofereix vàries particularitats: la 1a persona singular la pren sovint del subjuntiu, fentla acabar en -o, fins i tot en els incoatius: io *bàtigo* (de *batre*), io *búllgo* (de *bollir*); io no *càbigo* (de *cabre* = *quebre*) assí dins; io *fuixgo* (de *fugir*); io *acudisco*, però no *m'ajupixco*. Conserven la -a- de les desinències llatines -amus, -atis (*amamus, amatis*), i així diuen: *anam, anau; cantam, cantau, mos passeijam, tos [vos] passeijau*. —b) L'*imperfet*: an el de primera conjugació sovint se mengen la -v- i la -a la fan *ε* en la primera persona singular i *e* en les altres persones (v. gr. io *anáve* o *anáε*, tu *anáves* o *anáes*, ell *anáve* o *anáe*, nos *anávem* o *anáem*, vos *anáveu* o *anáeu*, ells *anáven* o *anáen*. En les altres conjugacions la -a sofreix los mateys camvis i també en el condicional de totes les conjugacions (v. gr. io *mowríε*, tu *mowríes*, ell *mowríe*, nos *mowríem*, vos *mowríew*, ells *mowríen*). —c) Han perdut lo *perfet simple* i lo fan *compost* de *vaig* i l'*infinitiu*. —d) Lo *subjuntiu* és també molt interessant. Reynen les formes primitives en -ga o -xca, alterantse la -a de la primera persona en -ε, i la segona i tercera persones singular i la tercera plural acaben en -os, -o, -on, manllevant a l'*optatiu* [217] la primera i segona persones plural i així diuen: volen que io *béguε*, que tu *bégos*, que ell *bego*, que nos *beguéssem*, que vos *beguésseu*, que ells *bégon*; volen que io *fuixguε*, que tu *fuixgos*, que ell *fuixgo*, que nos *fugiguéssem*, que vos *fugiguésseu*, que ells *fuixgon*. També s'usen de vegades en lloc de les desinències -os, -o, -on les corrents a altres bandes -es, -e, -en. —e) L'*optatiu* és en -éssε, -ésses, -és, -éssem, -éssew, -éssen, -ísseε, -isses, -ís, -íssem, -íssew, -íssen (v. gr. volien que io *cantéssε*, que tu *cantésses*, que ell *cantés*; que

io *consentísse*, que tu *consentísse*s, que ell *consentís*). —f) Altres formes notables hi ha a Gandesa: lo pronom de segona persona plural *tos*, en lloc de *vos*, que sempre va *afixat* o *sufixat* al verb, que no sols s'usa a Gandesa, sino als pobles veïns com Bot, Corbera, Prat de Comte i altres: v. gr. *Si us hu ha promés*, *toz hu farà*; *ja toz [vos] hu ha dit?* —*Tot toz hu hau fartat?* —*Atansautoz a la taula!* —*Aujopiutos tots!* —g) Aquí usen l'article *lo*, no *el*. —h) Conserven a molts de mots la doble *ele*, i així pronuncien: *bál·le*, *amél·le* (amygdala), *karretél·le*, *amel·ló*, *vél·le*. —i) Tota *-a* sona *-e* a final de *frase fonètica* (v. gr. una *cáze*, la *téze*, la *pórze*). —j) En contar per *cents*, no s'aturen a *nou cents*, sino que passen més envant: *deu cents*, *onze cents*, *dotze cents*, *tretze cents*, i ihala per amunt! fins que tenen alè!

Don milions de gràcies a Mn. Manyà, a son pare i sa mare, a D. Francesc Mestres i Noé i an altres amics de tot quart m'han aydat en l'enquesta llingüística que, gracies a ells, he poguda fer a Tortosa; i ab lo tren de devers les quatre li envel cap a Tarragona, a on trop mon amic de cor lo Dr. D. Agustí Gibert i llavò compareix l'altre amic estimadíssim Mn. Jaume Bofarull, i ja m'ensaten la cosa de la *Secció Filològica* parlantne a favor meu. Però tallam caps perque he de prendre el tren de Reus per poder aglapir el de(l) Falset anit mateix. Li copam de Tarragona, arribam a Reus, però feym tart: lo tren de Falset ja ès passat, i no tenc altre remey que fer nit a Reus.

Lo bastaix que me du l'equipatge, me mira de dalt abaix i me demana si som el capellà que tresca Catalunya per fer lo *Diccionari*. Li demàn com ès que sap que hi ha un capellà així, i me diu que ès que hu ha lletgit demunt un diari. Segurament no serà *La Veu de Catalunya*, que se'n guarda com de caure, de dir res de la meua excursió, i bella basca'm dona si no'n parla. iSi me diuen que no ha dit res dels *Jocs Florals* de València! sens dupte perque jo en fonc *Mantenedor*. Ja'm'ho digué lo Dr. Mn. Josep Pou i Batlle, Catedràtic del Seminari de Girona, que *La Veu* era un periòdic *sectari* i que per això se'n era esborrat. [218]

De manera que, maldement *La Veu* no en parl gota de la meua escursió, ja en parlen els periòdics dels punts que recorrec. Fins assí cap falta m'han fet els reclams de *La Veu* que altre temps me prodigava tant i tant.

Dia 5 d'agost

Ab lo bastaix que ès de Reus, esperant el tren a l'estació, faig un poc de fonètica reusenca, fins que arriba el tren, que me deixa a Falset, a on no trop mon bon amic Mn. Josep Delmau, Arxipreste d'assí, que se'n ès anat per feynes a Tarragona i ha de tornar anit o demà. Jo no havia escrit a Mn. Delmau que hagués de venir ni a negú de Falset. La seua germana me diu que romanga a la *Abadia*, i jo trop que, no essenthi lo Sr. Rector, no hi he de romandre. Ve ab això lo Sr. Vicari, Mn. Juan i Llorens, amabilíssim, que's posa a les meues ordes per tot lo que me convenga. Anam cap dret a l'escola de D. Emili Bruno i Baiges, que totd'una se pensava que jo era un enviat de la *Mancomunitat* per visitar la seua escola i donarli una bona subvenció. Li he dit que no hi havia res d'això, sino que era vengut a Falset per estudiarhi la *conjugació vivent*, estudi que el feya ab quatre o cinc noys d'onze o dotze anys, prou aixerits per la cosa. Me'n entrega quatre de ben plaents i que fan un cap ben viu. Ab ells i lo Rt. Sr. Vicari collam cap a la sacristia de la Parròquia per tenir més fresqueta, i hi comensam l'endardell de la conjugació falsetana, que a forsa de forses deixam enllestida, pegantmoshi fins a les 12 i mitja i de les 3 fins a les 6, que mos n'anam a passetjar ab lo Sr. Vicari, i li demàn de l'actitut que guarda el Clero de l'arxidiòcesi tarragonina respecte del *catalanisme polític*, i me diu que només n'hi ha qualcún que hi estiga aficat per lo quant el clero de l'arxidiòcesi en general ès carlí o indiferent en política perque no se fia gota dels polítics; i m'ha contat que l'actual Rdm. i Exm. Sr. Arquebisbe de Tarragona, quant posaren la *Mancomunitat*, digué que serien «los mismos collares con distintos

perros»; això és, lo mateix «centralisme» de Madrid ab altres mans. La *Mancomunitat* en mans d'homes com En Prat de la Riba estava cridada a fer molt de bé; en mans d'homes com En Puig i Cadafalch, per força ha de resultar lo que digué Sa Excel·lència de Tarragona. ¡Deu se'n apiat! Amèn!
[219]

Dia 6 d'agost

Endardell quelques punts de fonètica i morfologia de Falset ab aquells xiquets d'ahir i ab Mn. Delmau, que ja és aquí i me diu que havia d'haver fet propi de la *Abadia* i m'hi convida; però ja no hi ha lloc perquè a la una me'n vaig cap a Riba-roja [d'Ebre]. Me mou del conflicte ab la *Secció Filològica* censurant lo que m'han fet, i me diu que fa temps que s'esborrà de *La Veu de Catalunya* perquè no li agradaven certes coses que feya i que deya. Malament li va a *La Veu* ab los Rts. Rectors de Catalunya: en tantes de Rectories com vaig recórrer per l'Empordà i les regions veïnes dins l'abril i maig passat, cap Rector trobí que tengués *La Veu* ni en fos gens devot. Tots tenien *Correo Catalán* o *Correo Espanyol* o *El Debate* o *El Siglo Futuro*; i, en anomenarlos la *Lliga Regionalista*, tot d'una retreuen la famosa *aconfessionalitat* que alguns caporals seus tant preconisen i tan encapirronadament practiquen.

La conjugació de Falset ofereix les següents particularitats: a) La primera persona singular del present dels verbs de la primera i de molts de les altres conjugacions acaba en -o (io *canto*, *cuзо*, *munyo*). —b) Els incoatius no segueixen lo demble occidental, no acaben en -ixc ni -isc, sino en -éſo, -éſes, -éſ, -éſen, segons els sistema de la Catalunya central i oriental (v. gr. io *acudéſo* [*acudeixo*], *acudéſes*, *acudéſ*, *acudéſen*). —c) L'imperfet i lo condicional fan -e la -a (final) de la primera i la tercera persona singular. Les altres persones les fan -e (-es, -em, -ew, -en): *cantáve*, *cantáves*, *cantáve*, *cantávem*, *cantávew*, *cantáven*; *mowríe*,

mowríes, ell *mowríε*, etc. —d) Tenen certs verbs un *imperfet* ben especial: *moure*, *cloure*, *coure* i *ploure* el fan així *mójε*, *clójε*, *cójε*, *plójε*. —e) Fan concordar lo *participi de pretèrit* ab lo *terme d'acció* si aquest va devant (*la carn* , *qui l'ha cuite?*). —f) Han perdut lo *perfet simple* i el fan compost de *vaig* i l'*infinitiu*. —g) Han perdut casi de tot lo subjuntiu en *-ga*, dominanthi absolutament lo subjuntiu modern *-i*, *-is*, *-i*, *-in* (volen que *canti*, *que cantis*, *que ell canti*, *que ells cantin*) del català central i oriental, que també va invadint les Balears. —h) L'optatiu ès en *-és*, *-ésis*, *-és*, *-ésim*, *-ésiwi*, *-ésin*; *-ís*, *-ísis*, *-ís*, *-íssim*, *-íssiwi*, *-ísin* (volien que hi *anés*, que hi *anessis*, etc.; volien que hi *acudís*, que hi *acudissis*, etc.) just com a la Catalunya central i oriental, formes que no han invadit casi gens les Balears. —i) En matèria de *participis de pretèrit* analògics n'hi ha de notables, per exemple, *cogut* de *coure*, *capigut* de *cabre*, *prometut* de *prometre*, *defengut* de *defendre*, *molgut* [220] de *molldre*, *prengut* de *prendre*. —j) Lo subjuntiu sol prendre de l'indicatiu la primera i la persona plural (v. gr. volem que nos *cuzim*, que vos *cuziu*, volem que nos *fugim*, que vos *fugiu*). Així mateix conserven en certs verbs les formes antigues (volen que hi *capiguem*, que hi *capigueu*, que *sapiguem*, que *sapigueu*, que *visquem*, que *visqueu*). —k) Aquí la *-a* sona *-ε* a final de frase fonètica (v. gr. una *mentideε*, una *kázeε*, una *dónεε*, etc.). —l) Usen l'article *lo*: *LO cap*, *LO peu*, *LO dit*. —ll) La *a-* (inicial) i la *-a-* (medial) àtones sonen clares com en castellà; la *e-*, la *-e-*, la *-e(,)* àtones sonen tancades. Devegades la *e-* sona *a-* (v. gr. *Ascriure*, *Antendre*, *Ascupir*). —m) En contar per *cents*, de *nou cents* no passen a *mil*, sino a *deu cents*, *onze cents*, *dotze cents*, i arriben fins a *vint cents* i *trenta cents*, això els pagesos. —n) Aquí també, com a Vinaròs, la gent menuda conten per *vints*: de *vint i nou* passen a *vint i deu*, *vint i onze*, *vint i dotze*. En esser a *vint i dinou* passen a *vint i vint*, i sens dubte dirán *vint i vint i un*, *vint i vint i dos*; però no he pogut aclarir fins on arriben. En tornar grans perden aqueix sistema de contar perque la gent se'n riu. Els Mestres d'escola son

uns inimics formidables d'aqueix inofensiu sistema de contar, que els francesos, que bravetgen tant de cames primes, i els nostres *avensats* elze mos presenten com lo *non plus ultra* de la civilització, conserven part d'aqueix sistema, allà on diuen *seixanta deu*, *xeixanta onze*, etc. *xeixanta denou*, *quatre vints*, *quatre vints i un*, etc. De manera que els infants no poden contar per *vints* sense passar per salvatges, i els francesos hi poden contar sense gens de mancap de llur civilització. ¡Vaja quines coses!

Dinam devers les onze i mitja i cap a l'estació, que és devers tres quarts lluny de Falset. Allà prenc lo tren cap a Riba-roja per anar a Almatret, que dos viatjants de comerç m'havien dit que trobaria tartana o carros a Riba-roja que me durien an aquell altre poble. Arribam a Riba-roja, i me resulta que, per anar a Almatret, no hi ha sino lo *cavall d'En Cama i la Mula d'En Taló*, això és, que si hi vull anar, haurà d'esser a peu o llogant una bístia. Per resoldre lo que més me convé fer, puig a Riba-roja ab un viatjant de comerç, que, com sap que som mallorquí, me diu que an el poble l'Apotecari també ho és, de Santanyí per més senyes i Escales de llinatge.

Deix l'equipatge a la fonda, i me present an el Sr. Rector, que està malaltís la mesos i se troba ben com-se-vulla. Me diu que fassa propi de l'*Abadia*; ara en quant a la conjugació creu que serà malet de fer el trobar xics o xiques bons per [221] això, perque ara tenen vacances i tots estàn ocupats ab una feyna o altra. Me'n vaig a veure l'Apotecari per coneixerlo i per si me podrà obrir qualche portell envers d'això de la conjugació. Me mostren la casa, hi entr; i, com elze dic qui som, tant D. Jaume Escales, com la seua senyora, D.ª Antònia Alemany i Salvà, tenen una alegria grossa i llurs fills també, puys no los n'havia comparegut cap may de mallorquí en tants d'anys com son a Riba-roja. Me volen ab ells com si fos de la família; me sembla esser a Mallorca. Com senten lo de la conjugació, posen a les meues ordes tres xiquets i l'esgotzí (el Sr. Escales és Jutge Municipal). L'esgotzí és D. Antoni Aguilar, que feu la guerra carlista, i en sortí baldat de les dues cames: camina ab dos bastons, però conserva l'enteniment i la paraula com el primer; fa cara d'home sencer a

carta cabal. Mos constituim a *la Casa de la Vila* per més solemnidat, i allà ab N'Aguilar i els tres xics comensam l'ofensiva contra la conjugació de Riba-roja, i dins unes dues hores conjugam bil·lo bil·lo vint i cinc verbs. Vé a visitarme lo Sr. Bal·le, D. Francesc Adell i Pinyol, advocat, lo Rt. Sr. Vicari, Mn. Ramon Pardell i Sentis i altres persones *de qui hi ha dalt*, i totes me fan mil oferiments, que no sé com correspondrehi, i tots me diuen frases i modismes de per aquí dels quals prenc bona nota.

Dia 7 d'agost

Ab N'Aguilar i aquells xiquets mos entregam a la *Casa de la Vila*, un edifici nou, magnífic, ben fresc, i dins una sala que serveix d'escola, refermam les amors ab la conjugació de Riba-roja, i a les dotze, ja tenim 59 verbs conjugats. Mos hi tornam posar a les 5, i ab una hora esclovel·lam els 20 que mos faltaven; llavò donam un repassé a alguns punts de fonètica i morfologia ribarrojenques que resulten de lo més interessants.

El vespre tornen venir a ferme companyia lo Sr. Bal·le, Mn. Ramon Pardell i aquella altra colla de persones distingides i també en recullesc un enfilall de notes.

Riba-roja pertany de ple a la Ribera d'Ebre; ja no és gens de la clapa dialectal del Priorat. El dialecte ribarrogenic és, com Tortosa i Gandesa, *català occidental* entre el valencià i el lleidetà, però més acostat an aquest. Estic contentíssim d'ésser vengut a estudiar aqueixa modalitat llingüística.

La conjugació de Riba-roja és casi com la de Tortosa, [222] oferint les següents diferències: a) La primera persona singular del present de certs verbs com *obrir*, *omplir*, *morir*, *córrer* la fa: *aubrijo*, *omplijo*, *morijo*, *corro*, mentres a Tortosa fan: *óbric*, *ómplic*, *móric*, *córrec*. —b) La -a de la tercera persona singular de l'imperfet i del condicional sona -e (ell *acudie*,

ell *anaße*, ell *pondrie*), mentres que a Tortosa sona -a. —c) L'optatiu ès en -essa i -issa (volien que io *anessa*, que io *beguesssa*; volien que io *acudissa*; *cuzissa*; *consentissa*), mentres que a Tortosa ès en -essa. —d) Els fills de D. Jaume Escales m'han dit per cosa certa que han sentit maixanta vegades a Riba-roja lo subjuntiu en -os, -o, -on (volen que tu *pujos*, que ell *pujo*, que ells *pujon*); però lo Sr. Bal·le i els altres senyors d'aquí que son venguts a ferme companyia i a dirme coses del llenguatge d'assí, m'asseguren que tals *subjuntius* no los fan may els de Riba-roja, sino els d'altres viles veines, que venen per assí, i per això els hauràn sentits els fills del Sr. Escales. Me fa forsa [gràcia] aqueixa observació i llavò hi ha el fet que a N'Aguilar ni an aquells tres xics ab qui fiu la conjugació, may els escapà cap *subjuntiu* d'aqueys ni de cop descuyt. —e) L'aussiliar *vaig* i lo verb *anar* fan la primera persona singular del present no *batf* (*vaig*) sino *báj* (v. gr. *me'n BAY a dormir*; *no'l BAY sentir*). Altres observacions cal fer, fora la conjugació: —f) Assí diuen *árie* i *gárie* en lloc d'*ayre* i *gayre*. —g) Diuen *lleyt* (< lacte) en lloc de *llet*. —h) En lloc de *cuyna*, *feyna*, *boyna*, diuen *cunya*, *fenya*, *bonya*. —i) En contar, quant arriben a *nou cents*, no passen a *mil*, sino que segueixen: *deu cents*, *onze cents*, *dotze cents*, i de d'allà per amunt. —j) Els infants conten per *vints*: de *bint i nou* passen a *bint i deu*, *bint i onze*, i segueixen per amunt. En esser a *bint i dénou* passen a *bint i bin(t)*, i segueixen: *bin(t) bint i un*, *bin(t) bint i dos* fins que's perden els pobrets.

Dia 8 d'agost

Don milions de gràcies a la família Escales (D. Jaume, D.ª Antònia i sos fills) i an aquells altres senyors que tant i tant m'han favorit i obsequiat: me despedesc de tots ells, i ab el tren que passa a les onze ja li he copat cap a Reus, a on agaf el tren de Tarragona, que m'hi deixa devers les tres. Trop a l'estació mos corals amics lo Dr. Gibert, Mn. Jaume

Bofarull i Mn. Josep Porta, col·laborador fervent del *Diccionari*, que acaba de pendre possessori de la parròquia de la Santíssima Trinitat d'assí. Mos n'anam a ca'l Dr. Gibert, que vol que sia hoste seu, i ho som. [223]

Me moven tots tres de l'indignitat que m'han feta els de la *Secció Filològica*, i me diuen, que a Tarragona, en treure els que cobren o esperen cobrar per influència de la *Lliga Regionalista*, els altres, la gent que's preocupa de les coses de llengua, estàn a favor meu i contra aquells revel·lers de la *Secció*, i que la meua popularitat encara ha augmentat ab motiu d'aqueix conflicte.

Sortim a preparar l'estudi de la conjugació, això és, a cercar alguns noys tarragonins que servesquen per la cosa; i una partida de persones m'aturen p'el carrer felicitantme per lo del conflicte ab la *Secció Filològica*, censurant ferm els qui la componen i els amparen. Entre aqueixes persones recort Mn. Lluís Magraner, Catedràtic jubilat de l'*Institut General i Tècnich* d'assí, lo Dr. Antoni Prenafeta, Catedràtic de Llocs Teològics del Seminari de Tarragona i D. Simó Gramunt, Notari de gran fama d'aquí, que m'ha dit que, quant sabé de tal conflicte, ja suposà que jo tenia tota la raó; i, quant hagué llegit lo meu *Manifest*, ho va veure clar de tot i se'n convencé plenament, i m'animen tots a seguir endavant. Casi totes aqueixes persones tenen desconceptuats els de la *Secció* i sos amparadors, i los consideren uns *caciquistes* de la pitjor espècie. Dos dels amics que m'acompanyen m'han dit que estàn ben resolts a donarse de baixa de *La Veu* perque la conducta que ha seguida envers de mi los ha acabada la paciència, que en tantes altres coses los posa a prova. *La Veu* passa per aquí com un periòdic sectari, venjatiu, apassionant, injust, trequetrec de marca. —Mn. Bofarull mos mostra lo *Museu Arqueològic Diocesà* del qual és *Conservador* i que ja resulta singularment interessant p'els retaules i estàtues ogivals, per los ornaments sagrats i tapissos, flamencs i fragments esculptòrics, monedes, làpides i mobles que atresora, tot molt ben presentat. Es molt bufarella la colecció de tapissos de la Seu, que'ns ha mostrats l'escolà Armengol, formant part del Museu.

Mn. Bofarull me diu que hi ha assí, que hi estiuetja, don Domingo Miral, doctíssim catedràtic de l'Universitat de Saragossa, molt fort en filologia, que ha lletgit lo meu *Manifest* contra la *Secció Filològica*, i li ha agradat tant que a totes passades vol tindre una entrevista ab mi. Per guanyar temps mos entregam a casa seua, le hi trobam, entram en olivetes i efectivament resulta un senyor que hi diu de prim ferm en ram de filologia, dientme que està esglayat de que una corporació científica que pretenga passar per sèria m'haja [224] tractat així com m'[h]a tractat l'*Institut d'Estudis Catalans*. Ha dit que vol per l'Universitat de Saragossa la col·lecció del BOLLETÍ DEL DICCIONARI, que demanarà en esser allà, i s'ès oferit a ferme costat en tot quant puga. Naturalment hem quedat amiguíssims.

Emparaulam un seminarista i tres escolanets, nadius d'assí, per fer demà la conjugació tarragonina, salietjant l'hora per demà; i, com ja ès tart, quiscú pren per son vent cap a sopar i a jeure.

Dia 9 d'agost

Dita missa i llests de les altres feynes necessàries, mos espitxam ab lo Dr. D. Agustí Gibert a l'*Abadia* de la Trinitat, de Mn. Josep Porta; compareixen aquells escolanets i el seminarista; emprenem la conjugació tarragonina, i entre tres hores lo dematí i quatre lo de cap-vespre deixam conjugats els vuytanta verbs que duc ara en llista.

Tarragona llingüísticament pertany a la Catalunya central i oriental, i en quant a conjugació gairebé no's diferencia de Barcelona. —a) La *o* àtona hi sona *u* sempre; la *a* i la *e* àtones ordinàriament sonen *a*, confonentse completament. —b) Fan els subjuntius en *-i* (volen que jo corri, etc.). —c) Els incoatius els fan en *-éixu* (jo acudéjſu). —d) Els optatius ès son *-és*, *-éssis*, *-ís*, *-íssis* (volien que *kāntés*, que *kāntésis*, que *akudís*, que *akudísis*). —e) Conserven les formes primitives del subjuntiu de

cabre i *sabre* (*saber*) sense la desinència *-i* (v. gr. volen que jo hi kápigə, que tu hi kápigəs, volen que jo hu sápigə, que tu hu sápigəs). —f) Fan concordar lo *participi de pretèrit* ab lo *terme d'acció* si aquest va de davant (v. gr. *Dàtils?* N'he mənjàts de mədús i rə-de-mədús). —g) Usen l'article *lo* (v. gr. LU cel, LU vel, LU gel). —h) N'hi ha que per contar, de *noucents* passen a *deu cents*, *onze cents*, *dotze cents*, i de d'allà fins a *vin(t) cents* i *trenta cents*. —i) Els infants també contenen per *vints* com els de Vinaròs, Falset i Riba-roja. M'ho ha dit un dels *escolanets* ab qui féyem la *conjugació*. Com jo li he demanat si era ben ver, ha guaytat a la finestra, i signantme dos infants que jugaven davant l'esglèsia: de la Trinitat: un de cinc anys i una germaneta seua, m'ha dit: —¿Veu aquells dos que juguen? Doncs ells contenen així. —Veyam, li dic jo, veslosme a menar, i hu veurem si hi contenen. —Devant vostè, m'ha dit el xic, se'n donaràn vergonya. —Res, li dic jo, veshi tu, i prova de ferlos contar fins a 29, i feslos passar més envant, veyam com contaràn. [225]

El xic ha fet això, i al punt es tornat i m'ha dit: —Com han dit 29, els dic que passin avant, i han dit: 20 i 10, 20 i 11, 20 i 12, 20 i 13. I quant arriben a 20 i 19, han dit 20 i 20, 20 i 20 i 1, 20 i 20 i 22, 20 i 20 i 3, i per amunt. Arriben a 20 i 20 i 19, i a les hores s'han perduts ipubrets! De manera que a Tarragona també contenen per *vints*. Després son venguts uns quants de senyors a visitarme, i els ho he contat, i els ès vengut molt de nou tal *sistema de contar*, i fins i tot un s'ès indignat. He procurat (r)apacivarlo perque no hi havia tant per tant.

iO que en té lo nostre poble de coses que els lletraferits no les saben ni les sospiten!

Segueixen aturantme diferents persones p'el carrer felicitantme per lo de la *Secció Filològica*. Trop mon bon amic En Pere Lloret, President de la Diputació d'aquí, i quedam que mos tornarem veure.

Mon antic deixeble Mn. Rafel Ferriol, mallorquí, Director de l'*Hospici de correcció* de noys d'assí, que ès una obra verament apostòlica, me

demana hora per veure'm. Hi anam nosaltres; me conta sos treballs heroics, i en romanc fundament edificat.

Mn. Josep Porta ès estat nou anys Rector de Sant Martí de Maldà, d'on ès vengut assí. Té ab ell una temporada una noyeta de Sant Martí, d'una tretzena d'anys, molt intel·ligent i d'una llàbia preciosa per lo clara, llampant i segura.

Jo contava aturarme a Cervera per estudiarhi la conjugació de la Segarra; i, com Sant Martí de Maldà ès un punt de la Segarra tan bo com Cervera per tal estudi, resolc estudiar la conjugació ab aquella noyeta, i per lo mateix perllonc per un dia més la meua estada a Tarragona.

Dia 10 d'agost

M'entrec a l'*Abadia* de la Trinitat tot d'una d'haver dita missa, berén ab quatre grapades i aquella noyeta també i emprenem l'estudi de la conjugació *santmartinenca*, pegantmoshi més de quatre hores i altre tant el cap-vespre, deixant conjugats els 80 verbs de la llista, i llavò endardell una partida de punts de fonètica i de llenguatge de Sant Martí de Maldà. Aquella noya ès valentíssima; no l'he poguda retre. Encara no li acabava de demanar una cosa, com *plaf!* ja la m'ensivellava.

Vetassí uns quants d'escapolons del dialecte de Sant Martí per mostra: —a) Fan en *-ixo* els incoatius (io *m'ajupíxo*, io *lleygíxo*). —b) La primera persona singular de l'*imperfet* i del *condicional* [226] acaba en *-a*, la segona en *-es*, la tercera en *-e* (io *anáβa*, tu *anáβes*, ell *anáβe*; io *molíā*, tu *molíes*, ell *molíe*; *aniríā*, *aniríes*, *aniríe*). —c) L'*imperfet* de *beure* ès io *béja*, *béjes*, *béje*, el de *cloure*, *ploure*, *moure* ès io *clója*, *plója*, io *mója*. —d) La primera i segona persones de l'*imperfet*, *condicional* i *optatiu* acaben en *-am*, *-aw* àtones (*anábam*, *anábaw*; *kéjam*, *kéjāw*; *akudíam*, *akudíāw*; *bewríam*, *bewríāw*; *koneguésam*, *koneguésāw*; *buńísam*, *buńísāw*). —e) Han

perdut lo *perfet simple*. —f) Fan lo subjuntiu en *-a*, *-os*, *-o*, *-on* (v. gr. volen que io kórra, que tu kórros, que ell kórro, que ells kórron. —g) Devegades conserven la forma antiga de primera i segona persones plural (v. gr. volen que sapiguém, que sapiguéw, que antenguém, que antenguéw, però regularment les prenen de l'*indicatiu* (v. gr. volen que reßém, que kaßém, que korém, que *bullim*, que *fugim*, que *kozim*). —h) Els optatius son en *-éssa*, *-ésses*, *-és*; *-issa*, *-isses*, *-ís* (volies que *coneguessa*, que *bullissa*). —i) La *a-* (inicial) i la *-a-* (medial), àtona, sona clara, casi com en castellà, però de vegades sona *a*. Ara la *-a* (final), àtona, sona quasi com a *-o* i per això la representen per *a*. —j) La *e-* inicial a voltes sona *a-* (v. gr. *Antendre*, *Asta(r)*, *Ascupi(r)[]*). La *-e-* (medial) i la *-e* àtona sona tancada: *e*. —k) També contenen per *cents* els pagesos, i diuen *deu cents*, *onze cents*, *dotze cents*, i ihala per amunt fins a 30 i 40 i 50 cents. —l) M'assegura aquella noyeta santmartinenca que allà els infants també contenen per *vints*, arribant de 20 i 10 fins a *tres vints* i de d'allà, si bé ja no hi arriben gayre perquè s'hi perden els pobrets. —ll) La *o* àtona no es torna may *u* a Sant Martí de Maldà; s'hi mantén *o*. ¡Així m'agraden les vocals com els homes: que se mantenguen fermes[!]

Venen una partida d'amics a visitarme a l'abadia de Mn. Porta interessantse per mos estudis de la conjugació, entre altres, D. Domingo Miral i D. Pere Lloret, President de la Diputació d'aquí, que no m'hi troba, i llavò mos topam baix de casa-seua; hi puig i ab ell i la seua senyora feym una conversada ben coral de quant ells, casats de fresc, vengueren a Mallorca i los fiu l'itinerari per visitar l'illa; i llavò me fan contar de la present excursió p'el Reyalme de València.

Prenc comiat d'ells i de tots els amics de dins Tarragona que tant m'han obsequiat, especialment lo Dr. Gibert i la seua senyora, als quals romanc agraidíssim.

Dia 11 d'agost

A les 5 i mitja prenc el tren cap a Vilafranca [del Penedès]. No me diuen [227] que a Sant Vicenç de Calders haja de trasbordar; i, com som passat Calafell, lo revisor de billets me fa avinent que me'n vaig a Barcelona i no a Vilafranca. Devall a Cubelles; un tren que compareix me torna a Sant Vicenç, per pendre'n un de mercancies que'm duga a Vilafranca, i se presenta l'amic coral N'Anfós Sans i Rossell de Vilafranca, que estiuetja ab la seua família a Torredembarra.

Lo primer(,) fa constar que envers del conflicte ab la *Secció Filològica* i En Puig i Cadafalch està completament a favor meu i contra aquells subjectes, i que a Vilafranca les persones que's preocupen de coses de llengua, tret dels més fermats a *La Lliga*, també me son favorables i que molts li han demanat i els ha deixat el nombre del BOLLETÍ que du el *Manifest*. Me diu que me'n vaja tranquil a Vilafranca, que lo Dr. Orpí, Vicari de la Parròquia major, m'espera i m'ho té tot preparat per poder fer jo lo meu estudi de la conjugació; pero que, si jo consider que convé que ell, En Sans, vengui, vendrà. Li agraesc tan bons oferiments, declinantlos tot agrait; i puig an el tren, que me deixa a Vilafranca del Penedès, passat les deu i mitja.

Un escolanet m'espera a l'estació i m'acompanya a l'*Abadia*, a on me diu que he de romandre. De l'*Abadia* me'n vaig a l'església a dir missa, i hi trop lo Dr. Orpí i els altres capellans de Vilafranca que me reben afectuosament. Dic missa, i icap a l'*Abadia!* a on trop un seminarista i tres noys que m'esperen, ab els quals comensam l'enquesta de la conjugació vilafranquina, fins que se fa hora de dinar. Mos hi tornam posar a les 4 fins prop de les vuyt, deixant 52 verbs conjugats.

Parl ab una persona de Vilafranca, catalanista de cor fa estona, persona de singular influència (no l'anomèn per no exposarla a les ires i venjances dels gats-vayres de *La Veu*), que me conta una partida de coses dels cacics de *La Lliga*, que demostren que usen els mateixos procediments tirànics dels pitjors polítics d'Espanya, i que resulten mes

xerecs que el caciquisme d'En Planas i Casals, perquè fan totes les atrocitats baix de la capa de *nacionalistes i autonomistes*. Un cas d'aqueys és estat el meu, lo que han fet ab motiu del conflicte ab els de la *Secció Filològica*. Un de *La Veu* que li demanaren en confiança perquè havien obrat ab mi de tal manera, digué que lo mateix feren ab D. Lluís Domènech i Muntaner, que, com l'hagueren utilitat per lo que les convenia, li pegaren cossa. Un altre digué que havien fet ab mi allò que fan ab una llimona, que, com li han tret el suc, la tiren. Un diputat de [228] *La Lliga* un amic l'increpà per la atrocitat que havien comesa contra mi per favorir En Carner, i contestà: —Efectivament, sembla que aqueix Carner és un poca.... Lo que diuen d'En Carner els qui el coneixen d'aprop. Aquest diputat havia votat contra mi sabent que votava a favor d'un poca...

Aquesta persona digué que l'indignació que reyna entre els mateixos catalanistes contra aqueix caciquisme que avuy comanda *La Lliga*, és molt grossa i que per força vendrà un esclafit, que'l dimoni se'n durà les *títeres*. I me digué que, si la cosa no's compòn, en venir eleccions, aquesta persona se presentarà candidat per obrir el foc contra tal caciquisme.

Dia 12 d'agost

Devers les nou compareixen aquells noyets d'aquí i aquell seminarista i acabam la conjugació vilafranquina, que ja és plenament del català central, oferint poques especialitats: *a)* Molts de gerundis es formen damunt del *subjuntiu* i no dalt la rel pura de l'infinitiu. —*b)* L'indicatiu no pren may del subjuntiu la primera i la segona persona plural, sino que lo subjuntiu les pren casi sempre de l'indicatiu, però devegades conserven les antigues pròpies en *-guem, -gueu*. —*c)* Aquí a lo millor distingeixen la *v* de la *b*, sens dubte per la proximitat del Vendrell, que també se diu Baix Penedès. —*d)* Lo que se nota entre els noys, una

tendència ben marcada a fer *-ie* o *-iε* i *-ábe* o *-ábε* les desinències *-ía* *-ába* (v. gr. *bullie*, *bulliríε*, *anabe*). —e) També hi ha tendència a menjar-se la *-e-* de la desinència de segona persona plural de l'*imperfet* i *condicional* (v. gr. *anábu* [*anáβeu*] i *kantábu* [*cantáβeu*], vos *batüü* [*batíeu*], vos *kéju* [*quèyeu*], vos *kluíü* [*cluíeu*]. —f) Fan concordar lo *participi de pretèrit* ab lo *terme d'acció* si aqueix va davant (v. gr. *tals cansons les has cantades*). —g) Sovint fan *fricativa* la *-d-* de les desinències *-ada*, *-eda*, *-ida*, *-oda*, *-uda*. —h) Els noys son molt afectats de fer *-e* la *-a* àtona, sobre tot a final de *frase fonètica*. —i) Els pagesos, en contar, de *nou cents* passen a *deu cents*, *onze cents*, *dotze cents*, i per amunt s'ha dit. —j) Els infants, m'han assegurat un senyor i un noy, que n'hi ha que contenen per *vints*, això és, que de 20 i 9 passen a 20 i 10, 20 i 12, i per amunt fins que se perden. —k) Aquí usen la forma *haig* (< *habeo*), això és, la primera persona singular del present d'*haver* p'els *temps d'obligació* (v. gr. *HAIG de fer això perquè el pare hu mana*). —També diuen *hu* en lloc de *heu*, això és, la segona persona plural del present (v. gr. *vos HU vist això!*). —l) Aquí i també en els pobles veïns fins devers el Vendrell, se mengen la *-a* de les desinències àtones *-ia* (v. gr. *Vigilanci(a)*, *Almuni(a)*, *pacienci(a)*). Lo mateix fan casi tots els pobles de Mallorca.

Romanc agraidíssim an el Rt. Dr. Mn. Lluís Orpí, Vicari de la Parròquia Major, encarregat d'ella per ausència del Rt. Sr. Degà del Penedès i Rector d'aqueixa Parròquia. Mn. Orpí s'és desturmellat per obsequiar-me, lo mateix que els altres capellans, demostrant-me un afecte ben coral, donant-me un bell enfilall de clarícies sobre lo llenguatge del Penedès. Lo temps m'ha curtetjat tant per amor del retràs que el tren ahir m'ocasionà, que no he tengut temps ni espai per veure mos amics D. Ricard Fortuny, D. Ramon de Saavedra i lo Sr. Macià de la Cort, que havien comanat an En Sans i Rossell que els avisàs com jo seria a Vilafranca, puys me volien saludar i testimonietjar-me llur adhesió per lo de la *Secció Filològica*. Per poder acabar l'enquesta de la conjugació me som vist privat de visitar tan bons amics. Jo ab aquesta excursió no cerc homenatge ni mostres

d'adhesió, sino *formes verbals* i altres fenòmens morfològics i fonètics. Que m'ho perdonin per amor de Deu aquells bons amics de Vilafranca del Penedès.

He pres comiat dels amics de Vilafranca i ab lo tren de les 4 i mitja li envel cap a Martorell i mes tart cap a Igualada, a on arrip devers les nou del vespre, i me reben a l'estació mos bons amics, Mn. Cristòfol Martí i Mn. Lluís Otzet, vicaris de la parròquia de Santa Maria, Mn. Josep Forn, publicista distingit, Mn. Amadeu Amenós, Mn. Josep Gili, capellà de l'Hospital, D. Joan Bas i Jordi, Bal·le accidental, D. Ramon Solsona i Cardona, antic corresponsal de l'*Obra del Diccionari*, i don Lluís Riba, periodista. Me diuen que l'actiu *col·laborador del Diccionari* i bon amic D. Gabriel Castellà i Raich no ès vengut perque està convalescent d'una malaltia que ha tenguda i que encarà no surt de casa seua.

Mos n'anam cap dret a la *Rectoria* de la *Parròquia major* on m'instalen esplèndidament, encara que lo Rt. Sr. Rector no hi siga, que arriba demà. Me mouen totd'una de l'atrocitat dels elets de la *Secció Filològica* i En Puig i Cadafalch, dientne la mala pèsima, assegurantme que aquí com a les altres bandes de Catalunya l'opinió pública m'ès favorable.

Componem les vases per l'enquesta de la conjugació igualadina acordant comensarla a les nou demà an el Col·legi dels Rts. Pares Escolapis, que mos han oferit noys i sales espayoses per podernos riure de la calorota que fa. [230]

Dia 13 d'agost

Ab los amics Solsona i Riba passam per ca'n Castellà i Raich, i el trobam casi bo, gràcies a Deu, però encara privat del metge de sortir de casa. Conversam una mica ab ell i li envelam cap an el col·legi dels Pares Escolapis, que mos reben amabilíssimament, sobre tot lo R. P. Josep G. Valls, Vice-Rector (lo Rt. P. Rector ès a Barcelona), que posa a la meua disposició tot el col·legi i m'ofereix sis o set noys de deu a tretze anys per

fer l'estudi de la conjugació igualadina. Mos hi posam a l'acte, pegantmoshi fins a les dotze, i el decapvespre de les tres fins a les vuyt, deixant desnossats els 80 verbs de la llista. La conjugació igualadina no ofereix gaire particularitats: a) és completament del català central, oferint la especialitat de la *-a* àtona, que sona com a *-o* unes vegades i altres com *-ə*, un sò entre *-o* i *-ə*, un poc mal d'espinzellar així mateix perquè varia en boca d'una mateixa persona. —b) Han perdut lo *perfet simple*. —c) Fan concordar lo *participi de pretèrit* ab lo *terme d'acció* si aquest va devant (v. gr. *lə táwlə, ĩki l'ha mogudə?*). —d) Els pagesos, en contar, de *nou cents* passen a *deu cents*, *onze cents*, *dotze cents* i per amunt! —e) He demanat si els infants conten per *vints* i m'han dit que no. —f) Tenen l'*infinitiu* *héwɾə* en sentit d'*agafar*, *atrapar*, i l'*imperatiu* *héwmə!* Lo *futur* i el *condicional* son *huré*, *huràs*, etc. *huríə*, *huríə*, en lloc de *hauré*, *hauria*. —g) Lo present de l'auxiliar *haver* és molt notable: jo *hi vist*, tu *əs vist*, ell *ə vist*, nos *əm vist*, vos *əw vist*, ells *ən*. Sí que és notable!

Lo Rt. P. Valls m'ha dit que, en tornar jo a Igualada, tenc d'anar cap dret an el col·legi d'ells, que alla és casa-meua. M'han saludat una bella partida de Pares, tocantme lo de l'*Institut*, fent constar que estàn resoltament an el meu costat contra tal institució.

Passam per la *Casa-de-la-Vila* a oferir els nostres respectes an el Magnífic Sr. Bal·le accidental, que mos rep brassos uberts i mos umpl d'atencions, demostrantse ben resolt a ferme costat en tot quant puga.

Lo Rt. Mn. Eudald Ferret, Rector Arxipreste d'assí, arriba de la temporada estiuetjadora. Demostra estar contentíssim de trobar-me a la Rectoria. Sopam plegats i feym una gran conversada sobre l'*Obra del Diccionari*, manifestantse indignat de lo que m'han fet els de la *Secció Filològica*, i els qui los amporen. Arriba llavò un capellà d'assí, Mn. Amadeu Amenós, que s'adhereix en tot i per tot a lo que lo Sr. Rector diu, i entren a [231] la qüestió ortogràfica, pronunciantse tot[s] dos contra el

sistema d'En Fabra per massa complicat i enrevisclat, i recorden lo que n'opinava lo gran Bisbe Torras i Bages, que deya devant qui ho volia sentir que hi havia una partida de coses de tal sistema que no li agradaven gayre, però que'l seguia *pro bono pacis*. També condemnem, tant lo Sr. Rector com Mn. Amenós, lo català gropellut i bordissenc de *La Veu de Catalunya* i de la seua cassoleta. A Tortosa, a Tarragona, a Falset, a Vilafranca, per tot he sentides fortes censures de tal casta de català. En tots mos viatges may he trobat negú que el defensi. Dins l'*Institut* ès veu pública que no agrada a negú més que an els qui l'ha engirgolat, En Fabra i companyia.

Dia 14 d'agost

Visit lo famós Sant-Crist d'Igualada, figura petita de tamany, però veneranda d'allò més. Prenc comiat de tots els bons amics que tan m'han obsequiat a Igualada, especialment lo Rt. Sr. Rector Arxipreste, los dos Rts. Vicaris, En Solsona i Cardona i En Riba; puig a l'automòvil, i per Jorba i Copons icap a Calaf! Aquí agaf l'automòvil de la Seu, a on mos encisten come sardines i arribam ab una pols fora mida i una calor horrorosa, devers les dues, a Ponts. No recordava que de Calaf a Ponts hi hagués devers nou hores.

Tot baixant de l'automòvil, me trob dins els brassos de mos corals amics D. Antoni Castellà i D. Francesc Montanyà, metge d'aquí, escritor mèdic i literat distingit, benemèrit de la Pàtria. D. Antoni Castellà ès el Patriarca de Ponts, un dels exemplars més autèntics dels senyors de la muntanya catalana, que formen la vertadera aristocràcia de Catalunya i lo cèlebre de D. Antoni ès que ara sembla més jove de cos i d'esperit que l'any 1902 que el coneguí i m'hostatjà a casa seua, com m'hi ha hostatjat ara, tractantme com un papa.

Dinam per lo que puga esser, i devers les quatre se presenten tres tenrals ponsicans, que els Srs. Castellà i Montanyà me tenen emparaulats,

i obrim el foc contra la conjugació de Ponts, que aquells xabalets posseeixen ab gran puresa. Mos hi pegam fins prop de les vuyt, que mos n'anam a passetjar per l'horta i vores del Segre, espinzellantme D. Antoni Castellà una sèrie de teories que té sobre l'organització integral de l'Estat, la Nació i la Pàtria, ben originals, i que D. Enric Prat de la Riba les hi sentí i li comanà que les posàs per escrit per poderse'n aprofitar, cosa que no arribà a fer D. Antoni per massa modèstia. [232]

D. Antoni Castellà i lo Dr. Montanyà, ja devora l'automòvil m'han manifestada llur adhesió més absoluta en lo de la *Secció Filològica*, retxant les espases contra els qui la formen i els qui els amparen i contra el català contrafet que empren, posantse en ridícul per llurs ínfules i llur infatuament. iHe de veure a on en trobaré cap de defensor de tal casta de català!

Dia 15 d'agost

Acabat l'ofici major s'entreguen aquells noys d'ahir, i pegam una altra bona espolsada a la conjugació ponsicana fins a les 12 i de les 2 i mitja fins a les 5, que deixam esclovellats els *80 verbs de la llista*.

Aquells xics se'n van a la processó de la *Mare-de-Deu-Morta* porque son *cantadorets* de l'esglèsia, i llavò tornen i tocam una partida de punts de fonètica i morfologia.

Fa una calor feresta de tot. No sortim a passetjar porque de(r) defora s'acuben.

Dia 16 d'agost

Feym lo repel a la conjugació i demás punts del dialecte ponsicà que més m'interessan, a fi de deixar la cosa ben clavetetjada.

La conjugació de Ponts és completament occidental: a) No hi ha res de subjuntiu en *-i, -is, -i, -in*. D. Antoni Castellà n'és un inimic formidable, i també de la *i* llatina come copulativa. —b) L'*indicatiu* no pren casi may del *subjuntiu* la primera i segona persona plural, sino que mantén les formes pròpies primitives. —c) Conserven les formes de primera i segona persones plural en *-am, -au* del present de la primera conjugació i així diuen: nos *anam*, vos *kantáw*, vos *passeijáw*. —d) Sols qualche volta l'*indicatiu* pren del *subjuntiu* la primera i segona persona plural. —e) L'*imperfet* de Ponts ofereix molt d'interès: el de la primera conjugació de vegades perd la *-β-* i acaba en *-ájε* (v. gr. io *anáje, anájes, anáje, anájəm, anájəw, anájen*; me *passeijáje*, te *paseijájes*, etc. —f) L'*imperfet* de la segona, tercera i quarta conjugacions conserva ordinàriament les formes primitives en *-íβa, -éβa* de les quals, perdent la *-β-* resultaren les formes *-ía, -ea* [*-éja*], generals i exclusives dins la majoria del territori de la llengua (v. gr. io *dormíβε, dormíβes, dormíβε, io féβε, féβes, féβε, etc.*). Les formes modernes en *-ia, -éja* s'usen també a Ponts. —g) Han perdut lo *perfet simple*. —h) Fan concordar lo *participi de pretèrit* ab lo *terme d'acció*, si aquest va davant [233] (v. gr. *iBona l'hem fète!; la pilóte me l'han préze*). —i) Fan el subjuntiu en *-ε, -os, -o, -on* (volen que io *béguε*, que tu *bégos*, que ell *bégo*, que ells *bégon*. —j) Conserven la primera i segona persona plural del *subjuntiu* en *-guem, -gueu* (v. gr. volen que nos *akudiguém*, que vos *akudiguéu*; que nos *fugiguem*, que vos *fugiguew*). —k) L'*optatiu* lo fan en *-éssε, -ésses, -és* i en *-íssε, -ísses, -ís* (volien que io *akudiguéssε, akudiguésses, akudigués, akudiguéssəm, akudiguéssəw, akudiguéssen*. Volien que io *m'ajupissε*, que tu *t'ajupisses*, que ell *s'ajupís*, etc. —l) Aquí tota *-a* sona *-ε* o *-e* (v. gr. *alzinε, káze, móntje, grántje*). La *a-* i la *-e* (inicials) i la *-a-* i la *-e-* (medials), àtones, sonen casi com en castellà, però un poc desmayades i enfosquides:

poquíssim en boca dels infants i dels que no han sortit gens de Ponts, moltíssim en boca dels qui en son sortits molt. —//) La *o* àtona se mantén *o*, no sona *u*. —m) Els pagesos, en contar, de *nou cents* passen a *deu cents*, *onze cents*, *dotze cents*, etc. M'asseguren que els infants compten per *vints*: de *20 i 9* passen a *20 i 10*, *20 i 11*, *20 i 12*, però no m'han sabut dir fins on arriben.

Com me'n tenc d'anar a Organyà per tornar-ne demà passat, dinam prestet, i devers les dues prenc l'automòvil de la Seu cap a Organyà per Bassella i Oliana.

De Ponts a Organyà se contenen unes dotze hores, i hi arribam demunt les cinc.

M'espau una mica la roba i icap a la Rectoria manca gent! Com lo Rt. Sr. Rector, Mn. Anfós Callén, de Fontova d'Oscà, entre l'Èssera i l'Isàbena, sent de la meua boca l'objecte de la meua venguda aquí, envia a dur les maletes de la Posada, m'hostatja esplèndidament a la Rectoria i me cerca quatre xicots de dotze a quinze anys, lo més aixerits. Tots o han estudiat llatí an el Seminari o a l'Institut. Els esplic lo de la conjugació, i envestim a l'acte la d'Organyà, que resulta interessantíssima per la seua situació intermèdia entre Ponts i la Seu. Suspenem lo foc devers les set i mitja, quedant ab hora per demà, i ab lo Rt. Sr. Rector i dos capellans sortim a fer quatre passes, fins a hora de passar lo Rosari, sopar i jeure.

Dia 17 d'agost

Devers les nou compareixen aquells quatre valents estudiants i refermam l'ofensiva contra la conjugació organyenca, pegantmoshi fins a les 12 i busques, que la deixam desnossada de tot, i presenta moltes de particularitats dignes d'estudi. Després de dinar tornen aquells quatre valentíssims estudiants [234] i aclarim una partida de punts de fonètica i morfologia organyenca.

Vetassí lo més característic del dialecte d'Organyà: a) Forma ordinàriament el *participi de present* demunt la rel pura de l'infinitiu (v. gr. *dien(t)*, *kaien(t)*, *merefen(t)*, *balen(t)* [de *valdre*]; però també devegades el fan demunt la primera persona singular del subjuntiu. (v. gr. *siguen(t)*, *duguen(t)*, *bulguén(t)* [de *voler*]. —b) Fan els *incoatius* en *-ífo* [-íxo] (v. gr. *akudífo*, *tussífo* [de *tossir*]. —Conserven les desinències *-am*, *-au* en la primera i segona persona plural del present (v. gr. *anam*, *anaw*; *cantam*, *cantau*), però també admeten les modernes desinències *analògiques* en *-em*, *-ew*. —c) L'*imperfet* ofereix particular interès: el de la primera conjugació és en *-áβε*, *-άβες*, *-άβε*, *-άβom*, *-άβow*, *-άβεν* (v. gr. *kantáβε*, *kantáβos*, *kantáβε*, *kantáβom*, *kantáβow*, *kantáβεν*). El de les altres conjugacions és en *-ίβε*, *-ίβες*, *-ίβε*, *-ίβom*, *-ίβow*, *-ίβεν* (*molíβε*, *molíβos*, *molíβε*, *molíβom*, *molíβow*, *molíβεν*) i en *-έβε*, *-έβες*, *-έβε*, *-έβom*, *-έβow*, *-έβεν* (*féβε*, *féβos*, *féβε*, *féβom*, *féβow*, *féβεν* [de *fer*]; *dúβε*, *dúβos*, *dúβε*, *dúβom*, *dúβow*, *dúβεν* [de *dur*]. —d) El condicional sí que hu és interessant; el fan en *-ρίε*, *-ρίς*, *-ρί*, *-ρίm*, *-ρίw*, *-ρίn* (*fugiríε*, *fugirís*, *fugirί*, *fugirím*, *fugirίw*, *fugirín*). e) El *subjuntiu* el fan en *-ε*, *-os*, *-o*, *-ám*, *-áw* [o *-ém*, *-éw*], *-on* (volen que *astígue*, *astígos*, *astígo*, *astigám*, *astigáw* [astiguém i astém, astiguéw i astéw], *astígon*). —f) L'*optatiu* és en *-έσσε*, *-έσσες*, *-ές*, *-έssom*, *-έssow*, *-έssen* (volien que *konsentiguésσε*, *konsentiguéσσες*, *konsentigués*, *konsentiguέssom*, *konsentiguέssow*, *konsentiguέssen*). —g) Fan concordar lo *participi de pretèrit* ab lo *terme d'acció* si aqueix va devant (v. gr. la *kabrε*, qui la *munyideε*?). —h) La *a*, *e* àtones, inicials o medials no sonen ə, sino com a València, a la castellana; ara la *-a* final sona *-ε*, i la *-e* sona tan tancada, tan prima, que resulta *-i* (v. gr. *kórri* [córrer], *káβri* [cabre < *capere*], *moldri* [moldre]. Per això diuen: *pari*, *mari* [pare, mare], *naltris* (nosaltres), *baltris* (vosaltres). —i) No pronuncien *amb* sino *am*: (v. gr.

anaβε AM un amic; *beíβε* [bevia] AM un cánte, *as ba kazá* AM una dóne de França). —j) Usen l'article *lo* no *el* (LO Rey, LO cap, LO Bisbe). —k) La *o* àtona se mantén sempre *o*. —l) Els pagesos, en contar, diuen: *deu cents*, *onze cents*, *dotze cents*, i segueixen acaramullant *cents*. —ll) Els infants en esser a *20 i 9* passen a *20 i 10*, *20 i 11*, *20 i 12*, i se fan amunt per aqueix carreranc fins que se perden.

Acabada la tasca, llicenciay aquells quatre heroics estudiants, que son dels bons conjugadors que haja trobats en tota la present eixida, i los don milions de gràcies del gros favor que m'han fet. [235]

Resulta que lo Sr. Vicari d'assí, Mn. Salvador Foz i Ramonet, d'uns vint i set anys, ès nadiu de Sant Salvador de la Conca de Tremp, i ben afectat de la llengua catalana i de son enaltiment. Lo convit per fer la conjugació de Sant Salvador, diu que sí, i mos hi posam a l'acte (devers les cinc del cap-vespre), i *tris-tras tris-tras* i *dassa qui venga*, trompitxant i debanant a la vela, devers les vuyt i quart deixam conjugats els 80 verbs de la llista, s'entén, les formes caporals, que deixen endevinar les altres. La conjugació de Sant Salvador vé a esser com la d'Organyà; les diferències son poqueta cosa. Per exemple, allà on Organyà fa *-ε* (sò final, àtone), Sant Salvador fa *-ə*, i a l'imperfet fa *-ibε*. —Els pagesos de Sant Salvador contenen per *cents*: *deu cents*, *onze cents*, *dotze cents*, etc. i els infants contenen per *vints* i diuen: *20 i 10*, *20 i 11*, *20 i 12*, etc. No recorda Mn. Foz si passen de *20 i 19*. De totes maneres tenen el sistema.

Dia 18 d'agost

Prenc comiat dels amics d'Organyà, fent mil mercès a los Rts. Srs. Rector i Vicari de lo bé que m'han tractat. Ab l'automòvil de la Seu m'espitx a Ponts, a on m'espera lo bon patrici D. Antoni Castellà, i ab ell pas lo dia mirant documents del seu arxiu, i trec notes precioses de cartes familiars dels anys 1833-1836 que inclouen formes verbals que ja

s'usaven an aquell temps i que son fites ben significatives del parlar de llavors.

Fa una calorassa d'allò més ferest: no poden anar per defora, perquè fa un baf com una boca de forn... encès, no apagat.

Dia 19 d'agost

Prenc comiat dels grans amics D. Antoni Castellà i D. Francesc Montanyà, donantlos mil gràcies de tot lo que han fet per mi; puig a l'automòvil de Lleida, i de d'allà cap a Balaguer, a on arrip a les vuyt.

M'espera a l'estrep de l'automòvil l'altre amic coral D. Joan de Porcioles, notari avuy de Balaguer, que el coneguí l'any 1902 a Santa Coloma de Queralt, d'on era notari. Me'n mena a casa seua, i me diu que com ell a totes passades me vol hostatjar i lo mateix volia fer lo Rt. Sr. Rector de Balaguer i los Rts. Pare Guardià del Franciscans i P. Rector dels Escolapis, ho han arratglat que menjaré a ca'l Notari, dormiré a la [236] Rectoria i faré els estudis an el Col·legi dels Escolapis i an el Convent dels Franciscans.

Dit i fet mos esquitxam an el Col·legi dels Escolapis ab l'amic Porcioles i un altre amic coral D. Josep Vila de Rocabruna. Lo Rt. P. Llorenç Guardia, Rector, m'instala en la seua cel·la rectoral, venintme a saludar els altres Pares del Col·legi; me presenta quatre o cinc noys molt aixerits, i ab ells rompem el foc contra la conjugació balaguerina, esclovellant ben esclovellats dotze o tretze verbs, fins que posam forqueta, i mos n'anam a dinar per lo que puga esser. A les quatre, tornam envestir, i mos hi pegam fins prop de les vuyt deixant enllestits prop de xeixanta verbs. Ab l'amic Porcioles prenim els atapins cap an el Convent dels Franciscans, a on mos reben germanívolament los Rts. Fr. Antoni de Bellayre, Guardià, Fr. Francesc Agustí, Vicari, i altres Pares, i me mouen de l'*Obra del Diccionari*, censurant fort l'actitut dels elets de la *Secció Filològica*, ancoratjantme a seguir l'*Obra* venga lo que venga, i

quedam ab hora per demà celebrar una conferència filològica ab els noys *seràfics*, aspirants a frares, que tenen aquí de diferents pobles de Catalunya.

Dia 20 d'agost

Los Rts. Mn. Marc Comes, Rector, i Mn. Mateu Baraut i Mn. Joaquim Borrell, Vicaris de Balaguer, m'obsequien extraordinàriament, sobre tot lo Sr. Rector, que ès, de lo més agradable.

Me'n vaig an els Escolapis devers les nou, i ab aquells noys refermam les amors enllestint els verbs balaguerins que mos faltaven, i llavò pegam una ramatxada a uns quants punts de fonètica i morfologia que m'interessaven de prop. A les hores llicenciay aquells xicots *conjugadors*, donantlos mil gràcies per lo bé que se'n han desfet. La conjugació de Balaguer ès casi com la de Ponts, si bé ofereix les seues particularitats: a) Els incoatius son en *-isso* (io akudisso, -ísses, -ís), i també en *-ixo*. —b) Els optatius son en *-guésse* i *-ísse* (v. gr. volien que kuziguésse o kuzísse[]). —c) La primera i la segona persona plural de l'*imperfet*, *condicional* i optatiu son en *-em*, *-ew* (v. gr. anábem, anábew, bullíem, bullíew, batriem, batriew, kapiguésssem, kapiguéssew, bullíssem, bullísew). —d) En lloc de *baig* (vaig) i *faig* diuen, com a Ponts i Organyà: *baj* i *faj*. —e) L'*imperfet* de la primera conjugació ès en *-áþe*, *-áþe*. —f) El subjuntiu ès en *-e*, *-os*, *-o*, *-on*; però hi apareix també la forma *-i*, *-is*, *-i*, *-in* dels dialectes centrals i [237] orientals. Aquest *subjuntiu* en *-o* *-os* aquells noys no el me deyen totd'una, però ha succeït que jo els he demanat si l'usaven, i m'han dit que no. I an aquell mateix moment un dels noys tocava un paper de demunt la taula, i un altre li ha dit: —No'l TOCOS *aquet paper*! ¿Voleu una prova més evident de l'existència de tal *subjuntiu* a Balaguer. Es que un ha d'anar ben ulls espolsats per aglapir les formes dialectals, perque

sovint els qui les usen, se'n amaguen com si fossen un pecat. —g) Aquí diuen *árie* [ayre], *bórje* [boyra], *pescárie* [pescayre], *Bellcárie* [Bellcayre], *Alguarie* [Alguayre]. —h) Diuen: anáþe AM *una germana*, AM *un amic*. —i) La *a* i *e*, àtones, *inicials* o *medials* sonen clares, a la valenciana. A voltes la *e* sona *a-* (*astÀ*, *Antendre*, *Ascupí*). — La *a* final de *frase fonètica* sona -*e* (glórje, fějne [feyna]). —La *e* (final) devegades s'aprima tant que resulta *i* (v. gr. *batrɪ* [batre], *cabrɪ* [cabre < capere], *nozaltrɪs*). —Demanava an aquells xabalets conjugadors l'*imperatiu* d'esser, això ès, que'm diguessen frases a on hi entrassen formes d'*imperatiu*. —¿Com t'ho faries, he demanat a un, per dir an aquests companys teus que fassen bondat? I ell ha respost: —*Els dirie*: iSigueu *bona canalle!* (La *canalla* a Catalunya vol dir els infants, la gent menuda). M'ha fet una gràcia fora mida tal exemple d'exortació.

Acabat l'escorcoll de lo que més m'interessava lo Rt. P. Rector i altres Pares del Col·legi m'han mogut del conflicte ab la *Secció Filològica*, reprovant lo que aqueixa i l'*Institut* han fet contra mi, manifestantse completament a favor meu, i m'han dit que, en tornar jo a Balaguer, tenc d'anar cap dret an el Col·legi perque aquí ès ca-meua. Jo els agrasc de cor tals manifestacions i les don mil gràcies de tot lo que han fet per mi, i me despedesc de tots, sabentme un greu de l'ànima no poder estar més temps ab ells.

Ab l'amic Porcioles li estrenyem cap an el Convent dels Franciscans. Lo Rt. Fr. Carles Costa, Mestre dels jòvens seràfics, me'n presenta un flotó de Montblanc, Valls, Vallfogona de Riucorb, Coll de Nargó, Artesa de Segre i Castelló de Farfanya, i me donen clarícies de llurs respectives terres nadiues. Llavò se presenten a saludarme els Frares estudiants de Teologia, tots molt entusiastes de l'*Obra del Diccioniari*, demostrantme viva adhesió. Més tart veig lo Rt. P. Guardià, i conversant ab una partida de Pares torna sortir lo del conflicte que els de la *Secció Filològica* m'han armat, censurantlos fort tots los circumstants, no deixant part sana an el

català baldufenc, empeltat de francès i contrafet que aquells caps-verjos volen introduir. [238]

Prenc comiat d'aquells bons Frares, i especialment del P. Guardià i del P. Vicari, que me pregunten que, en tornar a Balaguer, fassa propi del Convent, puys allà és ca-seua. Los ho agraeisc de cor, com és natural.

Dia 21 d'agost

Me despedesc del Rt. Sr. Rector i Srs. Vicaris de Balaguer, donantlos mil gràcies de tant com m'han distingit, i sobretot en don de gràcies a milenars a D. Joan de Porcioles i a la seua digníssima senyora i filla Maria de Montserrat de tant i tant que han fet per mi. Me'n despedesc corralment i ab l'automòvil de Ponts icap a Lleida manca gent!

Arribam devers les nou i mitja. Trop lo criat del Rdm. Sr. Bisbe, En Martí, que's constitueix per orde del seu Senyor *fidus Achates* meu. Collam cap al Palau bisbal i m'hi rep, com un vell amic meu que és, lo Rdm. Sr. D. Josep Miralles i Sbert, Bisbe de Lleida, instalantme dins una cambra magnífica, tractantme esplèndidament. Tench també la satisfacció de trobarhi ben trempats i xaravel·los lo Secretari de Cambra, Mn. Joan Bibiloni, i Mn. Pere Jaume, Majordom, i Mn. Bernat Suau[,] Familiar.

Lo Rdm. Sr. Bisbe posa a les meues ordes son page, D. Ramon Macarulla, seminarista teòleg, molt desxondit, llevent i entusiasta de la llengua i de sa restauració. En Macarulla se'n va a cercar altres seminaristes més tenrals que no ell, que m'han de dir la conjugació lleydetana. Tots fan un cap ben viu i rompem el foc, pegantmoshi fins prop de la una i de les 4 fins prop de les vuyt, i deixam 31 verbs conjugats.

En materia de conjugació Lleida és de les comarques més riques i polents que may haja trobades; ho és més que Eivissa; ho és més que totes les comarques veïnes de Lleida. Es un fenòmen especialíssim que la capital conservi més especialitats llingüístiques que les altres poblacions

mes arreconades. —a) Aquí l'*indicatiu* no pren casi may del subjuntiu la primera i segona persona plural. —b) Si el terme d'acció va devant, el participi de pretèrit hi sol concordar. —c) Els incoatius son en -iʃo. —d) Hi ha la forma especial de l'imperfet de molts verbs (jo konejséʃe, konejséʃes, etc.), cosa que may havia trobada en lloc. —Abunden els imperfets *forts*, puys no sols diuen: fêʃe, krêʃe, trêʃe, sino que diuen béʃe (bevia), klôʃe (clovia), kôʃe (covia), plôʃe (plovía). —f) Lo subjuntiu és riquíssim: hi predomina la forma en -ga (conegue, kregue, i la esdrújula (*sápigue*, [239] *rómpigue*) i la sincopada sápgue, romgue, kúzgue, kórgue. —g) Les formes subjuntives en -os, -o, -on fan cara a les -es, -e, -en. —h) Se conserven les formes -guem, -gueu (primera i segona persones plural), que son les antigues, i casi may les prenen de l'indicatiu. —i) Hi ha també les formes en -íʃe (akuđíʃe) i -íʃke (akuđíʃke). —j) L'optatiu el fan en -ésse, -ésses, -és, -éssem, -éssew, -éssen. —k) L'imperfet de la primera lo fan en -áʃe i -ájʃe (anáʃe, anájʃe). —l) Lo subjuntiu en -i, -is, -i, -in dels dialectes centrals i orientals és casi desconeguts; sols l'usen qualques presumits que volen fer lo parlar de Barcelona, escapollantse llur pròpia personalitat lingüística. Ab una paraula: la conjugació lleydatana és de les mes riques.

S'acosten una bona partida de capellans, entre altres, lo M. I. Sr. Degà de la Seu i uns quants catedràtics del Seminari i també lo M. I. Sr. Rector, oferintne llurs respectes felicitantme per mos treballs llingüístics, encoratjantme a durlos endavant.

Dia 22 d'agost

Devers les nou se presenten aquells seminaristes d'ahir: rompem foc contra els verbs que mos manquen, i de 31 que en deixàrem de conjugats

ahir, arribam an els 71 abans de la una; posam forqueta per anar a dinar. Dinam i icap a la Granadella, capital de les Garrigues, manca gent!

Me'n hi vaig ab mon coral amic Mn. Ferran Esteva, Ecònom de Alcarràs, un dels bons col·laboradors que tenc a Catalunya.

De d'allà ab l'automòvil, feym una estació a la Roca, i venen a saludarnos lo Rt. Sr. Rector, lo Metge i l'Apotecari llavò lo propietari Sr. Vilaplana, pare de Monsenyor Vilaplana, notable publicista del clero militar. Me pregunten que romanga ab ells uns quants dies, i me feliciten per les meues campanyes a favor de la llengua, fent vots p'el meu triunf. Elze promet aturantme [*sic* per *aturar-me*] la primavera qui ve, quant passi per aquí tot fent l'eixida d'enquesta per la ribera del Cinca i de l'Isàbena fins a Benasc, si Deu ho vol.

Devers les sis arribam a la Granadella i ens rep germanívolment Mn. Josep Vilaplana, Rector d'aquí, i Mn. Balcells i Mn. Guiu, Catedràtics del Seminari de Lleida, nadius d'aquesta vila i que hi estiuetgen. Lo Sr. Rector és un vell amic meu, que vengué a Mallorca per la consagració del Bisbe actual de Lleida. Es per demés dir que me vol a la Rectoria i que m'hi tracta esplèndidament. Com li havíem escrit que ens tengués quelques seminaristes i xiquets a punt per conjugar, mos ne [240] presenta tres de ben aixerits i trempats, i comensam a l'acte, pegantmoshi fins devers les nou i mitja, deixant conjugats 31 verbs. La conjugació resulta just la de Lleida en casi tot, però sensa la profusió de formes d'allà; té come característica els optatius en *-isse* en lloc dels en *-guesse*.

Dia 23 d'agost

Devers les nou rompem el foc ab aquells jovensans d'ahir contra els vers que mos falta conjugar i a la una ja los tenim tots escabetxats, aixó és, els 80 de la llista.

Dinam per lo que puga esser i devers les quatre pegam una estreta a la fonètica i morfologia de la Granadella i devers les sis ja tenc escorcollats els punts que més m'interessen.

Les Garrigues, si hem de jutjar per la Granadella, son llingüísticament una dependència de Lleida ab la particularitat de que a la capital hi ha més baldor de formes verbals, allà on an el parèixer havia de succeir tot lo contrari. Aquí se nota més que no a Lleida l'invasió dels dialectes centrals, sobre tot del barceloní; així ès que els qui volen parlar polit, no usen casi may els subjuntius i imperatius en *-os*, *-o*, *-on*, substituintlos p'el modern *-i*, *-is*, *-í*, *-in* o p'el *-es*, *-e*, *-en*.

De vel·lada vé a visitarme D. Emili Galceran, metge d'aquí, entusiasta de la llengua i col·laborador del *Diccionari*, però que ha refredat de la seua col·laboració per la mala cura de la *Secció Filològica* envers de l'*Obra del Diccionari*.

Me mou del conflicte que la *Secció* m'ha plantat, condemnant de la manera més absoluta lo que m'han fet mos companys de *Secció* i el qui los ampara i *La Veu de Catalunya*, dientme que estiga ben descansat, que aqueys subjectes no'm despullaràn del prestigi que tenc come filòleg i defensor de la llengua devant l'immensa majoria dels catalans *conciants*, que tampoc no's deixen du come xotets de cordeta, ni son tan bons d'abeurar com això, els quals may desconixeràn lo que jo he fet per Catalunya i per la llengua, puys està massa a la vista.

Lo doctor Galceran acabà per oferirse en tot i per tot per dur endavant l'*Obra del Diccionari*.

Dia 24 d'agost

Quant estàvem per a partir cap a Lleida la *Majordona* de la Rectoria me retreu lo imperatiu negatiu que aquí fan, prenent la forma de l'optatiu dient per exemple: —*No baixeses! no't* [241] *moguesses!* en lloc de: *No baixis! no't mogues!* imperatiu que aquells seminaristes no pensaren a

dirme. Llavor li he demanat si també fan la primera i segona persona plural del subjuntiu, aplicanhi les de l'optatiu (v. gr. *bolen que baixessem* i *mos moguessem*, que *baixésseu* i *bos moguéssiu* en lloc de: *bolen que baixem* i *que mos moguem*, que *baixeu* i *vos mogueu*), i m'ha dit que sí. Per anar més a lo segur, per quant aquesta *Majordona* no és de Granadella, sino devers Balaguer, ho he demanat an el Dr. Balcells, nadiu d'assí, i ha confirmat tot quant m'ha dit la *Majordona*. Aquest fet demostra lo difícil que és i malet de fer l'endardellar les formes especials de llenguatge d'una comarca, sobre tot si son molt especials i diferents de les ordinàries de les altres comarques, puys els nadius d'allà se'n amaguen d'emprarles devant els externs perque no se'n riguen; i sovint, si un les ho demana, neguen come carreters i devegades, si de cop descuyt los escapa qualque forma d'aqueixes, i un la consigna fentloho notar, fins i tot s'enfaden. —Ja és necessari anar ben ulls espolsats per fer enquestes dialectals!

Don mils de gràcies an el Rt. Sr. Rector de Granadella i a la *Majordona* per lo bé que m'han tractat i també an els altres amics d'assí, especialment an el Rt. Vicari Mn. Pio i els Drs. Balcells i Guiu; pujam ab Mn. Ferran Esteva a l'automòvil i icap a Lleida son les feynes! Hi arribam devers les vuyt i mitja. Enviy a pendre lloc a l'automòvil de Fraga per anarhi a estudiar la conjugació, que me diuen ques és tan i tan interessant, i tornen ab la contesta de que no hi ha lloc a l'automòvil ni a la tartana, perque avuy és la fira d'allà i ahir quedaren 25 passatgers sensa quebrehi. Perllonc per demà l'anar a Fraga; crit aquells valents seminaristes lleydetans de despuysahir per acabar la conjugació i pegar una fregada a la fonètica i fonologia d'aquí. Venen tots ben aixarmats i mos hi arremolinam fins a la una, deixant aclarida tota la cosa que més m'interessava. Som estat molt sortat a Lleida de trobar uns joves tan entesos i tan polents de les formes lleydatanes: és lo caporal D. Ramon Macarulla, paje, com vaig dir, del Rdm. Sr. Bisbe, fill(s) de pagesos d'aquí i irrefregable fervent de la nostra llengua tal com se conserva a Lleida.

Dia 25 d'agost

Torn algunes visites que persones principals m'havien fetes, dinam, i ide d'allà cap a Fraga! a on arribam demunt les cinc. Fraga se troba a uns 30 kilometres de Lleida, a la vora [242] del Cinca, dins la província d'Osca. Es cap de partit, de devers set mil ànimes, i del tot catalana, encara que els fragatins diuen que son aragonesos, no catalans. No és duptós que civilment, administrativament, son aragonesos; però ètnicament son catalans, com ho demostra llur llenguatge, català de cap a peus. Lo qui feu la divisió de províncies se veu que era un inimic de Catalunya i del català. Tots els pobles de les províncies de Terol, Saragossa i Osca que parlen català és que pertanyen a Catalunya, que son catalans de rassa. Això no obstant, los separaren de les províncies catalanes per descatalanisarlos a poc poc constituintlos en minoria dins aquelles províncies per que més fàcilment s'enamorassen de la llengua de la majoria i abandonassen la pròpia, que aquells *buròcrates* caps-esflorats volien raure de la terra.

Fraga és molt mal-pla i de carrers torts i estrets i envitricollats, però molt ben empedregats. Duya una carta del Sr. Bisbe molt expressiva per lo Rt. Sr. Ecònom. Don la maleta a un xic i li dic que m'acompany a l'*Abadia* o *Rectoria*, arribam devant l'esglèsia, i resulta que aquell xic no sap l'*Abadia* ni la *Rectoria*. Allò me vé denou. S'acosta un altre xic i una dona i resulta que a Fraga no diuen *abadia* ni *rectoria*, sino a *ca'l Sr. Vicari*. Aquells xics m'hi acompanyen. Lo Sr. Ecònom és a l'esglèsia que canten *vespres*; me'n hi vaig; don la carta del Bisbe an el Sr. Ecònom, que la llixi i ell i tots els capellans i escolans se posen a les meues ordes. Acaben *vespres* i *completes*, i dins la *sala capitular* comensam l'enquesta de la conjugació fregatina. Com s'acaba la claror de dia, seguim la cosa a

la Rectoria fins devers les nou i mitja del vespre, resultant la conjugació fregatina casi la mateixa de Lleida, però més pobre de formes.

Dia 26 d'agost

Devers les nou envestim la conjugació ab un escolanet molt trempat i un seminarista també prou destre i llavò Mn. Andreu Ruiz, *Secretari de visita* que fonch del Sr. Bisbe i molt entès en llenguatge fragatí; y feym tan poques llobades i ho duym tan arreu, que a la una deixam conjugats els 80 verbs *de la llista*. Mn. Ruiz mos té a dinar i dedicam lo capvespre a la fonètica i a alguns punts de morfologia de Fraga, resultant que l'invasió casi només afecta an el vocabulari: a) Han perdut els verbs *jaure*, *seure* i *batre*, substituintlos per *estar gitat*, *estar sentat* i *trillar*. —b) Ara en punt a fonètica sí que se defensa la llengua, puys tota -a final la fan -e i qualche [243] pic -e, i els plurals -as, les fan -es. —c) Així ès que la desinència -ada, la fan -áe (una dóna kazáe, dónes cazáes), suprimint la -d- com els valencians, i decantantse ab això del lleydetà, que mantén, com tots els altres dialectes occidentals aqueixa -d-. —d) Fan -tʃ la desinència plural -ts [-tx], i així pronuncien *totx*, *pratx*, *dretx*, *pitx*, en lloc de *tots*, *prats*, *drets*, *pits*. —e) Aquí, com dins casi tota la Ribagorça fan *elle* [ʎ] la *l líquida* dels aplecs *bl*, *pl* i *cl*: *pllat* [pʎát], *bllat* [bʎát], *cllau*, *pllaw* [pʎów], *pllé* [pʎé], *bllank* [bʎánk], *pllá* [pʎá]. Tal procès dels aplechs *pl*, *bl*, *cl* dins lo català s'aturà aquí. Ara dins lo castellà passà més envant, perdentse lo primer element *p-* *b-* *c-* i resultà la *elle* (*LLueve*, *LLeno*, *LLave*, *LLano*). P'el mateix procediment, de *plorare*, *clamare*, *planctu*, *plaga*, etc. resultaren *llorar*, *llamar*, *llanto*, *llaga*. —f) Tenen l'infinitiu *haure* (haver) i les formes *banyabé* (hi va haver), *banyawré* (hi va haure), *hanyagut* (hi ha hagut), *nayben(t)* (haventhi) *dinés tot se fa*. —g) La tercera persona del present d'esser ès *e* (v. gr. *¿a un é lo diari?*). —h) Tenen la forma *lis*, datiu de *els*

(v. gr. *digaLIS que entren!*). —i) No tenen el subjuntiu en -os, -o, -on sino en -e, -es, -e. —j) Usen l'article *lo* com a Lleida i a la Granadella. —k) An els capellans los diuen *Mossén* rònec, en lloc de *Mossényer* de Batea i Calaceit (v. gr. *Bon dia Mossen!* i no hi afigen nom ni llinatge). —l) Aquí no diuen *llet* sinó *lleit* (< lacte).

Quet agraidíssim a Mn. Nicolau Jiménez, l'Ecònom de Fraga, i a Mn. Andreu Ruiz i an els altres capellans, seminaristes escolans, per haverlos posada tant a prova la paciència ab tantes i tantes de preguntes i repreguntes sobre verbs i noms i demés ensiam fregatí. Grans mercès a tots per lo bé que m'han tractat i per lo molt i molt que m'han favorit.

Dia 27 d'agost

Li envel ab l'automòvil cap a Lleida, a on arribam de bona hora fent la maleta per prendre lo tren fins a Binèfar i allà l'automòvil fins a Benavarri, per cloure la present enquesta. Lo Rdm. Sr. Bisbe ha escrit al Rector de Binèfar que m'acompanyin de l'estació a l'automòvil i an el Rt. Ecònom de Benavarri que jo hi vaig i que me tenga preparats uns quants noys per fer l'enquesta de la conjugació.

Jo don milions de gràcies an el Rdm. Sr. Bisbe de Lleida que tant i tant m'han facilitat l'escorcoll de la conjugació dins la seva diòcesi i tan magníficament m'ha hostetjat dins son [244] Palau, cubrintme d'atencions i fineses ell i tots sos familiars, amics corals meus.

Din i pren lo tren de les dues cap a Binèfar, poble de llengua aragonesa. Quant devall a l'estació, ja ho crec que hi trop lo Rt. Sr. Rector d'allà, Mn. Víctor Tenez ab son Vicari Mn. Justinià Garcia, que m'acompanyen amablement a l'automòvil de Benavarri. Els agrasc de cor l'atenció i la bona companyia, i ab aquell vehicle, al tip de gent icap a Benavarri son les feynes! Hi arribam devers les sis. iTres hores d'automòvil fent molta de via! Benavarri és una vila riolera de les primeres estribacions dels Pirineus; és cap de partit, molt mal-plana, de

carrers no gayre ben empedregats, que just hi poden caminar a força d'equilibris. M'espera lo Rt. Sr. Ecònom (Mn. Fernando Isanta i Pomar, de llengua aragonesa) i l'Escolà. Me'n menen a l'*Abadia*, i me tracten magníficament. De xics per fer la conjugació n'hi ha re-de-poquíssims perquè tots estan emprats p'el camp i altres coses. En venen dos, prou atxaravits, especialment un, de devers deu anys, i comensam la tasca, conjugant quatre o cinc verbs. Llavor se presenta Mn. Medard Cossials i Llena, Vicari, i Mn. Francesc Pociello i Font, beneficiat, molt entesos, en conjugació benabarrenca, i plens d'amabilitat i de paciència per aguantar la meua furia conjugativa. Conjugam ab ells uns quants de verbs més, i quedam ab hora per demà, quant ells estiguen llests de feynes de llur Ministeri.

Dia 28 d'agost

Enllestesc prestat les feynes precises per posarme a la conjugació tot d'una que's presentin aquells xics; però se fan les nou, i no se'n presenta cap. Me diu lo Rt. Sr. Ecònom que la gent aquí és molt dormidora i grandiera i que no frissen gens de pegar cossa an el llensol. Jo comens a estar intranquil. Devers els tres quarts per les deu se presenten un xic i una xica: envestim la conjugació i al punt s'entreguen Mn. Medard i Mn. Pociello, ben aixarmats i delitosos de conjuguar. Comensam a desplegar, i ens hi pegam fins a la una, i de les cinc fins devers les set, i deixam conjugats els *80 verbs de la llista* i estudiats els punts de fonètica i morfologia que més m'interessen.

He fet un alè molt llarc perquè a unes hores tenia por d'haverme'n de tornar de Benavarri sensa haver acabada tal enquesta, que és de les més interessants de tota l'excursió per [245] l'importància excepcional que té el llenguatge de Benavarri. Just en faré unes quantes d'indicacions per donarne una idea aproximada: —a) La fonètica de Benavarri és casi del tot aragonesa: tenen poques oo ubertes i casi cap e que no sia *tancada*.

Tota *a*, tant *inicial*, com *medial*, com *final*, és a la castellana. Lo plural dels noms acabats en *-a* no és en *-es* com en tot lo Reyne de València i Catalunya occidental, sino en *-as* (*porta-portas, dona-donas*, etc.). —b) Mantenen clara la *a* llatina de les desinències verbals àtones del *present*, *imperfet*, *condicional*, *imperatiu* i *subjuntiu*, no fentla may *-e-* com la hi fan casi sempre les altres comarques de la llengua; per lo mateix diuen: *cántas, cántan, cantaßas, cantáßam, cantáßaw, cantaßan, cantarias, cantaríam, cantarian*; volen que *cajgas*, que *cajga*, que *cájgan*. —c) Tenen molt pocs incoatius i els fans en *-isco, -ixes, -ix, -ixen* a l'indicatiu; i an el *subjuntiu* los fan en *-isca, -iscas, -isca, -iscan*. —d) Conserven la *-a* de les desinències llatines del present *-amus, -atis*; i per això diuen: *cantam, cantau, anam, anau*. —e) La primera persona singular de *fer* és *fay* no *faig*; i la d'anar és *bajc* i *baj* (BAYC *allà*; BAY *sempre allí*). —f) L'*imperfet* té una importància extraordinària: ofereix la particularitat de no menjarse may la *-b-*. Aquí tots els *imperfets* o son en *-aßa* o en *-eßa* o en *-ißa* (v. gr. *anáßa, féßa* [feya], *bullíßa* [bullía]. —g) Els *participis de present*, els *resents* i *imperfets* que inclouen l'aplec *e+g+e* despleguen lo diftong *egwé*; i així diuen *begwém, begwéw, begwéßa*, en lloc de *beguen(t), beguem, beguew, begueva* [bevía]. Se troben an el mateix cas els verbs *creure, caure, deure, ploure, coure*, etc. —h) No tenen lo *perfet simple*; lo fan compost de *vaig* i l'*infinitiu*. —i) La primera i segona persona plural del *subjuntiu* és sempre en *-am, -au* (volen que *conegam, conegau*) fora en la primera conjugació que son en *-em, -ew*, segons l'etimologia llatina (volen que *cantem, cantew*). —j) L'*optatiu* és en *-ésse* o *-és, -ésses, -és*, i en *-ísse*, o *-ís, -isses, -ís* (v. gr. volien que io *coneguesse* o *conegués*, que *consentisse* o *consentís*). —k) Usen lo verb *estar* en lloc d'*haver* per denotar *existència*, i així diuen: *este an (any) hi ha' stat (hagut) bona cullita; je (hi) ba 'tà* (va haver) *un hóme que ba di una mentira*. —l) La partícula *hi*, inicial de frase i davant un mot que comença per consonant, o *sufixada* a una forma verbal se diftonga en *jé* (v. gr. *¿jé tornaràs* o no hi

tornaràs?, *¿jé baixaràs?*; Cabénje [cabenthi] *hi aniré*; cabémje] [cabemhi!]. —*ll*) La partícula *ho* en les mateixes situacions se diftonga en *-we*; i així diuen: *we* (ho) *sabeßas o no hu sabeßas? ¿we faràs o no hu faràs? No caldrà féwe* (ferho: fehu); *díwe* [246] (digues-ho) tot!; *antengámwe* (antengamho!). —*m*) Tenen també lo pronom personal de segona persona plural *tos* en lloc de *vos*, *afixat* i *sufixat* a el verb (v. gr. *a tos batres* [vosaltres] *tos* [vos] *buic* [vull] *molt*. —*Si sou bons txicots tos* [vos] *donaré un premio*. —*¿No tos* [vos] *doleu de tal desgràcia?* —*Apartautos* [apartauvos] *txiquets!* —*Anáwtone!* [anauvosne]. —*Defengautos!* [Defengauvos]. —*n*) Fan *ll* [ʎ] la *l* líquida dels aplecs *bl*, *cl*, *pl* i per lo mateix diuen: *bllat*, *bllanc*, *cllau*, *cllaró*, *pllassa*, *pllanta* i també *parllar*, *burlla*. —*ny*) Aquí parlen *apitxat* com a València; això és, la *j* [x] inicial de mot i la *j* i *ge*, *gi* les fan sonar *tʃ* [tx], i per lo mateix diuen: *Txessús* [Jesús], *Txaume* [Jaume], *txemec* [gemec], *txipó* [gipó], *montxa* [monja], *mintxá* [menjar]. No fan cap *s sonora* [z], sino que les fan totes *sordes*. També confonen la *v* ab la *b*. —De manera que lo parlar *apitxat* de la ciutat de València i la seua *horta* no és exclusiu de València: pertany a tota la comarca de Benavarri.

Dia 29 d'agost

Don mils de gràcies al Rt. Sr. Ecònom, Vicari i Beneficiat de Benavarri p'el gran servey que m'han prestat fentme possible l'enquesta de la conjugació de tal comarca; prenc comiat de tots ells, i puig a l'automòvil cap a Binèfar ab una colla d'advocats, escrivans i lo Jutge de Benavarri que se'n i van a cassar. Un d'aqueys advocats, D. Pio Ribera, amic de Mn. Medard, jovenet, molt simpàtic, me diu que és un regionalista convençut i resolt defensor de la nostra llengua, i me convida per passar ab ell lo menys una setmana, oferintse a acompanyarme a recórrer tots aquells

pobles de llengua catalana de la província d'Ossa, i que ell se cuydarà de durm'hi, i de tot lo altre a fi de que puga estudiar a fondo el llenguatge de tots aquells varals. Jo li promet de tornar la primavera vinent, si Deu ho vol. —Ell i sos companys devallen abans d'arribar a Alcampell, essent la despedida molt coral, i jo cap a Binèfar, a on m'acompanya una estona Mn. Justinià Garcia (lo Rt. Sr Rector se'n anà ahir per feynes a Lleida); i llavò li estrenc ab lo tren cap a Manresa, arribanthi hora baixa de tot devers les set.

Trop a l'estació que m'esperen mos corals amics D. Oleguer Miró i D. Josep Esteva, acompanyantme a La *Santa Cova* a on me diuen que m'espera lo degà dels gramàtics catalans, lo venerable P. Jaume Nonell, i que allà m'han d'hostatjar per voluntat expressa del Rt. P. Rector de la *Santa Cova*. Canviades [247] ab En Miró i N'Esteva les salutacions de rúbrica, ja me moven la qüestió de la *Secció Filològica*, demostrantse del tot a favor meu, no comprenent com l'*Institut* ha abandonada de tal manera l'*Obra del Diccionari*, resultantne lo contrari més gros que may tal *Obra* hagués tengut, i lo que manco comprenen és l'actitut inverosímil d'En Puig Cadafalch en tota aquesta cosa.

Arribam a la *Santa Cova*, aquells venerables Pares Jesuites me reben i m'aculleixen amabilíssims, lo primer de tots lo Rt. P. Rector. Llavò mos compareix l'heroic P. Jaume Nonell i son company lo Pare Pastoret: me fan contar de la meua excursió per les regions valencianes i catalanes, i tornen tocar el conflicte ab la *Secció Filològica*, condemnant i reprovant lo procedir d'aqueixa envers de mi; i tots, especialment lo Pare Nonell, m'encoratgen a seguir endevant la campanya en defensa de la puresa i dignitat de la Llengua i per l'*Obra del Diccionari* contra tots els contraris d'una causa tan noble i tan alta.

Manresa

Jo els agraesc ab tota la meua ànima lo coratge i conort que'm donen, i prenc comiat de tots perque ja s'ès fet tardet, i demà li he d'envelar de bon matí cap a Barcelona.

Dia 30 d'agost

Dic missa a la Santa Cova, a les set (oficials) prenc el tren cap a Barcelona i hi arribam devers les nou. Arregl feynes; una partida d'amics que volia veure, son fora de Barcelona, que estiuetgen a diferents bandes i per lo mateix fas calada buyda.

Aixi meteix en veig uns quants que m'enteren de la situació que En Puig i Cadafalch i els elets de la *Secció Filològica* han creada contra mi, apellant an els medis mes taliquins, saltant totes les barreres, oprimint, vexant, coaccionant, per aufegar l'opinió pública que los condemna i

reprova i contra la qual, be poren esparonetjar, pero no prevaldràn. Els amics m'han enterat dels *especials* remeys a que aquells han apel·lat perque els periòdics de Barcelona no parlassin del meu conflicte ab ells ni del meu *Manifest*, perque n'haurien parlat els periòdics, ivaja si n'haurien parlat! i no a favor d'En Puig i companyia. Per això se donaren la partida de passes per tancar la boca en els periòdics per fer creure a la gent que efectivament Mn. Alcover era romà mort i espoltrit ab la enrabidíssima i comiquíssima *excomunió* que En Puig, *La Veu de Catalunya* i els pifolers de la *Secció* llansaren contra mi. Conseguien tancar la boca a casi tots els periòdics barcelonins, però no la dels [248] centenars, dels milenars de persones que se son entre-sentides de lo que passa, i condemnen En Puig i sos *sogues*.

Dels que m'han enterat de tot això no n'hi ha cap que cobri de l'*Institut* ni de la *Diputació*, puys an els qui hi cobren, abans de publicar el *Manifest*, sabent de lo que son capaços En Puig i sos escolans, per que no incorreguessen en les ires i venjansa d'aqueys, elze vaig comanar que'm deixassen fer tot sol i que no badassen boca en res ni per res en tota aquesta cosa, perque no volia que per mi els hagués de venir gens de mal. De manera que no he sabut res pus d'ells.

I això son els únics efectes que he experimentats de l'excomunió d'En Puig i Cadafalch en tota la meua excursió de setanta dies p'el reyalme de València i Catalunya occidental i central.

Hora-baixando prenc redòs an el vapor *Rey En Jaume I*, a les vuyt i mitja li envalam cap a Mallorca; i a la fresca demunt cuberta me pas una bona estona pensa qui pensa en la magnífica i polent replega de formes verbals que he feta durant els 70 dies d'excursió llingüística p'el Reyalme de València i Catalunya occidental. Cap gramàtic català ha tengut espay ni delit per fer la partida d'excursions que gràcies a Deu he pogudes fer jo dins totes les comarques de llengua catalana, a on he pogudes recullir tantes i tantes de formes verbals, totes d'ara, polents de vida, llampants d'expressió, que me donen la clau per endardellar, esclovellar i espinzellar casi tots els problemes de la nostra conjugació, com espero ferho dins

l'obra que publicaré, si Deu ho vol, donant el fruyt de totes aqueixes excursions de desset anys.

Per via d'exemple, breu indicació dels resultats obtinguts durant aqueixa derrera excursió respecte del *pretèrit imperfet* de la nostra llengua. Les formes que he trobades vives, mos donen el procés complet de la formació de tal temps.

Ja sabeu que en llatí l'*imperfet* oferia les desinències -ābam, -ēbam, -iēbam, ībam (amABAM, habEBAM, legeBAM, audIEBAM, IBAM). Com fa notar lo professor de Llengues Romàniques de l'Universitat de Harvard (Estats Units), C. H. Grandgent, *An Introduction to Vulgar Latin* —Boston, USA, 1908— § 420, la desinència -iēbam de la tercera conjugació es tramudà en -ēbam, així com de -ientem es feu -entem, i de faciebam > *facēbam. Recorda també Grandgent que la quarta conjugació llatina desde els temps més remots tenia dues formes d'*imperfet*: una que quedaba en -iēbam, i l'altra en -ibam, que ocorren tant en la primera com en la derrera època del llatí, com fa notar l'altre Professor de filologia, de [249] Oxford, W. Mr. Lindsay, M. A. *The Latin Language. An historical account of Latin sounds, stems and flexions*. L'altre Professor, A. Dubois, *La Latinité de Ennodius*, 1903 —p. 277-278, fa constar que la desinència -ībam va prendre tal forsa dins el llenguatge popular que arreconà de tot la desinència -iēbam, que desaparegué, i així en lloc de vestiebam, audiebam, etc. digueren vestibam, audibam. Prova Grandgent (ib. § 318) que la -b- entre vocals acabà en el sigle III per sonar β (*billabial fricativa*), confontentse ab la v, dient *devere, devitum, provata* per *debere, debitum, probata*. I afitx Grandgent (ib. § p. 421) que de habēbam llatí resulta aβeβa, i passà la cosa més envant i sortí *aβea, perdent-se la segona β, probablement per dissimilació. D'assí resultà una desinència -ea en lloc de -eβa, que's va estendre a luf dins les llengues romàniques i afectà totes les conjugacions, això és, que de -aβa(m) [ja sabeu que la -m els llatins

no la pronunciaven], *-ēba(m)*, *-ība(m)*, resultaren les desinències *-aa*, *-ea*, *-ia*. De manera que tot això ja succeí dins el llatí vulgar.

Doncs bé totes aquestes formes he trobades dins els dialectes que he estudiats del reyalme de València i de Catalunya occidental. Unes formes viuen a una banda i les altres viuen a altres. Per la llei de l'*hiatus* s'és encletxada una *j* en les desinències *aa*, *ea*, resultant *ája*, *éja*.

Així han resultat aquestes desinències en les quatre *conjugacions*:

I conjugació *áva* (*-aβa*) i *-ája*.

II, III i IV conjugació *-éβa*, *-éja* i *-ója*; *-úβa* i *-úja*; *-íβa* i *-ía*.

Quant a la primera conjugació la desinència *-áva* (*-aβa*) domina exclusivament dins tot el domini llingüístic català, fora lo reyalme de València, Ribera d'Ebre, Ribera baixa del Cinca, les Garrigues i lo Pla d'Urgell. An aquestes regions occidentals i valencianes caplleua la forma *-aja*, tota sola o ensems ab l'altra *-ava* (*-aβa*). I se dona el cas de que no hi encletxen *j* al Patró, Gandia, Benigànim, Cocentaina, Biar, València, Morvedre, Castelló de la Plana, Alcalà de Xivert, Benassal, Morella, Gandesa, Riba-roja i Fraga, on diuen: tu *anáes*, nos *anáem*, vos *anéw*, ells *anáen*; —i a les altres bandes, com Ponts, Balaguer, Lleida i la Granadella, hi encletxe[n] la *j*, i diuen: *anájes*, *anáje*, *anájem*, *anájew*, *anájen*. —I aquesta forma és tan preciosa perquè demostra l'existència dins el català de la llei que ja era dins lo llatí vulgar, de la pèrdua de la *-b-* o *-β-* de l'*imperfet*, llei que no prevalgué dins els verbs de la primera conjugació desapareixent de la major part del territori llingüístic català, [250] però que prevalgué dins els verbs de les altres conjugacions, fora en la regió nord de la província de Lleida i nord-est de la d'Oscà.

Les formes *-eba* i *-iba* predominen a la Seu d'Urgell, Andorra, Organyà, Ponts, Pla d'Urgell, Conca de Tremp, Pallars, Ribagorça i Benavarri. Benavarri és el fort d'aquestes formes. Allà tots els verbs acabats en *-ir* fan l'*imperfet* en *-iβa* i els acabats en *-er* tònica, i en *-er* o *-re* àtones fan l'*imperfet* en *-eβa*. I així de *acudir*, *obrir*, *dormir*, *dir*, etc. es

fa *acudiþa, obriþa, dormiþa, diþa*, i de *beure, cabre, conèixer, córrer, defendre, esser, ploure, pondre, rompre*, etc. se fa *begweþa, coneixeþa, correþa, defeneþa, éba, plogweþa, poneþa, preneþa, rompeþa*, etc.

Perdent-se, per la lley que hem vista més amunt, la *-þ-* de la desinència *-iþa*, resulten els imperfets en *-IA* (*acudIA, obriIA, dormIA*[[]]), dominants en la major part del territori llingüístic català. —Del *diþa* (*deja*) de Benavarri, per la pèrdua de la *-þ-* resulta el *día* (*deja*) de totes les regions valencianes, Ribera d'Ebre, Ribera baixa del Cinca, les Garrigues, la Segarra i Lleida.

De la pèrdua de la *-b-* en la desinència *-eþa* resulta la desinència *-ea*, *-eja*, tan estesa a Lleida i restreta en les Balears, Catalunya francesa, Catalunya oriental i Catalunya central, a l'imperfet de certs verbs molt usats, com *caure, creure, fer, jaure, riure, seure, treure, veure*, que resistiren l'onada esbrincadora i casi incontrastable de l'analogia, que imposà a tots els altres verbs de la segona, tercera i quarta, la desinència *-iba, -ia*. I per haver resistida tal onada aqueys verbs fan l'imperfet: *queja, creja, feja, jeja, reja, seja, treja, veja*.

A la Ciutat de Lleida fou més forta la resistència de la desinència *-éia*, i per això la conserva l'imperfet de molts més verbs, que a les altres bandes han pres *-ía*. Per això a Lleida diuen: *coneixéje, corréje, merejxéje, najxéje, parejxéje, planyéje, soléje*, en lloc de *coneixia, corria, mereixia, naixia, pareixia, planyia, solia*, formes analògiques. Es per demés dir que a Benavarri aqueys imperfets son en *-eþa*: *mereixeþa, naixeþa, pareixeþa, planyeþa, soleþa, coneixeþa, correþa*.

A diferents endrets del Pla d'Urgell, Segarra i Lleida els verbs *cloure, coure, moure, ploure*, tant l'imperfet *cloja, coja, moja, ploja*, resultat d'una contracció de les formes llatines *claudēbam, coguebam, movebam, pluebat*. La desinència *-eþa* se reduí a *-eja*; la primera síl·laba se feu tònica

i matà l'àtona, aplegantse la tònica ab la desinència *-ja*, resultant aquelles formes, a primera vista estranyes, però ben regulars i llògiques. [251]

Lo verb *dur* no s'usa a Benavarri, i per lo meteix no s'hi troba l'*imperfet*; però s'usa a Organyà i Sant Salvador de la Conca de Tremp i fa l'imperfet així: a Organyà: *dúβε*, a Sant Salvador *dúβα*.

Elidint-se la *-β-* segons la llei que la retgia dins el llatí vulgar, com hem vist, resulta la forma *duja*, que s'usa dins tot el domini de la llengua, fora an aquelles bandes que conserven la forma primitiva *duβa* (< *ducebam*).

Per endardellar i espinzellar les formes de l'*imperfet*, ja ho veys, no he hagut d'arbitrar cap teoria ni fer cap suposició. M'ha bastat recordar les formes que's ballugaven dins lo llatí vulgar i arremolinarhi les formes que he pellucades a forsa de córrer i de suar i de palanquetjar des de Monòver i Elx fins a Organyà i Benavarri, passant per Benassal i Morella.

Soberc i costós ès lo sistema; però crec que no n'hi ha altre per aclarir la cosa.

Qui en sàpiga un altre, que als el dit.

Sobre tot, ja n'hi haurà prou de formes verbals, i treurà més anar an el camarot a posar els ossos de pla fins demà dematí, si Deu ho vol i Maria.

Dia 31 d'agost

Me desxondesc dematinet, a punta d'alba. Pec cossa an el llensol, me vest, me rent, puig demunt cuberta, i me trop devant les muntanyes d'Andratx i Sa Dragonera, cap gentilíssim de la nostra benvolguda *Roqueta*, que així com ès i ab tots els seus defectes i emperons, no la barat ab cap altra terra del mon.

iJa vaig fer bé de no acceptar la magnífica prebenda que En Prat de la Riba, al cel sia, m'oferí, a Barcelona la primavera de 1912! Me'n seria penedit tota la vida!

Al punt voltam lo cap de Calafiguera i aviat som dins lo moll de la Ciutat de Mallorca.

Desembarc, i ho trop tot així com ho havia deixat, poc sà poc llà, gracies a Deu.

I s'ès acabada aqueixa bona d'*eixida* de setanta dies p'el Reyalme de València i Catalunya occidental, que he poguda fer ab bona sanitat i completa satisfacció de la meua ànima.

Es que Deu i la Mare de Deu i els sants i santes de la meua especial devoció i les oracions de moltes d'ànimes piadoses que'm volen bé, m'han assistit una cosa de no dir, i per això tot m'ha dit en candela.

Me pertoca i doncs i m'estableix donar milions de gràcies [252] de tot a Deu nostre Senyor i a la Benaventurada sempre Verge Maria i al Benaventurat Sant Miquel Arcàngel, al Sant del meu Nom i a tots els sants Patrons de les terres que he corregudes, puys massa se veu que tots m'han assistit i guardat de mal contra tots els meus contraris, que Deu fassa un[s] sants i a mi també. Amèn.

ANTONI M. ALCOVER, *pre*.